

THE TIMES THEY ARE A-CHANGIN'

WAAR MENS EN MUZIEK ELKAAR ONTMOETEN

Masterscriptie
2016-2017

Universiteit Hasselt
Departement Architectuur en Kunst

MARIE MOORS
2e Master Architectuur

MARIE MOORS

2e Master Architectuur

Promotor Seminarie - dr.int.arch. Bie Plevoets

Mens & Cultuur - Genius Loci

Studio P.R.E.T. - prof.arch. Guy Cleuren

THE TIMES THEY ARE A-CHANGIN'

WAAR MENS EN MUZIEK ELKAAR ONTMOETEN

Masterscriptie
2016-2017

Universiteit Hasselt
Departement Architectuur en Kunst

ABSTRACT

De thesis 'Waar mens en muziek elkaar ontmoeten' is een uiteenzetting over de maatschappelijke kracht die de accumulatie van muziek en architectuur teweegbrengt. Een boodschap die het beluisteren meer dan waard is. De scriptie vormt het theoretische fundament voor het eindproject van studio P.R.E.T, het letterwoord van Persoonlijkheid, Recreatie, Experiment en Tijdloosheid, onder leiding van Prof. Guy Cleuren. Geïnspireerd door de hedendaagse stemmingen, in het bijzonder de vluchtelingenproblematiek, kwam dit werk tot stand. Het is een ambitieus verhaal over gedeelde waarden met als doel mensen aan te zetten tot denken.

De gehanteerde methodologie is een samenvloeiing van objectieve en subjectieve bronnen. Literatuurstudies en casestudies vormen de academische basis, terwijl informele interviews het project toetsen aan de realiteit.

In deze politiek gestuurde tijden van verandering is er nood aan alternatieve inzichten. De ontwerpstudio biedt het onderzoeksveld Oostende aan. Het is een stad die zijn culturele potenties onderbenut en dus een perfect proefveld vormt voor de toepassing van een kunstig, vernieuwend concept.

Het eerste hoofdstuk focust op de bindende capaciteit van muziek als universele taal en haar kracht om politieke stereotypen te doorprikken. Dit abstract idee krijgt vorm via de oprichting van een multicultureel orkest van artistieke politieke vluchtelingen en de lokale stadsharmonie. In de twee volgende hoofdstukken wordt er een muzikaal programma en een architecturale beschrijving van de projectsite uiteengezet. Atypische inzichten op vlak van de omgang met erfgoed bieden een meerwaarde. In het laatste hoofdstuk bewijst het uitgewerkt ontwerp dat een muzikale architectuur krachtig genoeg is om mensen in Oostende samen te brengen.

ABSTRACT

The thesis 'Where people and music meet' is an interpretation on the social force of the accumulation of music and architecture. This work provides the theoretical foundation for the final project of studio P.R.E.T, the acronym of Personality, Recreation, Experiment and Timelessness, headed by Prof. Guy Cleuren. It is inspired by today's realities, especially the refugee problem. It is an ambitious story about shared values with the aim to encourage people to think about today's political influences.

The methodology is a confluence of objective and subjective references. Literature studies and case studies form the academic basis, while informal interviews represent the real life opinions.

In this politically driven times of change, there is a need for alternative views. The design studio offers the research field Ostend. The city does not utilize its valuable, cultural potentials. Therefore Ostend is the perfect place for an artful, innovative concept.

The first chapter focuses on the binding capacity of music. Music is a universal language and has the power to wind up political stereotypes. This theoretical idea takes shape through the creation of a multicultural band of artistic political refugees in combination with the local harmonic orchestra. The following two chapters define the harmonious program and give an architectural description of the project site. The atypical findings in terms of dealing with heritage provide a surprising added value. The last chapter shows that a design, inspired by music, is powerful enough to bring people together in Ostend.

DANKWOORD

Eerst en vooral bedank ik mijn promotor, dr. Bie Plevoets, voor de intense samenwerking en constructieve feedback. Haar inzicht en deskundige kennis opende talrijke perspectieven.

Daarnaast bedank ik Prof. Guy Cleuren voor zijn scherpzinnige begeleidingsmomenten gedurende het intensieve ontwerpproces.

Tenslotte wil ik mijn vader, Bart Moors, bedanken voor het luisterend oor en de wijze raad en mijn zus Sofie Moors voor het nalezen van de teksten.

Ik draag mijn scriptie op aan mijn overleden moeder Els Mestdagh, eveneens architect en kunsthistorica. Mijn culturele opvoeding speelt een grote rol in het tot stand komen van deze thesis, aldus haar woorden: *'Negatief positief maken is levenskunst. En wij leven voor de kunst, anders is het leven ondraaglijk.'*

INHOUD

0. INLEIDING	1
1. EENHEID IN VERSCHIEDENHEID, MUZIEK ALS UNIVERSELE TAAL	5
1.1 'Bring music, and you bring life' – Daniel Barenboim	6
1.2 'Boven het tumult uit klinkt muziek' – Jan Raes	7
1.3 De verscheidenheid weerspiegeld door de vluchteling in België – Het multicultureel orkest van Oostende	9
2. PROGRAMMA-VISIE	15
2.1 Oostende nieuw leven inblazen	16
2.2 De muzikale voedingsbodem	17
2.2.1 Een muziekbibliotheek als ontwikkelings- en ontmoetingsplek	17
2.2.2 Repetitie- en tentoonstellingsruimten	17
2.2.3 Het muziekcafé als culturele uitvalsbasis in combinatie met een restaurant	19
2.2.4 Het radiostation ter communicatie van het reilen en zeilen op de site	19
3. LOCATIE	21
3.1 De stad Oostende – Een stedenbouwkundige beschrijving op macroniveau	23
3.2 Het Casino Kursaal	26
3.2.1 Een architecturale beschrijving	26
3.2.2 Historische tijdlijn	31
3.2.3 Bescherming en restauratie	32
3.2.4 Persoonlijke toekomstvisie – Visie op erfgoed	36
3.3 De zone aan de Koningin Astridlaan – Een stedenbouwkundige beschrijving op mesoniveau	39
3.3.1 De Koninklijke en de Venetiaanse Gaanderijen	43
3.3.2 Het Thermae Palace hotel	44
3.3.3 De Koninklijke Villa	44
3.3.4 Het stedelijk zwembad	46
3.3.5 Historische tijdlijn	47
3.4 Het stedelijk zwembad	48
3.4.1 Een architecturale beschrijving door de ogen van het brutalisme	48
3.4.2 Historische tijdlijn	53
3.4.3 Nieuwe voorstellen – Het besluit van de stad	54
4. CONCEPT EN SCENARIO	61
4.1 Een muzikale site als pilootproject voor stadsvernieuwing – Een planologische beschrijving op microniveau	62
4.1.1 Persoonlijke visies over de aanwezige gebouwen – Visie op erfgoed	62
4.2 Het stedelijk zwembad als ruïne voor het volk	66
4.2.1 Inspirerende voorbeelden	67
4.2.2 Visie op erfgoed	76
4.3 De citadel van eb en vloed	80
4.4 Het startschot met het Klarafestival 2017	94
5. CONCLUSIE	97
6. REFERENTIELIJST	99
7. AFBEELDINGEN	102

The times they are a-changin'

De Nobelprijs voor Bob Dylan lijkt een kantelmoment in de literatuurgeschiedenis. De Zweedse Academie plaatst de zanger in de traditie van Homerus en Sappho. Hoe schat de literaire wereld dat in? **VEERLE VANDEN BOSCH**

1

Geert Buelens
dichter en
hoogleraar letterkunde

'Dit is een bijzonder moment in de literatuurgeschiedenis: de Zweedse Academie geeft met de belangrijkste literaire prijs ter wereld het signaal dat ons begrip van literatuur verruimd mag worden. Dat is belangrijk en welgekomen. Ik ben genuanceerd positief over deze bekroning.'

'Liederen zijn belangrijk cultuurgoed, dat wordt maar weinig benadrukt. Bob Dylan heeft de Amerikaanse liedtraditie opgepikt, radicaal vernieuwd en wereldwijd bereikbaar gemaakt. Dat is een bijzondere culturele prestatie. Hij heeft een nieuwe standaard gezet voor het oudste literaire genre. Hij is een cultureel fenomeen, je kunt hem naast Picasso plaatsen: iemand die zichzelf een carrière lang telkens weer uitvond, met respect voor de traditie.'

'De hysterische reacties die je leest, komen voort uit het gevoel dat de literaire wereld van zijn pluimen verliest. De geruststelling dat de Nobelprijs Literatuur een van de laatste vestingen was waar de papieren literaire cultuur hoog werd gehouden, ligt aan diggelen. Maar deze bekroning doet geen afbreuk aan dat soort literatuur. De wereld is in volle verandering, en we moeten ons daartoe verhouden.'

2

Ilya Leonard Pfeijffer
dichter en romancier

'De commotie is terecht, de toekenning van de prijs is belachelijk. Je zou ter verdediging kunnen aanvoeren dat literair-historisch gezien alle gedichten in oorsprong songteksten waren, maar dan kun je er niet omheen om het te hebben over de kwaliteit van Dylans songteksten. Ik ben niet bijzonder onder de indruk van het poëtische gehalte daarvan. Ik begrijp niet zo goed wat voor dienst deze toekenning de literatuur wil bewijzen. Er zijn zoveel dichters die ontelbaar veel beter zijn.'

'Deze bekroning past in een beklagenswaardige trend van nostalgie. Die hang is begrijpelijk: de nieuwe wereld jaagt ons angst aan. Ik kan me voorstellen dat de oudere heteroseksuele mannen in het Nobelprijscomité heimwee hebben naar de seksuele revolutie waarvan Dylan een van de stemmen was. Maar het is precies de taak van goede literatuur om de tijdgeest te overstijgen. Dylan is het tegenovergestelde: bij uitstek het icoon van een tijdgeest.'

Christophe Vekeman
schrijver

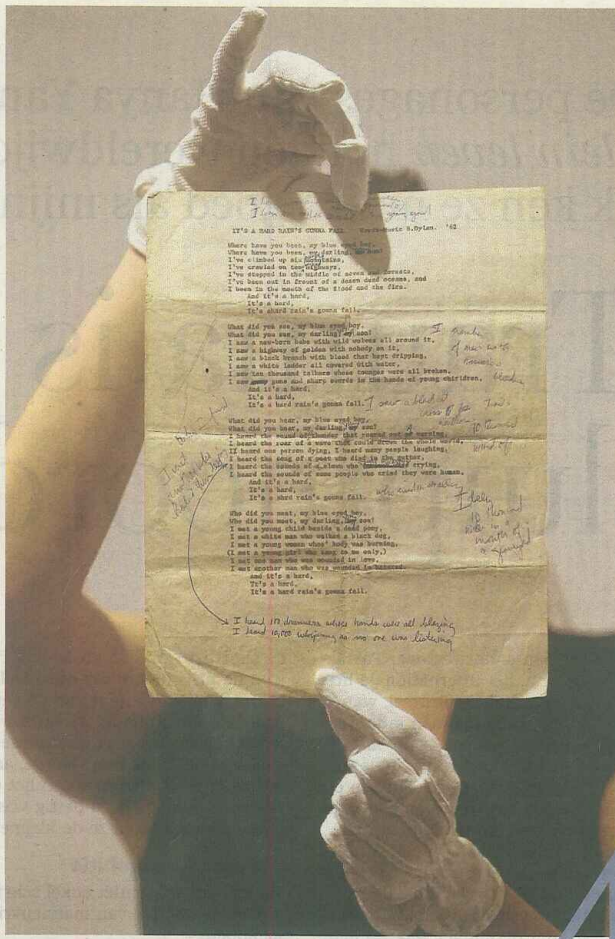
'Er wordt weleens gezegd dat Bob Dylan geen poëzie schrijft. Voor mijn part hoeft het geen poëzie te zijn, maar Dylan is er wel in geslaagd om van de songtekst een literair genre te maken. Dat is een Nobelprijs waard. Zijn teksten zijn ongelooflijk goed, heel muzikaal ook. Hij maakt gebruik van ingewikkelde rijmschema's, theatrale filmsche effecten en onvergetelijke beelden. En wat men ook moge beweren, zijn teksten zijn wél onafhankelijk te lezen van de muziek, ze hebben een grote zeggingskracht. Ik lees ze oneindig veel liever dan de meeste poëziebundels die ik onder ogen krijg. Overigens luister ik ook liever naar de gedichten van Hugo Claus dan dat ik ze lees. En als ik poëzie van Gerard Reve lees, hoor ik ook altijd zijn stem erbij.'

'Dylans teksten maken hem tot de grootheid die hij is. Dat is vandaag eens te meer gebleken. Ik vind deze bekroning fantastisch nieuws.'

Elvis Peeters
schrijver en muzikant

'In mijn net verschenen herhaling van 33 van zijn minnedichten plaats ik de middeleeuwse dichter Henric van Veldeke in een traditie waarin vandaag Stromae, Nick Cave, Raymond van het Groenewoud, Spinvis en verschillende rappers actief zijn. De basis van onze literatuur wordt gevormd door mensen als hij. Je kunt deze Nobelprijs zien als een herwaardering van de traditie van troubadours en minnezangers. Dat is mooi, maar toch heb ik er een dubbel gevoel bij. Dylan heeft heel mooie teksten geschreven, maar er zit ook kaf tussen het koren. Ik vraag me af of dit geen inflatie inzet van wat we onder literatuur begrijpen.'

'Voor mij is een gedicht iets heel anders dan een songtekst. Een gedicht is veel dwingend en autonoom. Het moet kunnen worden voorgelezen op een podium, maar ook functioneren op een witte bladzijde. Een songtekst is maar het halve werk, je beperkt jezelf, je maakt gebruik van pakweg twee derden van de mogelijkheden van de taal. Je hebt melodielijnen, akkoordenschema's, sfeer en uitvoering nodig om hem te voltooien. In die zin eert de prijs maar de halve Dylan.'

Een manuscript van een songtekst van Bob Dylan werd een jaar geleden geveild in Londen: literair erfgoed? © ap

3

Afb. 2 Krantenartikel uit de Standaard van 14 oktober 2016, over de kritiek op de Nobelprijs voor Bob Dylan.

'I am ecstatic that Bob Dylan has won the Nobel. A great and good thing in a season of sleaze and sadness'

STEPHEN KING,
thrillerschrijver

'En nu maar duimen dat #PhilipRoth nog ergens de Gouden Schoen of zo wint voor zijn oeuvre'

LECTRR, cartoonist

'Zijn boeken las ik niet, maar ik ken van geen enkele Nobelprijs-winnaar zoveel teksten uit het hoofd'

BOGDAN VANDEN BERGHE, directeur van 11.11.11

'Inspired & original choice. his haunting music & lyrics have always seemed, in the deepest sense, "literary."'

JOYCE CAROL OATES,
dichter en Nobelprijskandidaat

'Is dit een grap, of om te huilen?'

EVA BOUMAN,
uitgeverij Cossee

'From Orpheus to Faiz, song & poetry have been closely linked. Dylan is the brilliant inheritor of the bardic tradition. Great choice'

SALMAN RUSHDIE, schrijver

0. INLEIDING

Deze scriptie heeft een ondersteunende functie voor het eindproject van de ontwerpstudio P.R.E.T onder leiding van Prof. Guy Cleuren.

Persoonlijke interesse en passie voor muziek brachten deze thesis mede tot stand. De kracht van deze kunstvorm speelt hierin dan ook een centrale rol. Muziek heeft immers een bindende capaciteit en kan bovendien (politieke) stereotypen doorprikken.

De ontwerpstudio reikte de projectlocatie Oostende aan. De probleemstelling kadert binnen een onderbenutting van de culturele potenties van de badstad. Het opzet is om mensen te verenigen op basis van de universele taal muziek. Zo komen we tot de centrale vraag: *'In hoeverre kan die virtuositeit van muziek via het medium architectuur mensen samenbrengen? En lukt dat op een locatie zoals Oostende?'* Met andere woorden: *'Is een muzikale architectuur krachtig genoeg om mensen elkaar in Oostende te laten ontmoeten, onder de overkoepelende vleugels van de Noordzee?'*

Dat muziek krachtig kan zijn, bewijst de legendarische zanger Bob Dylan (°1941). De titel *The times they are a-changin'* (Dylan, 1963) refereert naar een iconische songtekst van de recente Nobelprijswinnaar. Het lied vat perfect de huidige internationale politiek-sociale situatie samen. Het engagement van zijn gelaagde protestsongs is een revolutionair gegeven van de jaren '60. Het opnemen van een maatschappelijke rol, net zoals Bob Dylans geëngageerdheid, is een aspect van architectuur dat heel belangrijk is. De Erasmus-ervaring in *Ecole Nationale Supérieure d'Architecture Saint Etienne* in Frankrijk opende mijn ogen. De ontwerpstudio *Architecture as a political practice* onder leiding van Prof. Xavier Wrona geeft me de bevestiging dat architectuur een significante politieke plaats kent in onze samenleving.

Mijn onderzoek richt zich daarom onder andere op een zeer kwetsbare doelgroep die meer dan ooit in het vizier ligt, met name de politieke vluchteling. De toepasbaarheid van het project op deze uitgesproken individuen kan garantie bieden op slagen voor een zeer ruim publiek.

Kunst en politiek vormen dikwijls een moeilijk huwelijk. In de roman *Le rouge et le noir* schreef Stendhal: *'politiek klinkt als een pistoolschot in een concertzaal'*. Muziek mag dan ook niet worden overstemd door een gepolitiseerd debat (Raes, 2016). Ik vertel een ambitieus verhaal over gedeelde waarden. Een boodschap die het beluisteren meer dan waard is. Maar de vraag blijft: *'How many times can a man turn his head, pretending he just doesn't see?'* (Dylan, 1962). Om het met de poëtische woorden van Bob Dylan te zeggen. *'Will the answer be blowin' in the wind?'* (Dylan, 1962). Ik tracht de poort tot interactie te openen.

Mijn doel is mensen aanzetten tot nadenken en confronteren met nieuwe inzichten en mogelijkheden. Het is essentieel om onze brede kijk en visies niet te verliezen, alleen zo kunnen we inspelen op de hedendaagse sferen. Het idyllische programma 'waar mens en muziek elkaar ontmoeten' is een persoonlijke manier voor het opnemen van verantwoordelijkheden.

Hoofdstuk 1 illustreert dat muziek een universele taal is. Het orkest *The Divan* van Daniel Barenboim en het grensoverschrijdende karakter van samenspel dat Jan Raes beschrijft, zijn goede voorbeelden. Geprikkeld door deze filosofie ontwikkel ik een multicultureel orkest in Oostende. Dat zal bestaan uit een samenwerking tussen de Koninklijke Stadharmonie van Oostende en de artistieke, 'aangespoelde' migranten. Het garandeert een waardige interactie en promoveert de vluchteling tot muzikant.

I believe more and more that it is up to individuals - or minorities - to express things which are not acceptable to the majority. Because there is always a special angle that an individual or a minority can have. And maybe the majority will eventually follow, but you cannot start a new idea that is going to change things with the blessing of the majority (Barenboim, 2008, online bron).

Hoofdstuk 2 zoomt in op de programmavisie. Oostende is een stad vol mogelijkheden die niet ten volle worden benut. De kunstgemeenschap krijgt van de dienst 'Cultuur' een platform aangereikt, maar deze initiatieven weerklinken niet doorheen de straten. Er is volgens mij nood aan een vaste locatie, een nieuwe artistieke broedplaats die zichtbaar aanwezig is in de stad. Een plek waar kunsten, in het bijzonder muziek, volledig tot hun recht kunnen komen.

Een duidelijke locatiebeschrijving wordt weergegeven in hoofdstuk 3. De keuze voor de site is zeer organisch gegroeid. Het ontwerpproces was een intense zoektocht naar de optimale plek. Het project bevindt zich aan de kustlijn van Oostende. Het verhaal begon met het Casino Kursaal als ijkpunt maar breidde zich al snel uit tot aan de iconische Koninklijke Gaanderijen en het veelbesproken stedelijke zwembad. Ik geef het orkest een unieke plek met zicht op zee.

In hoofdstuk 4 worden mijn bevindingen van hoofdstuk 2 en 3 samengebracht in een sluitend verhaal. De programmavisie wordt toegepast op de locatie. Zowel het architecturale concept, als het scenario zijn beschreven. De aanpak van het zwembad wordt op basis van inspirerende voorbeelden uitgebreid uitgelegd. De persoonlijke visie op de site weerspiegelen een verband met de getijden eb en vloed. En een combinatie van een uniek duinenlandschap met functionele parameters maken het geheel interessant. Met als gevolg dat de nieuwsgierigheid de motor van creativiteit wordt (Vervoordt, 2013).

De gehanteerde methodologie is een aaneenschakeling van gebeurtenissen die me van het ene onderwerp bij het andere brachten. Het onderzoek is enerzijds gebaseerd op literatuur- en casestudies, die het theoretische fundament betekenen. Anderzijds vormen een aantal informele interviews met bewoners van Oostende en een gesprek met een Syrische vluchteling een toetsing aan de praktijk. De grootste inspiratiebronnen zijn actuele artikels en de hedendaagse sferen.

Afb. 3 Een Syrisch meisje dat deelneemt aan het 'Refugee Music Project'.

We composed a new so

A young woman wearing a beige hijab is seated in a room, looking off to the side with a thoughtful expression. In the background, a water dispenser and a yellow container are visible. In the foreground, a hand holds a lit cigarette. The text is overlaid on the left side of the image.

1.
EENHEID
IN
VERSCHEIDENHEID,
MUZIEK
ALS
UNIVERSELE
TAAL

ong about our city Huran

1.1 'BRING MUSIC, AND YOU BRING LIFE'

Daniel Barenboim

De Argentijns-Israëlische dirigent Daniel Barenboim (°1942) richtte in 1999 samen met de Palestijnse schrijver en criticus Edward Said (1935-2003) *The Divan* op. Een multicultureel orkest van jonge Arabische en Israëlische muzikanten dat voor het eerst vorm kreeg als muzikale workshop in Duitsland te Weimar:

For most of the Arab musicians, it was the first time they had spoken to an Israeli, and vice versa, remembers Barenboim. Of course, they found it difficult. But this project has never been about pretending we are all friends. We do not want to cover up the differences between people. It's simply about hearing the narrative of the other side - which most of them had never done - and learning to have respect for it (Burton-Hill, 2008, online bron).

Barenboim gelooft in de katalyserende kracht van muziek. Hij beschrijft het in zijn boek *Everything is connected* op een poëtische manier: *'Music can illuminate the path to peace in the Middle-East'* (Barenboim, 2008). Het doel is om in de harde 21e eeuw muziek niet enkel te zien als avondlijke ontspanning na een zware werkdag maar om het in te zetten binnen de zingeving van het leven. *'Music is not an alternative to living; it's a model for living'* (Barenboim, 2008).

6

Muziek roept in het algemeen gevoelens van solidariteit en enthousiasme op. De geschiedenis bewijst dat veel mensen angstig staan tegenover zulke expressieve emoties.

Het Naziregime censuurde extremistisch de uitgaven van muziek. En na de dood van Lenin werd de creatie en de uitvoering van vernieuwende muziek gekortwiek. Al wat afweek van de normen van de partij of wat het regime zou bedreigen, werd bekritiseerd of verboden (Master & Margarita, 2016).

Music is very powerful. It is very difficult to remain unmoved by music, I think probably for the simple fact that it has a physical penetration through the ear, which is much stronger than through the eye. If I don't like what I am seeing, I can close my eyes. But if I don't like what I am hearing, I cannot close my ears; I mean, I can, artificially, I can put my fingers in my ears,

Afb. 4 Daniel Barenboim dirigeert zijn orkest *The Divan*.

but basically there is a penetration, a physical penetration, which makes it very powerful indeed. (...) I think music is so powerful because it is, first of all, a physical thing, a physical expression of the human soul; something that is not only in the thought. And it attacks, I would say, all the functions of the human being. It attacks the brain, and it attacks the heart, and it attacks the stomach, you know, the temperament. Each one of us reacts perhaps with one more than any other of those three elements, but all three are constantly in action, and that's what makes it so dangerous. Music is much more powerful than words (Barenboim, 2008, online bron).

Met deze internationale pionier in het achterhoofd, wordt er de brug gemaakt naar een Belgisch actueel voorbeeld van de bindende kracht van het 'samen spelen'.

1.2 'BOVEN HET TUMULT UIT KLINKT MUZIEK'

Jan Raes

Op 22 oktober 2016 publiceert De Standaard een artikel 'Boven het tumult uit klinkt muziek'. Jan Raes (°1959), algemeen directeur van het Koninklijk Concertgebouworkest Amsterdam, beschrijft dat de complexiteit van de klassieke muziek is gebaseerd op de in Europa ontwikkelde polyfonie. De empathie die voor ingewikkeld samenspel nodig is, is een weerspiegeling van de Europese meerstemmigheid, die vervat ligt in het Europese motto: in verscheidenheid verenigd (Raes, 2016). *'Kunst is de fluistering van de geschiedenis, die boven het tumult van de tijd uit is te horen'* (Barnes, 2016).

Vandaag ervaren we alle dagen 'het tumult van de tijd'. Europa kreunt onder de angst voor migratie en de afkeer van terreur. De Unie gaat gebukt onder het gewicht van populisme én onder wat steeds meer mensen lijken aan te voelen als de ondraaglijke opdracht tot verdraagzaamheid. Altijd weer dringt de vraag zich op: als de politiek terugplooit op zichzelf, kan cultuur dan het verschil maken? (Raes, 2016, 33).

Cultuur kàn het verschil maken. Enthousiast en volledig overtuigd van het grensoverschrijdende concept trakteerde ik mezelf op het unieke concert in de Bozar te Brussel op 23 oktober 2016. De *Ouverture à Die Meistersinger von Nürnberg*, WWV 96 (1862) met de studenten van het Koninklijk Conservatorium Brussel en het conservatorium van Luxembourg opende de avond. De muziek raakte mij persoonlijk enorm, maar muziek spelen en er samen naar luisteren kan evenzeer een intense gedeelde ervaring zijn. Muziek verzoent op een wonderbaarlijke

manier individualiteit met collectiviteit. Het symfonieorkest dat Jan Raes oprichtte en dirigeert is het resultaat van grensoverschrijdende netwerken in en buiten Europa. De musici van verschillende nationaliteiten die andere talen spreken en andere culturele achtergronden hebben delen de unieke taal van de muziek (Raes, 2016). De kracht van muziek om (politieke) stereotypen te doorprikken enerzijds en de bindende capaciteit anderzijds, zijn de twee sleutelparameters van voorgaande paragraaf.

Altijd weer dringt de vraag zich op:
als de politiek terugplooit op zichzelf,
kan cultuur dan het verschil maken?

Afb. 5 Leden van het Jeugd Orkest Nederland repeteren samen met het Concertgebouworkest onder leiding van dirigent Jan Raes.

1.3 DE VERSCHIEDENHEID WEERSPIEGELD DOOR DE VLUCHTELING IN BELGIË

Het multicultureel orkest van Oostende

De concepten van Daniel Barenboim en Jan Raes betekenden een enorme inspiratiebron. De idee van een multicultureel orkest dat mensen van overal laat ontmoeten is een grote opportuniteit. Het is een uitdaging om deze visies te vertalen naar een actueel sociaal concept voor het persoonlijk ontwerp. Zoals Barenboim met het orkest *The Divan* interactie tussen extreem verschillende groepen waarborgt, tracht ik dit ook te doen. Met een doelgroep zoals de politieke vluchteling kunnen veel wegen opengaan.

Aangereikt vanuit de ontwerpstudio zal het eindproject plaatsvinden in Oostende. We maken de verwezenlijking van het multicultureel samenspel in de stad concreet. Vandaar ontwikkel ik een orkest bestaande uit een samenwerking tussen de Koninklijke Stadharmonie van Oostende en de artistieke, geïnteresseerde migranten. Het is als de fanfare van honger en dorst. De vluchteling wordt gepromoveerd tot muzikant. Het doel is een uitlaatklep aan te bieden en te focussen op ontspanning. Ik wil de mensen een hand toereiken: *'Geef hen geen vis, maar leer hen vissen'*. Hun kwetsbaarheid moet worden omgebogen in een beschermd, waardig gevoel. Dat alles vanuit muzisch oogpunt.

Het hedendaagse voorbeeld van het *Refugee Music Project* is een goed fundament voor mijn verhaal. Deze organisatie zet de muzikanten in de vluchtelingenkampen aan om muziek te spelen. Het helpt slachtoffers hun verdriet te verwerken en verlicht de alledaagse sleur (Refugee Music Project, 2016). Op een integere manier zullen de vluchtelingen in contact komen met andere muzikanten en de taal van muziek spreken. Cultuur vormt zo de brug naar maatschappelijke integratie. Op 5 januari 2017 interviewde ik Mohamad Al Kour, een 28 jarige politieke vluchteling uit Syrië, Damascus. Hij verblijft in Brussel en volgt de masteropleiding interieurarchitectuur aan de Universiteit van Hasselt. Als vrijwilliger en activist komt hij op voor de belangen van vluchtelingen, zowel op lokaal als Europees niveau. Mohamad beschrijft het effect *social chocked*. Het gaat over de harde confrontatie met een nieuwe beschaving. Mensen die vluchten uit het thuisland worden op zeer korte tijd in een totaal andere sociale omgeving gegooid. Dit gaat gepaard met een gemis. Het moment dat je als vluchteling opnieuw verlangt naar de eigen cultuur is het geen oplossing deze trachten terug te brengen of na te bootsen. Het is dan de opgave om samen met omstaanders een 'gelijkaardige' cultuur te heruitvinden.

Dat kan door een omgeving te scheppen waarin de vluchtelingen kunnen interageren met een lokale bevolking. Dit moet gebeuren op alle niveaus die parallel staan met hun voormalige leven. Mohamad bevestigt dat dit menswaardig gevoel kan worden gecreëerd met een orkest, waar men *clean music* produceert, als expressie van menselijkheid. Hij beklemtoont dat inzetten op de talenten van de vluchtelingen, in het bijzonder iets produceren, een hoofdrol kan spelen in aspecten van integratie. Mohamad vertelde me over Damon Albarn (°1968), een Engelse muzikant en zanger die evenzeer aanvoelt dat muziek helend werkt en ons kan leren om met de complexiteit van het leven om te gaan. Zo richtte Albarn vijf jaar geleden het Syrische Nationale Orkest op, bestaande uit een combinatie van professionele muzikanten en vluchtelingen van het Midden-Oosten, Europa en zelfs de Verenigde Staten van Amerika. Samen performen ze Arabische muziek en treden ze op in het *Opera House* van Damascus. Voor de orkestleden is het luisteren naar de energievolle ritmes en gezangen als een affectieve flashback naar het thuisland. Muziek is vaak de meest levendige herinnering aan het vaderland en wellicht het laatste dat wordt vergeten. Het bezit de gave om ons rechtstreeks in contact te brengen met allerlei gevoelens die van generatie op generatie worden doorgegeven. Muziek verbindt ons met het verleden, met wie we zijn en onze gedeelde geschiedenissen (Storme, 2016).

Come gather 'round people
Wherever you roam
And admit that the waters
Around you have grown
And accept it that soon
You'll be drenched to the bone
If your time to you
Is worth savin'
Then you better start swimmin'
Or you'll sink like a stone
For the times they are a-changin'.
Come writers and critics
Who prophesize with your pen
And keep your eyes wide
The chance won't come again
And don't speak too soon
For the wheel's still in spin
And there's no tellin' who
That it's namin'
For the loser now
Will be later to win
For the times they are a-changin'.
Come senators, congressmen
Please heed the call
Don't stand in the doorway
Don't block up the hall
For he that gets hurt
Will be he who has stalled
There's a battle outside

And it is ragin'
It'll soon shake your windows
And rattle your walls
For the times they are a-changin'.
Come mothers and fathers
Throughout the land
And don't criticize
What you can't understand
Your sons and your daughters
Are beyond your command
Your old road is
Rapidly agin'
Please get out of the new one
If you can't lend your hand
For the times they are a-changin'.
The line it is drawn
The curse it is cast
The slow one now
Will later be fast
As the present now
Will later be past
The order is
Rapidly fadin'
And the first one now
Will later be last
For the times they are a-changin'.

(Dylan, 1963)

Afb. 6 De wereldkaart geeft de doortocht van de Syrische vluchtelingen weer, met tussenstop in België om vervolgens te stranden in 'het beloofde land' Engeland.

Zo getuigt de 30 jarige participant en Syrische oorlogsvluchteling Maher Mahmood:

The worst thing for me was leaving my parents, brothers and friends. I had a good job, a good life. It was a challenge to learn to live without everything; a human being is not just a person, we are our connections too (...) Music helped me not to go crazy (...) Even in the centre I would practise for hours. My teacher and I would sit on Skype, playing to each other, discussing technical points and new things. (...) When you hear [the orchestra's] big sound again it is strange and touching. It takes you back to Damascus, to our memories of this sound ... in some moments, as we were playing, I could smell Damascus (Khaleeli, 2016, online bron).

Volgens de laatste bekende resultaten (tussen januari 2014 en 20 juli 2016) bevinden zich momenteel 342 vluchtelingen in Oostende. Ze verblijven meestal een tijd in opvangcentra en gaan dan met de hulp van gelegde contacten op zoek naar een woonst. Omdat ze de taal niet spreken en niet weten hoe ze een woning moeten zoeken, brengt dit regelmatig moeilijkheden met zich mee (Belpaeme, 2016). Via culturele organisaties kunnen ze snel en in een aangename omgeving nieuwe mensen leren kennen.

12

De link tussen de vluchteling in België en Oostende moeten we ook niet ver zoeken. Oostende, als unieke grote kuststad, biedt zicht op Engeland, 'het beloofde land' in de ogen van de vluchtelingen. De migranten willen geen asiel aanvragen en blijven rondhangen aan de Belgische kust. 's Nachts trachten ze aan boord van vrachtwagens te komen en zo kunnen ze als verstekeling meevaren met de ferry naar Engeland. Meestal zijn ze het Engels reeds machtig en heerst er 'in hun hoofd' in Engeland minder discriminatie dan in andere Europese landen. Doordat vele landen deel zijn van het koloniale verleden van de Britten vergroot dat de kans op verre familie. Dit is doorslaggevend om de oversteek te wagen. De toekomstvisie voor het vinden van een job wordt gestaafd door bovenstaande argumenten, *'werken willen ze zo goed als allemaal'* (Travelitalia, 2016).

We have breakfast, we smoke, we laugh, we joke, we eat again, and after that in the night we have a try at escaping to England. Every night (...) What drove those 2,000 attempts in one day to reach England? Hope for a better future, certainly. But also, perhaps, fear that the future has already arrived, and that it doesn't remotely live up to its billing (Cottee, 2015, online bron).

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwam men van overal naar Oostende om te vluchten naar Engeland. Het is duidelijk dat de geschiedenis zich herhaalt, maar waarom is er dan zoveel onbegrip en negativisme omtrent de vluchteling die vandaag de dag deze onmenselijke wanhoopsdaad waagt? De vluchtelingen houden ons een spiegel voor waarin we weigeren te kijken. Omdat het beeld in de spiegel haaks staat op ons dominante, westerse zelfbeeld (Decreus, 2015).

De vluchteling is als een trekvogel die richting Engeland vliegt. Via een tussenstop in Oostende slaat hij een nieuwe culturele voorraad op, een moment waar de geest ontspant of is 'ontsnapt', als anagram, een betere verwoording in deze harde context.

Afb. 7 Een groep vluchtelingen tracht te ontsnappen van het Griekse eiland Kos over de Middellandse Zee.

Afb. 8 De wereldberoemde trompettist Dizzy Gillespie.

2.
PROGRAMMA
VISIE

2.1 OOSTENDE NIEUW LEVEN INBLAZEN

Oostende moet nieuw bloed door de aderen laten stromen. Het is een stad die inzet op cultuur en zich wil profileren met een laagdrempelig en kwalitatief cultuuraanbod. Het artistieke imago van de stad wordt goed vertegenwoordigd door een aantal interessante evenementen zoals de 'Week van de Amateurkunsten' en de 'Nacht van de Musea en Galerijen' waarin literatuur, muziek en beeldende kunsten elkaar ontmoeten. De galerijen en musea zetten hun deuren open, terwijl de leerlingen van het conservatorium trakteren op een concert en woordkunsten. Dat laatste is ingebed in het groter geheel van 'Liefde tussen de Lijnen'. Elke twee jaar wordt in dezelfde periode ook de prestigieuze Poëzieprijs van de stad Oostende uitgereikt. Op vlak van kunsten is er de jaarlijkse 'Ensorherdenking' die een uitgelezen kans blijft om klassieke muziek een podium te geven en de Octaafprijzen voor (amateur) theater uit te reiken. De dienst 'Cultuur' neemt de rol van regisseur op in het culturele landschap van Oostende en wordt door organisaties als Kunstencentrum Vrijstaat O., Cultuurcentrum De Grote Post, Mu.ZEE, Theater aan Zee en Klein Verhaal vzw erkend als een partner voor de aansturing en coördinatie van projecten die het eigen huis overstijgen (De Stad Oostende, 2014).

16

De kunstgemeenschap krijgt van de dienst 'Cultuur' een platform aangereikt, maar toch heb ik het gevoel, gebaseerd op informele gesprekken met bewoners tijdens een bezoek aan de site op 9 augustus 2016, dat deze evenementen weinig bijdragen aan het culturele imago van de stad. Het is zinvol te investeren in een vaste artistieke broedplaats, waar kunsten, in het bijzonder muziek, volledig tot hun recht kunnen komen. Gericht op een plaatselijke bevolking en met een divers en continu aanbod creëert men waarde. De stedelijke omgeving vormt het laboratorium van de kunstenaar, hoe groter de stad, hoe groter de concentratie van kunstenaars en publiek en hoe dichter het netwerk van ontmoetingsplaatsen (Wijn, 2013).

Het aanbieden van een muzikale voedingsbodem in de vorm van een bibliotheek, repetitieruimten, tentoonstellingsplekken, een café, een restaurant en een radiostation betekenen een meerwaarde voor de stad, zoals beschreven in volgend hoofdstuk. Het is de bedoeling dat de aangeboden programma's kunnen enten op de reeds bestaande initiatieven.

Afb. 9 Affiche 'De nacht van de musea en de galerijen' 2017.

2.2 DE MUZIKALE VOEDINGSBODEM

2.2.1 Een muziekbibliotheek als ontwikkelings- en ontmoetingsplek

Cor Wijn beschrijft in zijn boek 'De Culturele stad' dat een bibliotheek wel degelijk een belangrijke functie kan vervullen in een stedelijke omgeving:

De bibliotheek is als één van de weinige in staat verschillende functies te vervullen: forum, leerplek, ontmoetingsgebied, ontdekkingsruimte. In de openbare bibliotheek kan de mens wereldburger zijn en tegelijkertijd zijn individualiteit en identiteit ervaren en voeden (Wijn, 2013,130).

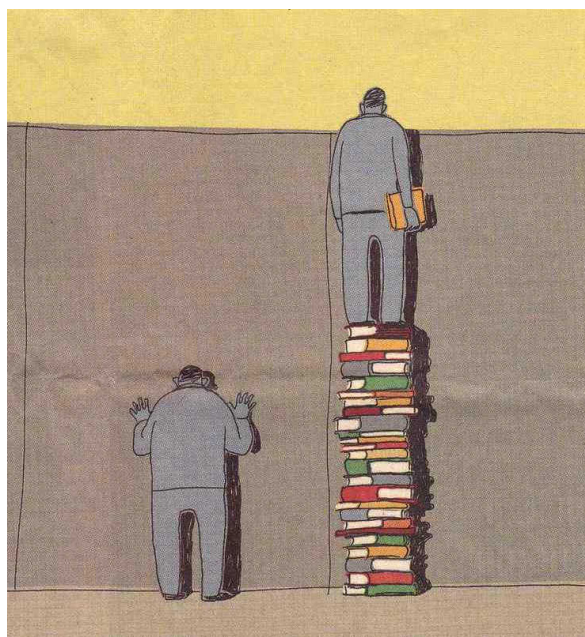
Het doel is een zo ruim mogelijk publiek aan te trekken, waar ieder om een persoonlijke reden een bezoek brengt en zo bijdraagt aan een gedifferentieerd, boeiend karakter.

2.2.2 Repetitie- en tentoonstellingsruimten

Een stad wordt pas interessant op cultureel gebied als daar niet alleen kunst wordt geconsumeerd, maar ook geproduceerd (Wijn, 2013). Repetitie- en tentoonstellingsruimten gaan gepaard met culturele productie en voldoening na voltooiing. Ik opteer voor een vrij en open systeem. De formule van vrijheid wordt onder andere geconcretiseerd door het concept *rent a box*. Het bestaat eruit dat de creatieveling voor zeer uiteenlopende doeleinden ruimtes in een complex kan huren voor een bepaalde duur, van een aantal uren tot een paar weken. Een maximale interactie tussen verschillende groepen is het opzet, met een oogwenk naar het integratieaspect van de vluchteling. De grenzen van *high* en *low culture* worden overschreden. Vertrouwend op de ondernemingsdrang van de lokale culturele geesten bied ik dit vernieuwende kader aan. We denken aan workshops voor scholen, repetitieruimten voor jonge bandjes of tentoonstellingsmogelijkheden voor amateurkunstenaars. Een plaatselijk info-punt zal de nodige informatie en begeleiding verschaffen.

17

Afb. 10 'Books give you a better perspective.'

Afb. 11 Een momentopname van de repetitie van het orkest van Syrische vluchtelingen onder leiding van Damon Albarn.

When you hear [the orchestra's] big sound again it is strange and touching. It takes you back to Damascus, to our memories of this sound ... in some moments, as we were playing, I could smell Damascus (Khaleeli, 2016, online bron).

Afb. 12 Syrische vluchteling die deelneemt aan het 'Refugee Music Project' in het vluchtelingenkamp.

2.2.3 Het muziekcafé als culturele uitvalsbasis in combinatie met een restaurant

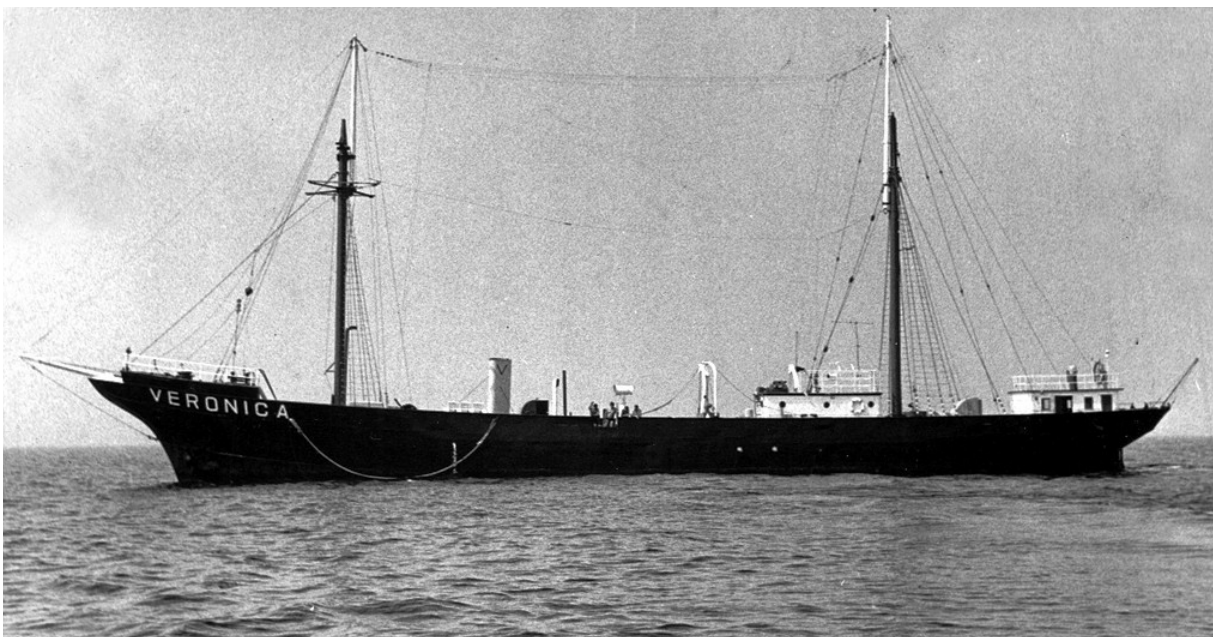
Een café draagt een belangrijke maatschappelijke functie met zich mee. Het zal contacten bevorderen en in het bijzonder de migranten helpen om hun sociaal netwerk uit te bouwen. Een podium zal dienst doen als cultureel uithangbord, zo kan elke bezoeker van zich laten horen op een informele manier in een sfeer van ambiance.

Het restaurant met gemeenschappelijke tafels en een verzorgd buffetconcept zal mensen letterlijk samen aan tafel zetten. Het dagmenu kan geïnspireerd zijn door de culturen die op dat moment heersen over de muzieksite. Omstaanders kunnen zo worden geprikkeld door hun nieuwsgierigheid en worden aangezet tot een bezoek.

2.2.4 Het radiostation ter communicatie van het reilen en zeilen op de site

De programmakeuze voor een radiostation is geleidelijk tot stand gekomen. Het zoeken naar linken tussen muziek en de zee leidde me uiteindelijk naar een bijzondere categorie van radiostations, met name de zeezenders. Het schip 'de Veronica' transformeerde in 1960 naar een van de bekendste zeezenders: 'Radio Veronica'. Ze opereerde vanaf de Noordzee en voorzag Nederland van popmuziek (Sprangers, 2012). De legaliteit van de radio werd sterk betwist maar de zender wist te ontsnappen aan overheidsingrijpen door het schip buiten de Nederlandse territoriale wateren te verankeren (Radio Veronica, n.d.). Dit voorbeeld wordt aangehaald omdat de geheimzinnige sfeer van het illegaal uitzenden van programma's mijn verbeelding tartte. Echter maak ik geen uitzendschip maar wel een gebruikelijk radiostation.

Afb. 13 Het eerste uitzendschip van Radio Veronica in 1960, gelegen op de *Borkum Riff* voor de kust van Scheveningen.

Afb. 14 Zicht op de zeedijk van Oostende ter hoogte van het Thermae Palace hotel.

3. LOCATIE

Fort Napoleon

Casino Kursaal

Station

Leopoldpark

Jachthaven

Hippodroom

Maria-Hendrikapark

22

3.1 DE STAD OOSTENDE

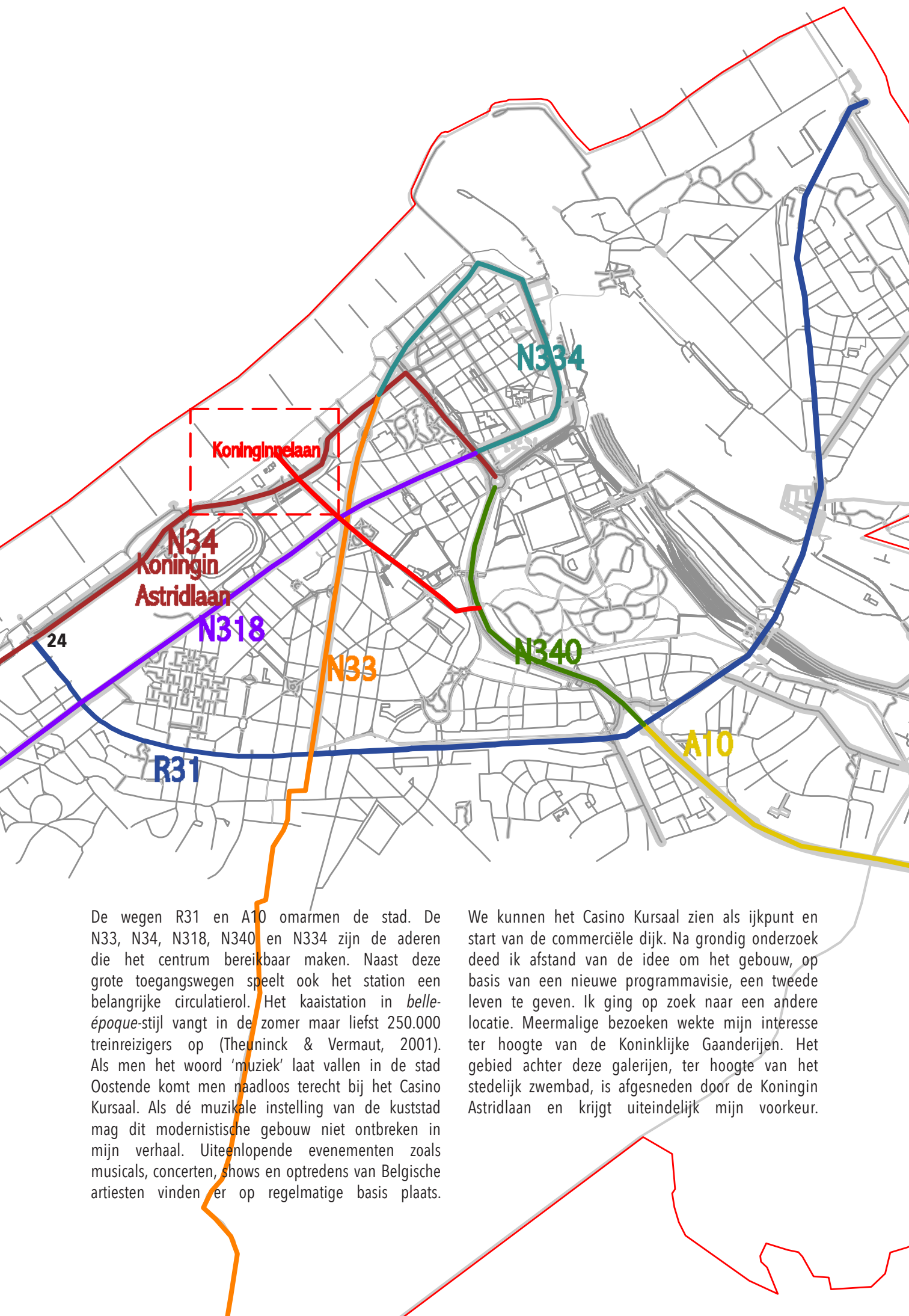
Een stedenbouwkundige beschrijving op macroniveau

Het zoekproces naar de optimale locatie voor het verwezenlijken van het programma was intensief. De keuze voor de site is zeer organisch gegroeid. Via een analyse van de historie van de stad, besloot ik ten westen van de haven te opereren. Daar waar de stedelijkheid tot stand kwam en de kustlijn de grootste toeristische ontwikkeling kent. Een afwisseling van stedelijke en groene gebieden is een kenmerk van de stad Oostende. Het 37 hectaren grote Maria-Hendrikapark is de centrale groene long en heeft een openbaar karakter dankzij de vele wandelpaden (Inventaris Bouwkundig Erfgoed, 2017c). Het Leopoldpark is kleiner, met zijn 8 hectaren, maar betekent als geclassificeerd monument evenzeer een meerwaarde voor de omgeving (Inventaris Bouwkundig Erfgoed, 2017b). De Wellingtonrenbaan, ook wel de Hippodroom genoemd, draagt een glorieus geschiedenis van paardenrennen met zich mee. Het is een icoon in de stad, gelegen op een open groen domein. Het Oostends haventerrein kent een industriële uitstraling en deelt de stad in twee. Het gebied wordt gekenmerkt door nieuwbouwprojecten en is uitgebreid met een kleine jachthaven. Het Fort Napoleon, gelegen ten noorden van de opsplitsing, heeft een belangrijke toeristische functie. De krachtige architectuur van de bunker die deel uitmaakt van de *Atlanticwall* spreekt tot de verbeelding.

23

Afb. 15 Zicht op de kustlijn van Oostende.

De wegen R31 en A10 omarmen de stad. De N33, N34, N318, N340 en N334 zijn de aderen die het centrum bereikbaar maken. Naast deze grote toegangswegen speelt ook het station een belangrijke circulatierol. Het kaaistation in *belle-époque*-stijl vangt in de zomer maar liefst 250.000 treinreizigers op (Theuninck & Vermaut, 2001). Als men het woord 'muziek' laat vallen in de stad Oostende komt men naadloos terecht bij het Casino Kursaal. Als dé muzikale instelling van de kuststad mag dit modernistische gebouw niet ontbreken in mijn verhaal. Uiteenlopende evenementen zoals musicals, concerten, shows en optredens van Belgische artiesten vinden er op regelmatige basis plaats.

We kunnen het Casino Kursaal zien als ijkpunt en start van de commerciële dijk. Na grondig onderzoek deed ik afstand van de idee om het gebouw, op basis van een nieuwe programmavisie, een tweede leven te geven. Ik ging op zoek naar een andere locatie. Meermalige bezoeken wekte mijn interesse ter hoogte van de Koninklijke Gaanderijen. Het gebied achter deze galerijen, ter hoogte van het stedelijk zwembad, is afgesneden door de Koningin Astridlaan en krijgt uiteindelijk mijn voorkeur.

Afb. 16
Oostende in 1712.

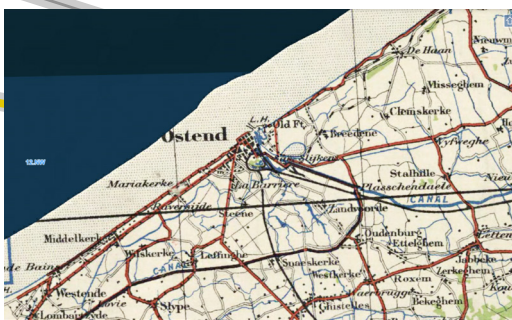
Afb. 17
Oostende als versterkte stad in een kustlandschap in 1771-1778.

Afb. 18
Zuid-Oostelijke uitbreidingen voor economische en militaire doeleinden van 1846 tot 1854.

Afb. 19
Stadsuitbreiding in Zuid-Westelijke richting in 1914.

Afb. 20
WO II en het ontstaan van The Atlantic Wall.

Afb. 21
Verdere verstedelijking en suburbanisatie van 1950 tot 1970.

3.2 HET CASINO KURSAAL

3.2.1 Een architecturale beschrijving

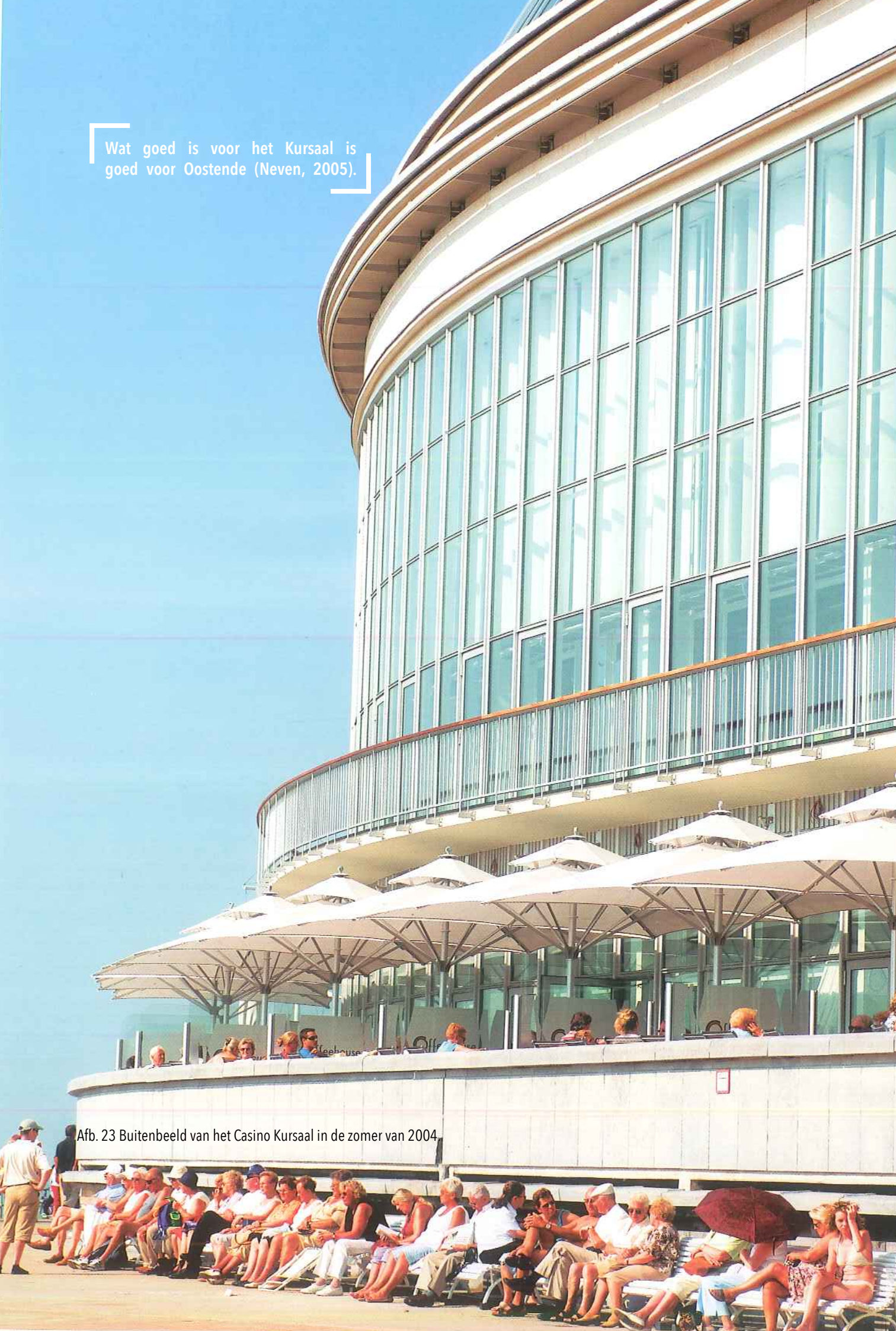
Het Casino Kursaal is ontworpen door architect Léon Stynen (1899-1990), ook de casino's van Knokke en Blankenberge zijn van zijn hand. Een korte biografische schets zal helpen hem in een tijds kader te plaatsen. Hij was de zoon van een beeldhouwer en ornamentist (Bontridder, 1979). Stynen was een belangrijke vertegenwoordiger van het modernisme in België. Hij ontwierp niet alleen een aantal belangwekkende gebouwen, maar had bovendien een uitgebreide impact via zijn activiteit als lesgever en zijn betrokkenheid bij beroepsorganisaties en internationale netwerken. Hij engageerde zich in de Belgische afdeling van de *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* (CIAM), in de *Société Belge des Urbanistes et Architectes Modernistes* (SBUAM) en de Hoge Raad van de Stedenbouw, en was de eerste voorzitter van de Orde van Architecten, die in 1963 werd opgericht. Stynen studeerde architectuur aan de afdeling bouwkunst van de Academie van Antwerpen waar hij in 1948 directeur werd. In 1950 werd hij bestuurder van het Brusselse Hoger Instituut voor de Sierkunsten van Ter Kameren. Hij was al jong zeer succesvol en realiseerde in zijn lange loopbaan een groot aantal projecten. Zo zijn er enkele spraakmakende woningen in het Antwerpse tijdens het interbellum, de voormalige *BP-building* aan de Jan Van Rijswijcklaan en de *Electrabelbuilding* aan de Mechelsesteenweg. In 1958 kreeg Stynen de ontwerp opdracht voor het Koninklijk Muziekconservatorium dat in 1968 opende. Later vonden ook BRT Radio 2 Antwerpen en het Internationaal Kunstcentrum deSingel hier onderdak. deSingel werd in 1980 officieel geopend. Het verfijnde brutalisme van het gebouw was Stynens hommage aan Le Corbusier (1887-1965), zijn inspiratiebron en vriend. Stynen realiseerde dit complex in nauwe samenwerking met zijn assistent Paul De Meyer (°1922). Andere realisaties vanaf de jaren '50 zijn het flatgebouw De Zonnewijzer in Antwerpen (1955), het sociaal huisvestingscomplex in Kessel-Lo (vanaf 1956) en het Esso Motor Hotel (1969). Hij stierf uiteindelijk op 13 mei in 1990 (Nevejans, 2013).

26

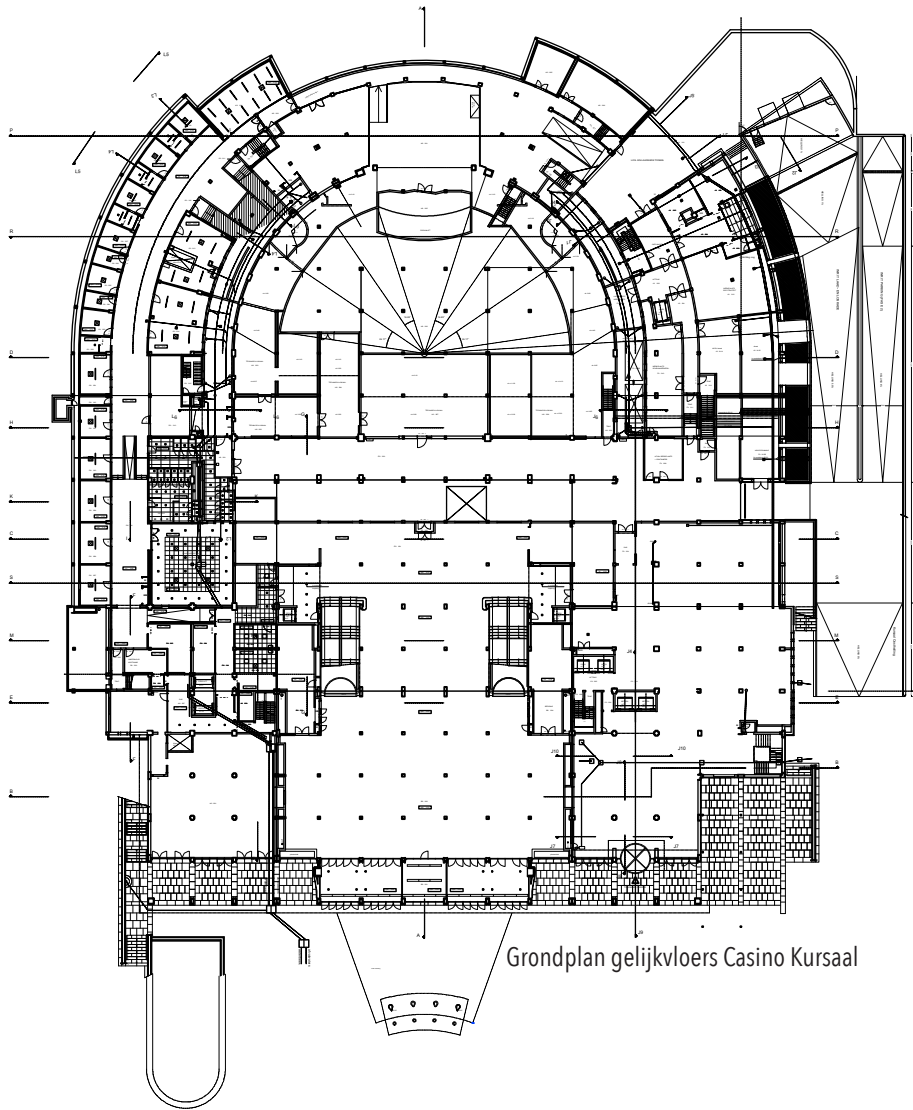
Afb. 22 Architect Léon Stynen.

Wat goed is voor het Kursaal is
goed voor Oostende (Neven, 2005).

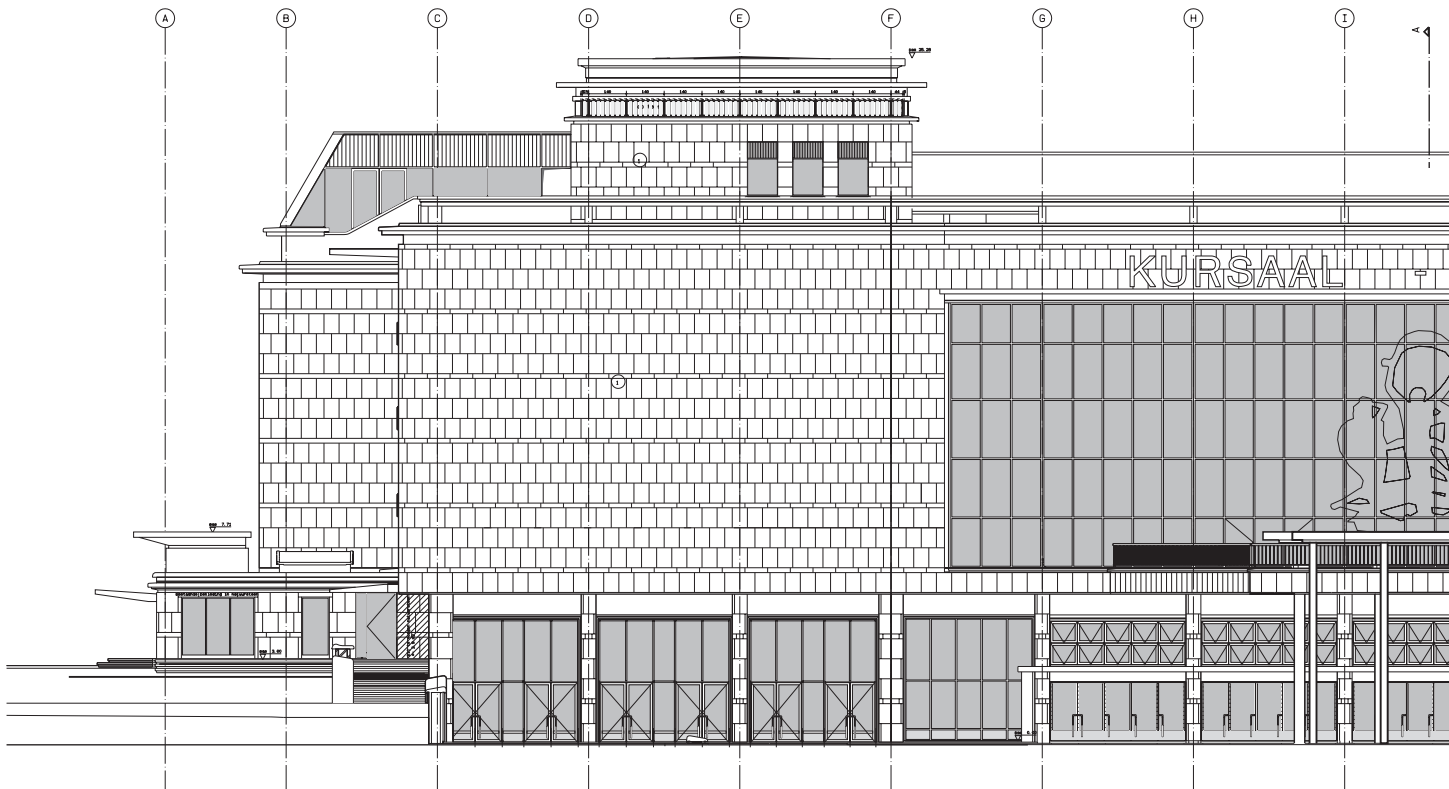

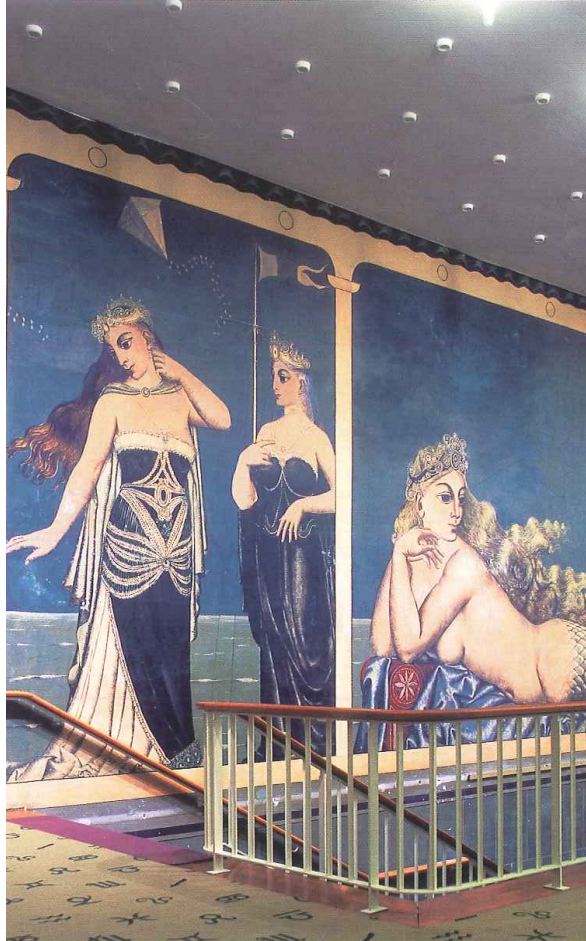
Afb. 23 Buitenbeeld van het Casino Kursaal in de zomer van 2004.

Grondplan gelijkvloers Casino Kursaal

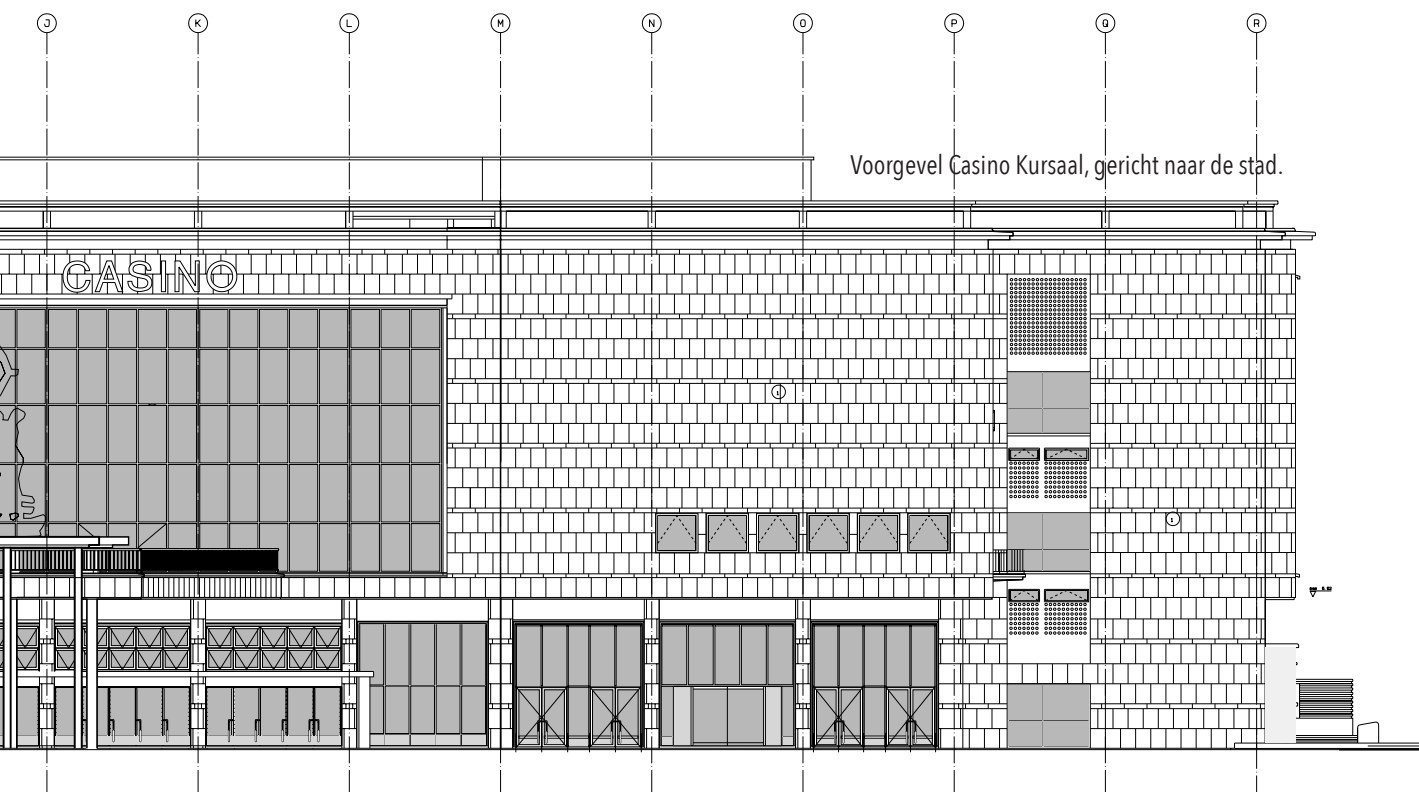
28

Afb. 24 De wandschildering van Paul Delvaux.

Het Casino Kursaal kent een vooraanstaande positie op de dijk. De modernistische glazen gebogen gevel communiceert met de passant en de sokkel lokt de mensen binnen. Het karakter van de noord en zuid gevel is verschillend. Alsof er een onderscheid is gemaakt tussen een 'bad' en een 'stad' oriëntatie. Lichte materialen en de transparantie en helderheid van het glas verschaffen het complex een zachte, open indruk. Niet alleen de modernistische architectuur gaf het Kursaal van Oostende een cultuurhistorische waarde, de wandschilderingen en beelden zorgden voor een hoogstaande artistieke invulling. Vanaf de ontwerpfase omringde Léon Stynen zich met een aantal toonaangevende kunstenaars die dankzij hun geïntegreerde kunstwerken het Kursaal een belangrijke meerwaarde verleenden, met de wandschildering van Paul Delvaux (1897-1994) als absolute uitschieter. Henry van de Velde (1863-1957) was één van Stynens grootste voorbeelden. Vandaar dat Stynen resoluut de kaart van de geïntegreerde kunst trok. Julien Van Vlasselaer (1907-1982) en Edgard Tytgat (1879-1957) kregen elk de opdracht een wandtapijt te maken voor de mooiste zalen van het Kursaal. Maar hun inbreng bleef uiteindelijk beperkt tot het ontwerp. De artistieke parel van het interieur is zonder twijfel de reusachtige wandschildering in de speelzaal van Paul Delvaux. Ook Delvaux kende Stynen persoonlijk als collega in Ter Kameren (Neven, 2005).

Afb. 25 Het tweede Kursaal van 1878, ontworpen door Felix Laureys en Joseph-Jean Naert.

30

Afb. 26 In 1940 werd het gebouw vernietigd en vervangen door een bunker om wille van de strategische ligging.

3.2.2 Historische tijdlijn

Het gebouw kent een geschiedenis van sluimerend verval en wederopbouw zoals weergegeven in de historische tijdlijn.

- 1852** Architect Hendrik Beyaert verwezenlijkt op het Wapenplein het eerste Casino als tijdelijke en gemakkelijk afbreekbare constructie in hout omdat Oostende een vestingstad is en de zeedijk tot het militair domein behoort.
- 1858** Vanwege ruimtegebrek wordt het Kursaal verbouwd.
- 1877** Het gebouw wordt afgebroken en opnieuw opgebouwd in het Franse Rozendaal, waar het nog 50 jaar dienstdoet.
- 1878** Met burgemeester van Iseghem als initiator bouwt men een nieuw Kursaal, ontworpen door Felix Laureys en Joseph-Jean Naert. Met het westelijke uiteinde van de dijk als locatie, ingegeven door politieke beslissingen omdat hierdoor de naastgelegen gronden, die in het bezit zijn van de overheid, sterk in waarde zouden stijgen.
- 1907** Om het Kursaal Oostende nog meer te laten aanspreken, worden aan het einde van 19e eeuw gedurende acht winters renovatiewerken uitgevoerd. Hiervoor wordt architect Alban Chambon ingeschakeld. Chambon heeft een sprookjesachtig interieur voor ogen, waarbij hij veel gebruik maakt van marmer, eikenhout, graniet en mozaïek.
- 1914-1918** Het Casino blijft onbeschadigd tijdens WOI.
- 1940** De afbraak: in 1940 wordt het Kursaal vernietigd door de Duitse bezetters. In de plaats bouwen de Duitsers in 1943 een bunkercomplex dat hen een strategische belangrijke kijk op de zee geeft.
- 1947** Het avant-garde ontwerp van Stynen wint de architectuurwedstrijd voor het 3e Kursaal. Het wordt gekozen vanwege de grote gebogen glazen gevels aan de zeezijde. Dit ontwerp is een rechthoekig volume met een halfronde uitbouw die de bocht van de zeedijk volgt. Dit Kursaal is groter dan zijn voorganger met een doorgedreven opzet naar transparantie en reductie.
- 1953** Kunst in de vorm van beelden en wandschilderingen van onder andere Paul Delvaux versiert het gebouw. Voor die tijd worden enkele vooruitstrevende bouwtechnieken gebruikt. Het gebouw bestaat grotendeels uit een skelet van gewapend beton en de meeste binnen- en buitenmuren hebben geen dragende functie. De eerste steenlegging vindt plaats onder leiding van eerste minister G. Eyskens.
- 1960-1970** De bouw van het modernistisch kursaal wordt voltooid. De feestelijke inhuldiging en opening staan symbool voor de wederopbouw van de stad Oostende. De eerste renovatie omvat de afbraak van de stadsschouwburg, het aanbrengen van de hellende tribune, het dichtmaken van de glazen wand aan de zeezijde, het toevoegen van de toneeltoren en het plaatsen van de inkom van de speelzaal langs de Oosthelling.
- 1980** Men heeft plannen om het Kursaal af te breken.
- 1994** Een nieuwe architectuurwedstrijd wordt gelanceerd. Bob Van Reeth wint met zijn kunstmatig schiereiland, echter is het ontwerp nooit uitgevoerd wegens protest. Ook Norman Foster dient een voorstel in.
- 1998** Het Kursaal Oostende wordt erkend als beschermd monument.
- 2000** Een zeer grondige verbouwing vindt plaats door het architectenbureau Storme - Van Ranst. Men wilt de oorspronkelijke ideeën van Stynen alsnog, 50 jaar na datum, realiseren.

(Neven, 2005; Kursaal Oostende, n.d.)

Afb. 27 Verwoesting van het Kursaal gedurende WOII.

3.2.3 Bescherming en restauratie

In de jaren '60-'70 raakte het gebouw in verval. Het succes blijft parallel met het dalend aantal bezoekers en de tegenvallende inkomsten uit. Werken leiden tot nefaste gevolgen. Het verlies van het sterke visuele contact tussen het auditorium en de zee, door het dichtmetselen van de achterwand van de scène, wordt beschouwd als een van de grootste renovatiefouten. Een andere doorn in het oog is de 'lompe doos' die op het Kursaal wordt geplaatst. Deze storende constructie heeft een negatieve uitwerking op het gevelbeeld en druist in tegen het krachtige volumespel dat architect Léon Stynen had uitgetekend.

De gevolgen van de leegstand, het gebrek aan onderhoud en zeker ook de klimatologische omstandigheden drukken steeds meer hun stempel op het Kursaal. Betonrot tast de gevels ernstig aan, de aluminiumramen blijken aan vervanging toe en de natuurstenen bekleding is onvoldoende bestand tegen het zeemilieu. Niets is zo schadelijk voor een gevel als de combinatie van zeewater (zout) en zand, zeker als het gebouw zich op een vooruitgeschoven, onbeschutte positie bevindt (Neven, 2005).

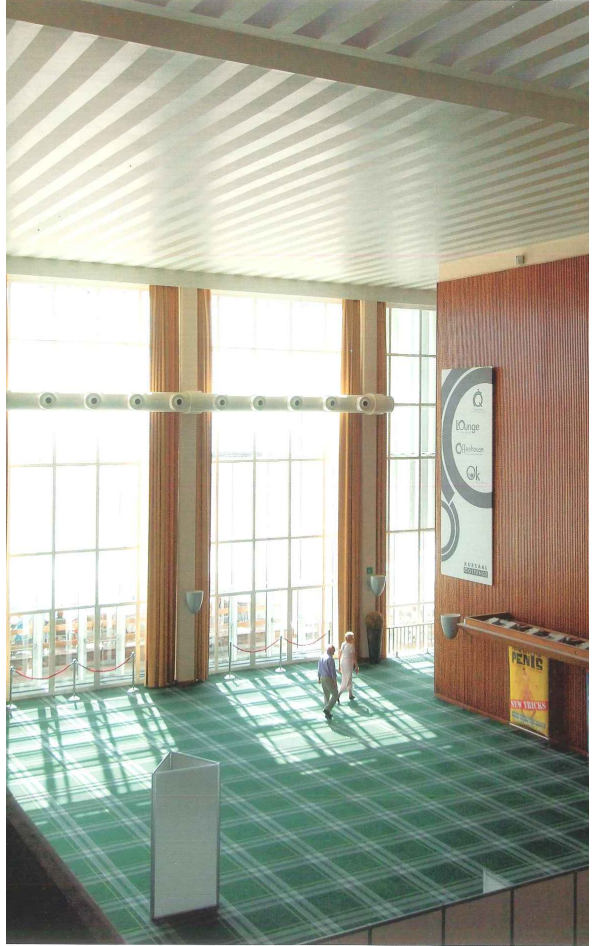
32 Afb. 28 De 'lompe doos' die op het bouwvolume werd geplaatst, is zichtbaar op de onderste foto. Momenteel is het restaurant 'The Ostend Queen' er gehuisvest.

Niets is zo schadelijk voor een gevel als de combinatie van zeewater en zand (Neven, 2005)

Afb. 29 De aangetaste gevels.

Afb. 30 De grote inkomhal aan de zeezijde.

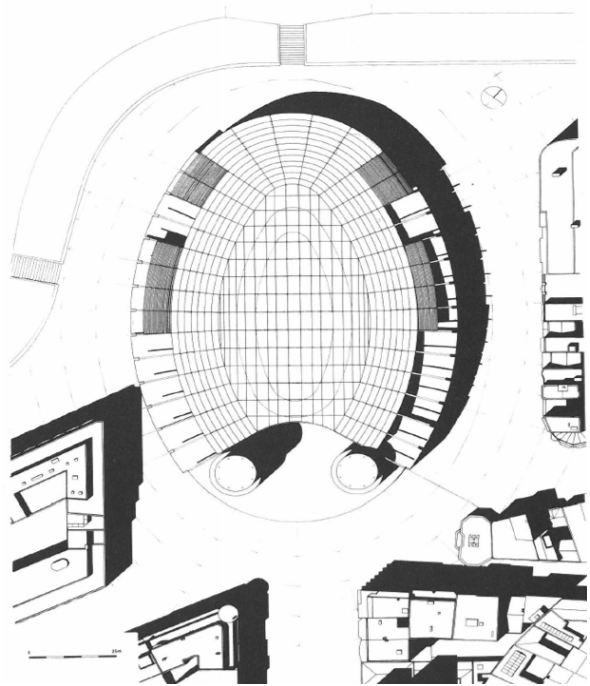
34

Afb. 31 Het schitterende zicht op zee dat men geniet vanuit de grote concertzaal.

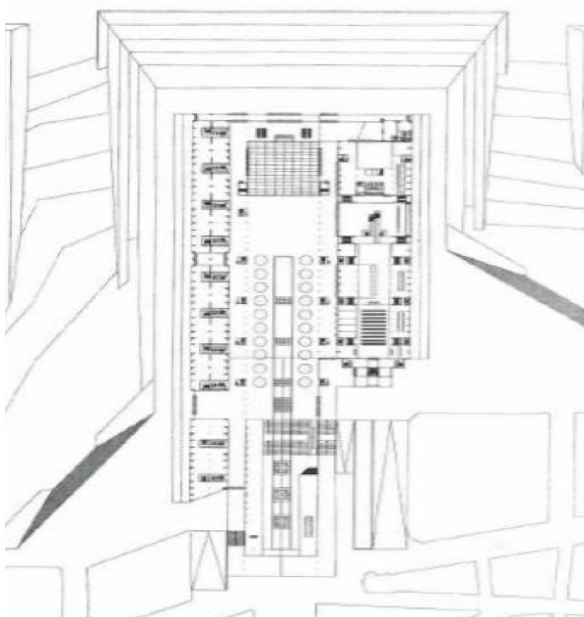
In de jaren '80 komt men tot het besef dat er dringend iets moet gebeuren. Wat eens de trots van de 'Koningin Der Badsteden' was, groeit uit tot een toonbeeld van verloedering. In 1994 wordt er een wedstrijd uitgeschreven. Bij de vier finalisten bevinden zich onder meer de combinatie Jaspers/Interbuild en de vermaarde Engelse architect Sir Norman Foster (°1935). Deze laatste is voorstander van een nieuw kursaal op de plaats van het oude. Hij tekent een ovaal grondplan met een naar zee gerichte, ronde voorzijde. Ook de andere stadskant is boogvormig. Beide gevels zullen worden uitgevoerd in glas, waardoor je een heel transparant geheel krijgt. Zijn voorstel geeft blijk van een heldere architectuur, maar volgens de jury bevat het ontwerp te weinig vernieuwende elementen.

De inzending van Bob Van Reeth/Wilma Development/Antwerpse bouwwerken lijdt zeker niet aan een gebrek aan vernieuwing. Van Reeth (°1943) wilt met zijn ontwerp iets toevoegen aan de stad en interpreteert dat heel letterlijk. Op een kunstmatig schiereiland voorziet hij twee glazen blikken die met elkaar worden verbonden door een overdekte ruimte. In dat geheel zal hij niet alleen het nieuwe Kursaal onderbrengen, maar ook 800 appartementen die socio-culturele activiteiten van het Casino moeten financieren. Met andere woorden, hij kiest voor een privaat-publieke samenwerking *avant la lettre*. Los van de vraag of dit project te megalomaan is voor een stad als Oostende, blijkt het achteraf onverkooptbaar bij de bevolking (Neven, 2005).

Afb. 32 Inzending van Sir Norman Foster voor een nieuw Casino Kursaal.

Afb. 33 Ontwerpvoorstel van Bob Van Reeth voor een nieuw Casino in Oostende.

De erkenning tot monument in 1998 bepaalt de verdere toekomst van het Kursaal: restauratie wordt de enige mogelijke oplossing. Men zou toezien op de uitvoering van de oorspronkelijke ideeën van Léon Stynen waarin de glazen gevels functioneren als beeldschermen, als toonkasten van het interieur. De feestelijkheid moet terug centraal komen te staan, om zo opnieuw leven en amusement uit te stralen. Het architectenbureau Storme en Van Ranst komt in 2000 uiteindelijk tot een mooi evenwicht tussen restauratie enerzijds en renovatie anderzijds. Ze zijn erin geslaagd om de architecturale kwaliteiten van Stynens ontwerp te verzoenen met maximale exploitatiemogelijkheden. Er wordt teruggegrepen naar de basisideeën van Stynen die door een aantal ongelukkige ingrepen verloren waren gegaan. Het Casino Kursaal vormt een belangrijk scharnierpunt tussen de stad en de zee, daarom was het herstel van de relatie tussen binnen en buiten een van de belangrijkste uitgangspunten van het restauratieontwerp (Neven, 2005).

Afb. 34 De aluminium ramen moesten vervangen worden. Binnen-en buitenramen waren 90 centimeter van elkaar verwijderd en verbonden door een stalen constructie die tegelijkertijd het dragende element vormde.

36

Een mooi voorbeeld van een renovatieoplossing door Storme en Van Ranst Architecten. De nieuwe loopbrug hangt op aan stalen kabels

3.2.4 Persoonlijke toekomstvisie - Visie op erfgoed

De renovatieacties moesten het Kursaal opnieuw transformeren naar een receptief gebouw met een hoge capaciteit. De stad investeerde om het complex opnieuw als decor te laten fungeren voor diverse grootschalige evenementen, congressen en tentoonstellingen. Een rondleiding op 12 juli 2016 van Leo Daems, de bouwverantwoordelijke van het Kursaal, bracht echter heel wat interne zaken aan het licht. We kunnen algemeen besluiten dat het 'management-aspect' in vraag valt te stellen en het zogenaamde 'fungeren als decor' iets te letterlijk is genomen: de muurschildering van Paul Delvaux die dienst doet als setting voor de 'fotohoek' van een dinosaurus-evenement is een goed voorbeeld van hoe het niet moet. Léon Stynen beklemtoonde reeds in 1953 dat dit bouwwerk niet zal leven, noch zijn natuurlijke uitstraling kan bekomen tenzij wordt gewaakt over de kwaliteit van het gebruik.

Het monument werd vanuit een traditionele erfgoedbenadering reeds grotendeels gerestaureerd. Het gaat hier om een bouwrelict dat erfgoedwaarden in zijn DNA draagt. Agentschap Onroerend Erfgoed (2014) definieert dat het gebouw moet getuigen van stedenbouwkundige inzichten en culturele tendensen van zijn tijd moet dragen. Het Kursaal heeft zeker een architecturaal belang waarin zijn (toekomstige) maatschappelijke functie doorschijnt, vandaar is de definitie perfect toepasbaar. Mijn oorspronkelijke intentie om dit pand te herbestemmen en architecturaal te transformeren, is weerlegd via grondig onderzoek. Een grote ingreep zou afbreuk doen aan de recente restauratie en zou de problemen omtrent 'management, attractiviteit of stedelijke inpasbaarheid' niet oplossen. Als toekomstig architect stel ik een alternatieve oplossing voor, bestaande uit een investering in een aangepast programma en evenementenbeleid. Het uitgangspunt is om de esthetische kwaliteiten van het gebouw te laten heropleven. Het exterieur heeft nood aan een open en uitnodigend karakter. Het doortrekken van de materialen van de dijk onder het afdak van het gebouw, het verwijderen van de bloembakken of het uitstekend terras professioneel inrichten zijn kleine, in mijn ogen zeer doeltreffende, potentiële ingrepen.

De studie van het seminarie 'bouwtechnisch concept 2015-2016' van Maria Leus toont aan dat op energetisch niveau heel wat elementen van het gebouw opnieuw in achtving moeten worden genomen.

De restauratie van de kalkstenen gevel om wille van het zanderige zeeklimaat was reeds een grote opdracht. Daarnaast investeerde de stad in moderne ventilatie-verwarmings-en elektriciteitssystemen. Ondanks deze initiatieven is te besluiten dat, om aan de EPB-eisen te voldoen die gelden vanaf 2016, er aan elk schildeel heel wat isolatie toegevoegd moet worden. Echter is er geen gebruik gemaakt van hernieuwbare energie en is er een ventilatiesysteem met gedeeltelijke warmteterugwinning.

Het Kursaal wordt tot op de dag van vandaag geconfronteerd met de concurrentie van andere zalen en talrijke alternatieve ontspanningsmogelijkheden aan de kust. Daarom is het essentieel om het gebouw in een ruime context te aanschouwen en te benaderen als potentiële motor voor stadsvernieuwing. Men moet inzetten op ambitieuze visies en heldere concepten die communiceren met elkaar. De stedenbouwkundige ontwerpende onderzoeken voor deelgebieden zijn cruciaal. Ze zetten de weg uit voor strategische projecten met gidsende, ruimtelijke strategieën. Want immers: *'Wat goed is voor het Kursaal is goed voor Oostende'* (Neven, 2005).

Een koppel poseert voor de Delvaux-schildering tijdens een dinosaurussen-evenement in het Kursaal.

Weergave van de organisatorische link tussen het Casino Kursaal en het persoonlijke nieuwe project.

3.3 DE ZONE AAN DE KONINGIN ASTRIDLAAN

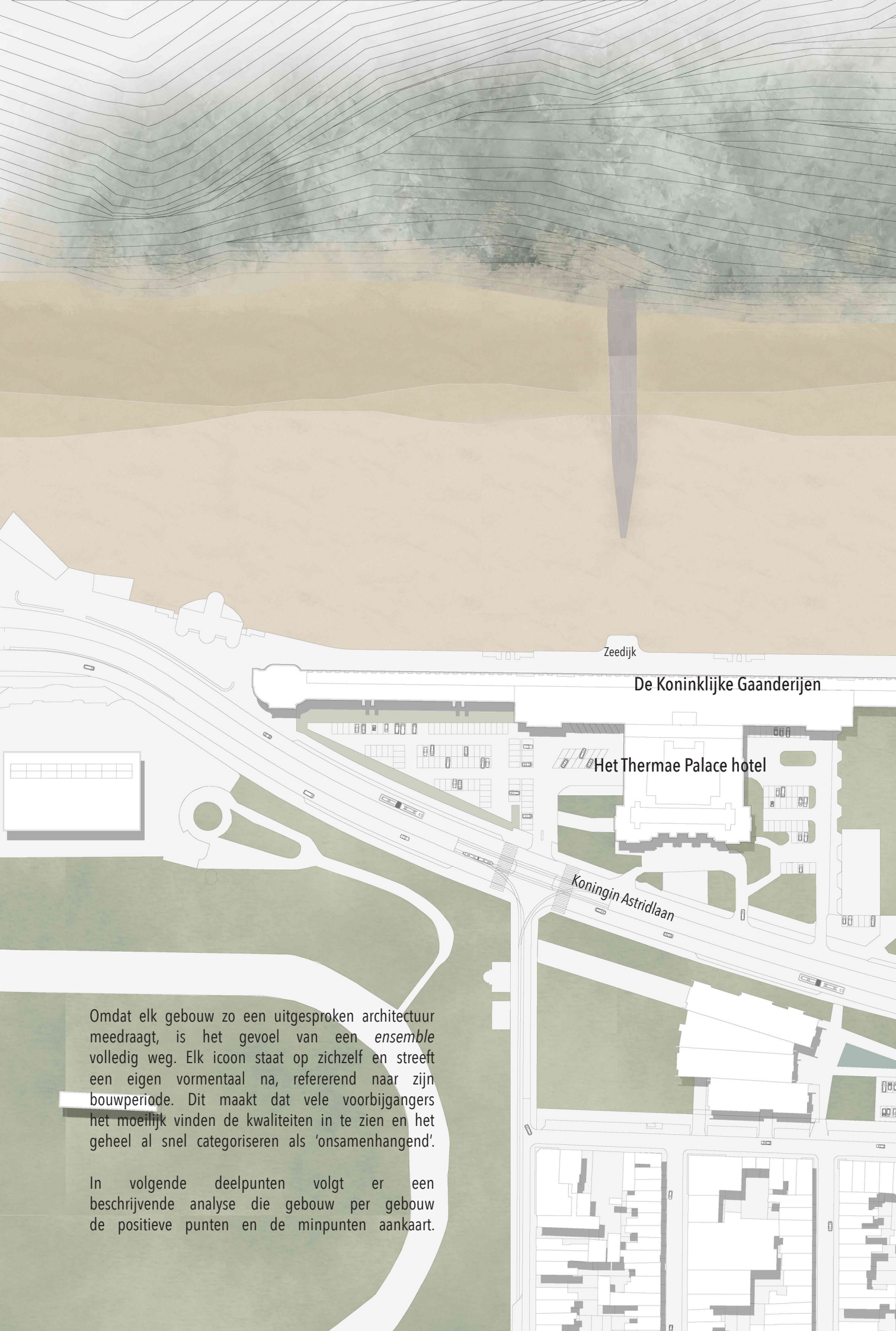
Een stedenbouwkundige beschrijving op mesoniveau

Het verhaal van het Casino Kursaal is afgesloten. De uiteindelijke projectlocatie is een langgerekte zone gelegen tussen de zeedijk en de Koningin Astridlaan. Na verschillende bezoeken ter plaatse en een wandeling doorheen de galerij besloot ik dat deze plek mijn voorkeur krijgt.

Het domein bevat een aantal belangrijke monumenten en iconische gebouwen waaronder de Koninklijke Gaanderijen, het viersterren Thermae Palace hotel, de Koninklijke Villa gelegen aan het Koningspark, de Venetiaanse Gaanderijen en het brutalistisch stedelijk zwembad. Dit niervormig gebied is opgesplitst in twee delen door de Koninginnelaan die de zeedijk verbindt met de Koningin Astridlaan. Een soort toegangspoort, ook wel 'De Drie Gapers' genoemd, is een brugconstructie die de Koninklijke Villa verbindt met het dak van de Koninklijke Gaanderijen. Er waren oorspronkelijk drie immense doorgangen. De middelste werd dichtgemaakt om er het ruitersstandbeeld van Leopold II tegenaan te bouwen op een hoge sokkel, gericht naar de Noordzee (Hostyn, 1983).

Afb. 35 Luchtfoto van de zone aan de Koningin Astridlaan

Zeedijk

De Koninklijke Gaanderijen

Het Thermae Palace hotel

Koningin Astridlaan

Omdat elk gebouw zo een uitgesproken architectuur meedraagt, is het gevoel van een *ensemble* volledig weg. Elk icoon staat op zichzelf en streeft een eigen vormtaal na, refererend naar zijn bouwperiode. Dit maakt dat vele voorbijgangers het moeilijk vinden de kwaliteiten in te zien en het geheel al snel categoriseren als 'onsamenhangend'.

In volgende deelpunten volgt er een beschrijvende analyse die gebouw per gebouw de positieve punten en de minpunten aankaart.

Zeedijk

Albert I-Promenade

De Venetiaanse Gaanderijen

De 3 gapers

De Koninklijke Villa

Koninginmeelaan

Het Koningspark

Het stedelijk zwembad

Koningin Astridlaan

Koninginmeelaan

Begin 20e eeuw, onder Leopold II, mocht het volk enkel gebruik maken van de galerijen. Ze hadden geen toegang tot het dak van de koning. Dit aspect is een letterlijke hiërarchische weerspiegeling van de maatschappij op dat moment. Maar heerst dit 'wij-zij'-gevoel niet nog steeds in onze samenleving?

Afb. 36 'De Drie Gapers' met het standbeeld van Leopold II op zijn paard.

3.3.1 De Koninklijke en de Venetiaanse Gaanderijen

Louis Kahn (°1901) beschrijft op een prachtige manier het gevoel dat ik ervaar bij het wandelen doorheen de Koninklijke Gaanderijen:

Structure is the maker of light. A column and a column brings light between. It is darkness - light, darkness - light, darkness - light (Kahn, 2013, 354).

De 366 meter lange constructie uit Euvillesteen kent een lineair karakter met een uitgesproken vormgeving door de gekoppelde Dorische zuilen. De twee uiteinden worden geflankeerd door paviljoenen, waar momenteel het kunstencentrum Vrijstaat O. huisvest. In de langsrichting is het geheel ontdubbeld door een glazen wand die dienst moet doen als windscherm. Bij een van mijn bezoeken viel me op dat er mensen liepen op het dak. Vroeger was dit uitsluitend voorbehouden voor de koning en zijn gevolg. Wandelaars konden ook gebruik maken van de Gaanderijen, maar hadden dus geen toegang tot het dak. Dit aspect is een letterlijke hiërarchische weerspiegeling van de maatschappij begin 20e eeuw onder Leopold II. Deze Koninklijke Gaanderijen getuigen van de hoogmoedige visie van de koning voor zijn geliefde stad Oostende, die hij wilde uitbouwen tot de grootste badstad aan de West-Europese kust en dit naar model van de Engelse steden zoals Eastbourne en Brighton (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016b).

Afb. 38 De Venetiaanse Gaanderijen.

Afb. 37 De Koninklijke Gaanderijen.

De Venetiaanse Gaanderijen vormen samen met de Koninklijke Gaanderijen het geheel van galerijen langs de Oostendse zeedijk, nu de koning Boudewijn-promenade.

Tussen beiden liggen 'De Drie Gapers' (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016a). De Venetiaanse galerij werd gebouwd rond 1900, evenzeer in opdracht van Leopold II. In tegenstelling tot de Koninklijke Gaanderijen is dit bouwwerk gesloten aan één zijde en kent het veel minder architecturale kwaliteiten. Een ronde torenuitbouw en een voorliggende *parterre* bevinden zich op het hoekpunt van de galerij (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016d). Een deel is ingericht als restaurant. Op het terras ervoor staat het bronzen standbeeld van koning Boudewijn gemaakt door de Oostendse kunstenares Josiane Vanhoutte. Deze Venetiaanse Gaanderijen hadden lange tijd geen functie maar worden nu gebruikt door het stadsbestuur als openlucht tentoonstellingsruimte.

3.3.2 Het Thermae Palace hotel

Het huidige Thermae Palace hotel, ook wel *Palais des Thermes* genoemd, is een luxueus oord, volledig opgetrokken in Art-decostijl en doet dienst als uitbreiding van de gaanderijen. In de jaren '70 werd het geheel aangepast aan de hedendaagse vereisten van een luxehotel. Het viersterrenhotel telt tegenwoordig 10 suites en 150 kamers waarvan het merendeel met zeezicht. Er zijn ook congres- en feestzalen aanwezig (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016c). Het unieke zicht op zee en uitzicht op de Wellingtonrenbaan biedt de hotelgast een reden tot bezoek. Het is een grotesk gebouw dat macht en rijkdom uitstraalt.

3.3.3 De Koninklijke Villa

De Koninklijke Villa uit witgekalkte baksteen en rode tegeltjes als dakbedekking telde oorspronkelijk 20 kamers, 16 badkamers, een zitkamer, een eetkamer, een banketenzaal, een grootkeuken, een zwembad en een terrastuin. De vertrekken die het meest werden gebruikt, keken uit op de zee terwijl de andere werden omringd door een tuin van ongeveer 3 hectaren, het Koningspark. Transparantie en lichtinval stonden centraal in het ontwerpconcept. Het 'Belgisch Zee Instituut voor Orthopedie' heeft het pand in 2004 gerenoveerd en heringericht tot revalidatiecentrum voor kankerpatiënten (De stad Oostende, 2016). De renovatie gaat in tegen de initiële intenties van de oorspronkelijke architectuur. De nieuwe bijbouw vormt geen harmonieus geheel met het bestaande en zoekt een overdreven contrasterende vormgeving op. Er werden weinig ruimtelijke kwaliteiten toegevoegd. Men kan de esthetische waarde van het pand, in zijn huidige staat, in vraag stellen.

Afb. 39 Het Thermae Palace hotel.

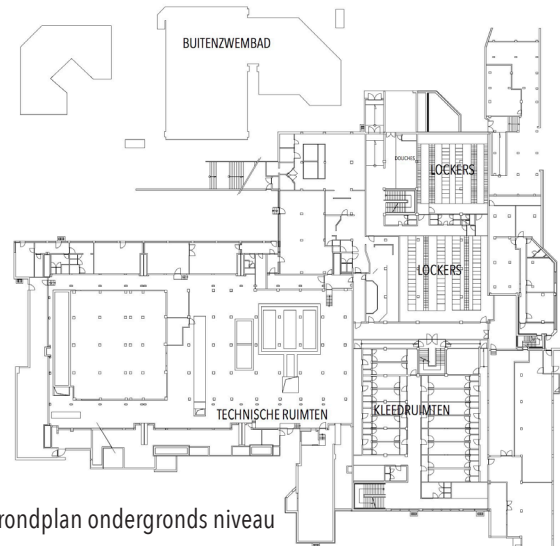
Afb. 40 De Koninklijke Villa in 1907.

Afb. 41 De Koninklijke Villa de dag van vandaag.

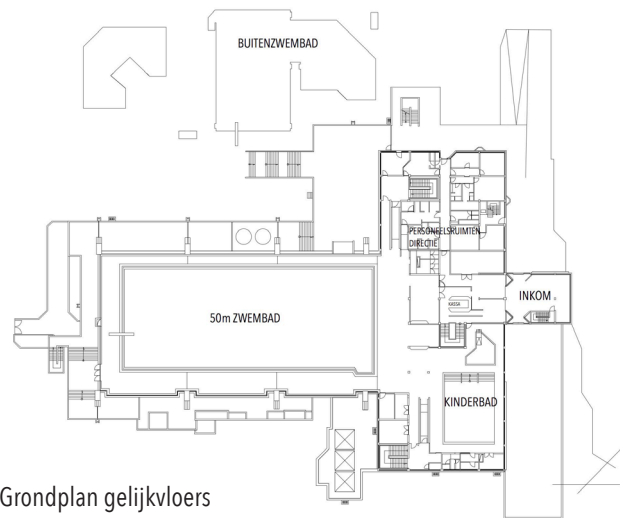

3.3.4 Het stedelijk zwembad

Het zwembad is centraal gelegen op het niervormig gebied. Het wordt omringd door andere stijliconen en een communicatie tussen de statische architecturen ontbreekt volledig. Het gebouw is opgetrokken in brutalistische stijl en kent zowel statische als compromisloze eigenschappen. Ik wijd een hoofdstuk aan dit icoon omdat het een belangrijke rol speelt in mijn contextvisie. Niet alleen zijn rijke geschiedenis maar evenzeer het politiek debat, dat het gebouw beheerst, verdient meer uitleg.

Grondplan ondergronds niveau

Grondplan gelijkvloers

Afb. 42 Het brutastische stedelijk zwembad.

3.3.5 Historische tijdlijn

De tijdlijn geeft een chronologisch verloop weer van alle bouwondernemingen over de gehele site, verspreid over een periode van ongeveer 120 jaar.

- 1903** Het **Koningspark** wordt aangelegd naar ontwerp van E. Lainé.
- 1901-1906** De **Koninklijke Gaanderijen** worden gebouwd op duinengrond die eigendom is van de Belgische staat. In 1901 start de bouw van de galerij. De kostprijs van 1.500.000 fr. wordt half om half gedragen door de Belgische staat en door Leopold II persoonlijk. De Koninklijke Gaanderijen mogen niet verward worden met de Venetiaanse gaanderijen. Deze laatste worden eveneens in opdracht van koning Leopold II gebouwd tussen 1900 en 1903.
- 1932-1933** Het luxueuze **Thermae Palace hotel** wordt gebouwd door de Oostendse architect Adré-Louis Daniëls (1883-1976).
- 1940-1945** Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt de **Koninklijke galerij** over heel de lengte toegemetseld op last van de Duitse bezetter. Het gebouw betekent zo een schakel in de *Atlantikwall*.
- 1954-1957** Architect Antoine Dugarijn ontwerpt de nieuwe, eigentijdse **villa voor de koninklijke familie**. In 1957 wordt het gebouw aan de pers voorgesteld en huist de Koninklijke familie in.
- 1970-1973** De **koninklijke familie** kiest uiteindelijk definitief voor Spanje en Italië als vakantieoord en het verblijf raakt verlaten. Het gebouw wordt in concessie gegeven in 1973 als hotel en later als restaurant.
- 1972-1976** De stad bouwt het **stedelijk 50 meter bad** op de unieke ligging. Olympisch in lengte, maar bedoelt als volksbad.
- 1981** De **Koninklijke Gaanderijen** worden bij Koninklijk Besluit van 1981 opgenomen op de lijst van geklasseerde monumenten.
- 2004** De renovatie en herinrichting van de **Villa** tot revalidatiecentrum vindt plaats onder leiding van het 'Belgisch Zee-Instituut voor Orthopedie'.
- 2007** Het **zwembad** wordt opgenomen in de Inventaris Bouwkundig Erfgoed.
- 2009** Onverwacht komt er een stuk pleister van het plafond van de **Gaanderijen** los. Meteen worden de nodige maatregelen getroffen en een onderzoek ingesteld. Uit dat onderzoek blijkt dat zowel de muren, het plafond als de betegeling van de Koninklijke Gaanderijen aan herstelling toe zijn.
- 2013** Afbraak van het **zwembad** wordt uitgesloten en door minister Bourgeois ook verhinderd. Farys, de PPS-constructie van waterleverancier TMVW, en de stad Oostende slaan de lange weg naar renovatie in.
- 2013-2015** In 2013 start de Vlaams Bouwmeester Swinnen een 'Open Oproep' op met als bedoeling het **brutalistische zwembad** met respect te renoveren en uit te breiden. En het tevens tot een nieuwe toeristische attractiepool uit te bouwen.
- 2013** Het **Thermae Palace hotel** komt weer in Oostendse handen wanneer voormalig Belgisch Senator Mark Vanmoerkerke het hotel overneemt van de Apollo Group.
- 2014** Vier bureaus gaan aan de slag voor het herbestemmingsproject van het **zwembad**. *BEL Architects; Bilquin & Serck architecten* in samenwerking met *Fernandez Abascal & Muruzabal arquitecto; Exploration architects* en tenslotte *Lens Ass architects*. In juni 2014 stellen ze de ontwerpen voor.
- 2016** Op 11 januari beslist het schepencollege van Oostende om de lopende procedure te stoppen en het **zwembadcomplex** af te breken. Het gebied zal dienst doen als open ruimte voor een stadspark.

(Agentschap Onroerend Erfgoed 2017, CD&V, 2012; De Zee, n.d.; Hostyn, 2001)

Afb. 43 De afgewerkte Koninklijke Gaanderijen in 1908.

3.4 HET STEDELIJK ZWEMBAD

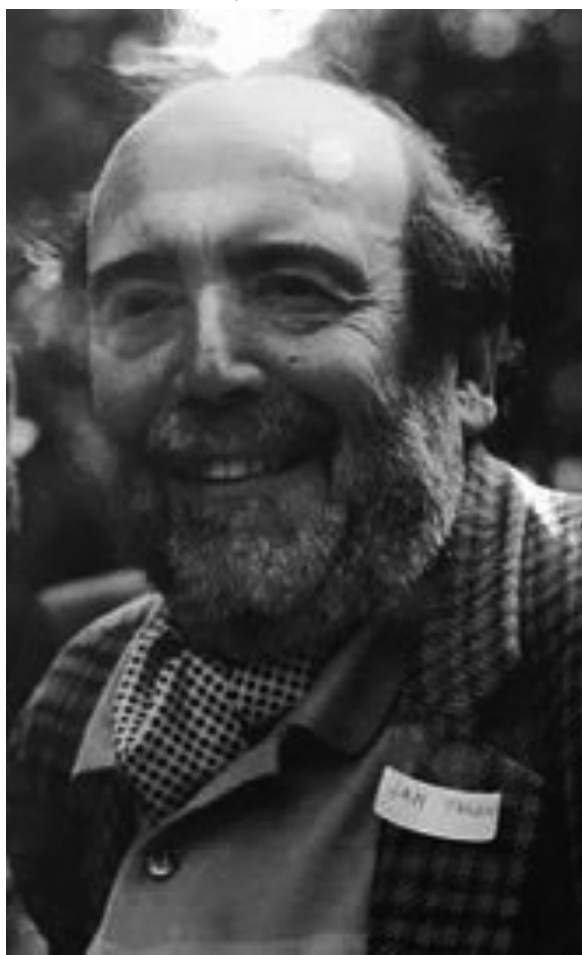
3.4.1 Een architecturale beschrijving door de ogen van het brutalisme

De architecten Paul Felix (1913-1981) en Jan Tanghe (1929-2003) ontwierpen samen met de stabiliteitsingenieurs Willy Canfyn, Ferdinand Porta en René Gobin het zwembad tussen 1967 en 1971. Ze waren allebei Oostendenaars en goede vrienden die doorheen hun loopbaan verschillende keren samenwerkten. Ze waren hevig voorstander van teamwork en beiden geïnteresseerd in de ethische dimensie van het bouwen. Paul Felix was Oostendenaar en zoon van een atheneumleraar. Hij studeerde als een van de eerste ingenieur-architecten in Vlaanderen af aan de KU Leuven in 1938. In 1952 werd hij benoemd tot professor architectuur in Leuven. In de jaren '50 werd hij door contacten met collega's en zelfstudie een overtuigd modernist. In zijn architectuur ging Paul Felix voortdurend op zoek naar echtheid en eenvoud. Architectuur die zijn essentie vindt in dienstbaarheid, beleving en betekenis. Hij pleitte voor een wetenschappelijke aanpak met oog voor de menselijke aspecten. In 1971 voorspelde hij reeds: *'Duurzaamheid zal een belangrijke kwaliteit worden in de toekomst'* (Archipel, 2016).

48

Jan Tanghe was de zoon van een zeekapitein. Hij studeerde tijdens de tweede wereldoorlog in Engeland, en behaalde nadien, in 1953, zijn diploma architectuur aan het Sint-Lucas in Gent. Vervolgens ging hij in Oostende wonen. Jan Tanghe startte bij Gaston Eysselinck, Peter Callebout en stadsgenoot Paul Felix. Hun carrières hebben elkaar regelmatig gekruist. In 1966 werd hij een van de medeoprichters samen met Willy Canfyn en Ignace Deboutte van het multidisciplinair team 'Groep Planning' in Brugge en Brussel. Hij was actief in het vaktijdschrift A+ en werd in 1969 professor aan de *Université de Mons*. Hij was tevens directeur van het postuniversitair centrum voor erfgoed in het Europacollege (het latere 'centrum Raymond Lemaire') en was medestichter van de 'Bond Beter Leefmilieu'. In 1990 werd Jan Tanghe architect van het jaar, een erkenning voor zijn inzet. De architectuur-en stedenbouwisies van Tanghe waren doordrongen van een visie waarin hij de stad als menselijk weefsel presenteert. Hij had een hekel aan pamflettaire architectuur die zich als autonoom vormenspel opdroeg. Tanghe had een gezaghebbende stem in vele architectuurdebatten (Archipel, 2016).

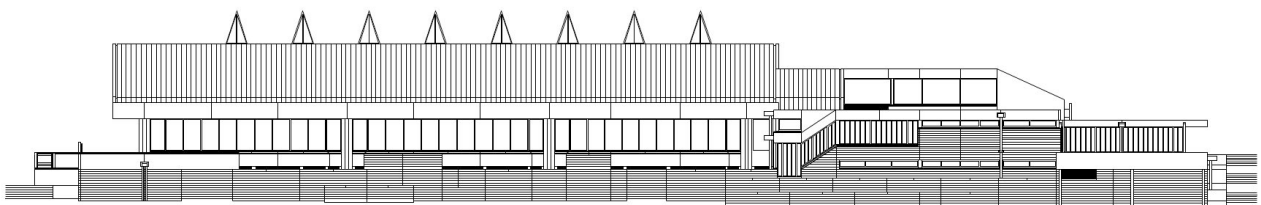
Afb. 44 Architect Jan Tanghe (1929-2003).

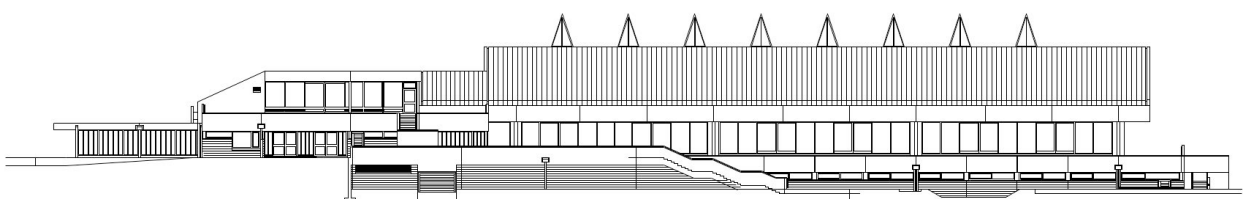
Het stedelijk zwembad kent een architectuur met een opvallend dubbel karakter. Enerzijds is er de monumentale zwemhal met zijn imposante dakstructuur in zichtbeton, gedragen op acht driehoekige steunberen. Dankzij de glazen toppen op het dak, dansen zonnevlekken, als be kroonde zenitale lichten, op het water. Men geniet vanuit de zwemhal een open transparante doorkijk naar de stad, het hotel en de Gaanderijen. Anderzijds zijn er de meer versneden nevenvolumes (kinderbad, cafetaria, directie,...), die met terrassen, hellingen, trappen een overgang maken naar de directe omgeving. Ze milderden als het ware de monumentaliteit van de hal (Archipel, 2016). Zwemhal en voorbouw, het is als these en antithese (Vermeulen, 2016). Die dualiteiten waren typerend voor het karakter van het latere werk van zowel Paul Felix, met zijn onderzoekende radicale twijfel, als van Jan Tanghe, met zijn visie op stedelijke integratie en schaal. Gedurende de transitieperiode van de jaren '70 zette de internationale architectuurtaal in op een tempering van het monumentale door kleinschaligheid. Bij het binnenkomen van de zwemhal ervaart men op een directe manier het totaalbeeld. Een van de functionele uitgangspunten is deze impressionante eerste gewaarwording. Vervolgens gaat men omlaag de kleedkamers in, om dan opnieuw omhoog te komen naar het zwembad. Dat maakt dat enkel de zwemmer dit gebouw ruimtelijk kan ervaren. In tegenstelling met veel zwembaden kent dit project een zonnig, open en extravert karakter. Het buitenbad is uit de wind gezet door de monumentale Koninklijke Gaanderijen en is gevuld met zeewater, niet met chloor (Archipel, 2016).

Afb. 45 Architect Paul Felix (1913-1981).

Zuid gevel

Noord gevel

Het is van alle kanten transparant en toegankelijk.
Het hoort echt de stad toe. De verbeelding krijgt hier
een vrijer loop (...) (Archipel, 2016, online bron).

Het gebouw is een van de weinige markante voorbeelden van het brutalisme in Vlaanderen. Een architectuur-label dat zijn naam ontleent aan de uitspraken van Le Corbusier over zichtbeton, *le béton brut*. Kenmerkend voor de stijl zijn blokachtige, geometrische en herhalende vormen. De textuur van de houten bekisting is vaak zichtbaar (Oostdijk, 2008). Eerlijkheid, leesbaarheid en helderheid van de constructie enerzijds en een afwezigheid van opsmuk anderzijds zijn de kernwoorden van deze stroming. De ruwbouw is de afwerking en dit met een rustige, eerlijke monumentaliteit voor ogen. Erg populair werd de stijl nooit. Daarvoor is ze te compromisloos, te rechtlijnig en te *no nonsens*. (Abrahamson, 2011). Oorspronkelijk is het brutalisme bedoeld als uiting van democratische kenmerken op basis van zijn krachtige expressie. De brutalistische esthetiek wordt weerspiegeld door authenticiteit en directheid, maar de maatschappelijke rol ging al snel verloren. Uiteindelijk wordt het door velen gecategoriseerd als precies het tegenovergestelde: vijandig, kil en onmenselijk. De stijl werd losgerukt van zijn oorspronkelijke context en zijn positieve betekenis verminderde. Brutalisme werd zo al snel een pejoratief dat suggereert te zijn ontworpen met slechte bedoelingen (Quirk, 2013).

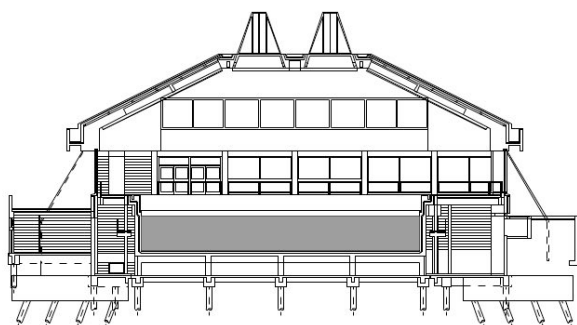
Afb. 46 Het stedelijk zwembad en zijn opvallende dakstructuur.

De pioniers van het brutalisme waren Alison (1928-1993) en Peter Smithson (1923-2003). Het Engelse koppel betekende veel voor de architectuurtheorieën van de 20ste eeuw. In 1957 verwoordden ze op een ongeremde manier de essentie van deze bouwstijl:

Brutalism tries to face up to a mass-production society, and drag a rough poetry out of the confused and powerful forces which are at work. Up to now Brutalism has been discussed stylistically, whereas its essence is ethical (Smithson in Abrahamson, 2011, online bron).

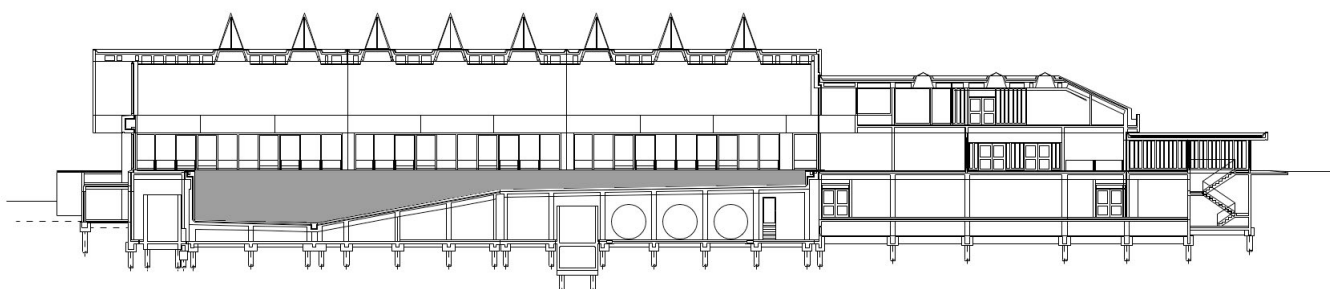
Het feit dat de ruwbouw eveneens de afwerking betekent kent ook zijn nadelen. Na een zwembezoek op 28 oktober 2016 stelde ikzelf vast dat het gebouw niet in een vlekkeloze staat verkeert. De monumentale hoofdstructuur van de betondakschelp is nog steeds intact. Echter is de slijtage op knooppunten en in de hoeken van de constructie zichtbaar. Het zoute water veroorzaakt betonrot. De vloer rondom de zwembadkuip was reeds eerder vernieuwd omwille van die reden (Archipel, 2016).

Dwarsdoorsnede doorheen het zwembad.

52

Langsdoorsnede doorheen het zwembad.

3.4.2 Historische tijdlijn

De tijdlijn vertelt het verhaal van de eerste steenlegging, het renovatieproces in combinatie met de herbestemmingswedstrijd en de uiteindelijke negatieve beslissing van het stadsbestuur.

1972-1976 Het kost de architecten moeite om het stadsbestuur te overtuigen om te mogen bouwen op de unieke locatie aan de Koninginnelaan. Ze weten echter wel het onheil van het idee om de Koninklijke Gaanderijen af te breken, af te wenden. De stad bouwt uiteindelijk het stedelijk 50 meter bad. Olympisch in lengte, maar bedoelt als volksbad.

2007 Het zwembad wordt opgenomen op de Inventaris Bouwkundig Erfgoed.

2013 Afbraak van het zwembad wordt uitgesloten en door minister Bourgeois ook verhinderd. Farys, de PPS-constructie van waterleverancier TMVW, en stad Oostende beginnen de lange weg naar renovatie.

2013-2015 In 2013 start Vlaams Bouwmeester Swinnen een 'Open Oproep' op met als bedoeling het brutalistische zwembad met respect te renoveren en uit te breiden. En het tevens tot een nieuwe toeristische attractiepool uit te bouwen.

2014 Vier bureaus gaan aan de slag voor het herbestemmingsproject van het zwembad. *BEL Architects; Bilquin & Serck architecten* in samenwerking met *Fernandez Abascal & Muruzabal arquitecto; Exploration architects* en tenslotte *Lens Ass architects*. In juni 2014 stellen ze de ontwerpen voor.

2016 Op 11 januari beslist het schepencollege van Oostende om de lopende procedure te stoppen en het zwembadcomplex af te breken. Het gebied zal dienst doen als open ruimte voor een stadspark.

(De Zee, n.d.; Vermeulen, 2016)

Afb. 47 Affiche van het pleidooi om het zwembad een herbestemming te geven.

3.4.3 Nieuwe voorstellen - Het besluit van de stad

In 2013 start de Vlaams Bouwmeester Swinnen een 'Open Oproep'. Dit om het brutalistische zwembad met zijn pregnante architectuur respectvol te renoveren en uit te breiden. De stad wil een nieuwe toeristische attractiepool uitbouwen. De 'Open Oproep 2702 Oostende' beklemtoont dat de specifieke architectuur van het bestaande gebouw uit de jaren '70 expliciet het uitgangspunt voor de opdracht vormt. Men is op zoek naar een gepaste en kwaliteitsvolle benadering. De bestaande footprint van zowel de zwemgerelateerde als niet-zwemgerelateerde programmaonderdelen dient te worden geoptimaliseerd. Het nieuwbouwgedeelte van de gevraagde uitbreiding mag geen afbreuk doen aan het bestaande gebouw. Tientallen architectenbureaus dienden hun kandidatuur in. De projectdefinitie was qua programma vrij open. Ontwerpend onderzoek moest ideeën aanbrengen veeleer dan een ontwerp binnen randvoorwaarden. Het budget was beperkt tot 15 miljoen euro. Vier bureaus gingen aan de slag (Archipel, 2016).

Afb. 48 Zicht op het zwembad vanaf de Koningin Astridlaan in 1978.

In volgende paragrafen worden de meest interessante invalshoeken van de nieuwe voorstellen op een rij gezet. Het zijn de aspecten die me inspireerden en bijdroegen aan de ontwikkeling van de contextvisie voor mijn masterproject.

Exploration Architects behoudt de structuur van de zwemhal, maakt ze 'heroïsch' door ze te ontdoen van nevenconstructies, en omhelst het met een nieuwe dakstructuur op dezelfde hoogte als het dak van de Koninklijke Gaanderijen. Later in het ontwerpproces besluiten ze de bestaande zwemhal met een staal- en glasstructuur aan te vullen. De zichtbaarheid van het gebouw wordt op bepaalde plaatsen benadrukt om meer gebruikers en toeristen aan te trekken in de zomer (Team Vlaams Bouwmeester, 2016).

Bilquin-Serck-Abas-cal-Muruzabal ontwerpen een rustig renovatie- en restauratieproject van de essentie van het bestaande gebouw. Het concept vertrekt vanuit de architectuurkwaliteiten van de zwembadhal en kan tot behoud, renovatie, uitbreiding en actualisering leiden. De omgeving wordt verduind en speelt in op de bescheiden architectuur, die dienstbaar blijft aan het bestaande. Zowel vanuit het verlengde van de Koninginnelaan als van de Koningin Astridlaan, verbindt het zwembad zich bewust laagdrempelig met het stedelijk netwerk (Team Vlaams Bouwmeester, 2016).

56

Afb. 49 Voorstel *Exploration Architects*.

Afb. 50 Voorstel *Bilquin-Serck-Abas-cal-Muruzabal*.

Afb. 51 Voorstel *BEL-Architecten*.

BEL-Architecten bekijken het huidige zwembadcomplex als een architectuurhistorisch waardevol gebouw dat, ook al is het niet ideaal om in te zwemmen, een interessant complex is met heel wat potenties. Zijn centrale positie maakt het geschikt voor een groot publiek programma. Als mogelijkheden om het pand te herbesteden bedachten ze een aantal alternatieve plannen zoals een sporthal of een overdekte markthal. Ze investeren in een interessante benadering, door het gebouw uit te kleden tot zijn essentie, zijnde zijn betonstructuur en terrassen. Dit willen ze transformeren tot een multifunctioneel complex.

Lens-Ass Architects creëert aan de straatzijde een 'tweede galerij', niet meer één voor de 'koning',

Afb. 52 Voorstel *Lens-Ass Architects*.

doch voor het 'volk': het is een opgaande wandeling, met inkom aan de straatzijde. De Koninklijke Gaanderijen worden terug geseteld tussen twee openbaar toegankelijke zijden. De kunstmatige grasvlakte wordt vervangen door een abstract kustlijn landschap met materialisatie van strandgeribt beton, wandelpaden in hout, beschutting van grassen, en afpalingen in hout. Ze willen dat de kustkwaliteiten als zijnde geluid, wind, zand, eb en vloed maximaal worden ingezet als een belevingsomgeving. De grootste meerwaarde van deze insteek en mogelijk van de totale setting, is het feit dat de gevels van de Koninklijke Gaanderijen en Thermen terug voor het publiek fungeren en dus meer *common ground* regenereren. Zo kan men aan den lijve ondervinden dat Oostende een echte kuststad is (Team Vlaams Bouwmeester, 2016).

Echter besluit het Oostends stadsbestuur op 11 januari 2016 om de, sinds 2013 lopende bouwmeesterprocedure voor renovatie en uitbreiding van het stedelijk zwembad, stop te zetten. Er komt elders een nieuw zwembad. Voor het bestaande gebouw wordt afbraak voorgesteld om plaats te maken voor een open stadspark (Team Vlaams Bouwmeester, 2016). Zo publiceerde het Nieuwsblad op 20 januari 2016: *'Nauwelijks een week na de beslissing van het stadsbestuur om het zwembad uit de jaren 1970 af te breken en te vervangen door een park, is er al een geschikte locatie gevonden'* (Fontaine, 2016). De 'stijlbreuk' naast de beschermde neoklassieke Gaanderijen van Charles Girault uit 1907 wordt 'gedeletet'. Het nieuwe zwembad zou aan het kruispunt van de Elisabethlaan en de Nieuwpoortsesteenweg een kilometer landinwaarts worden gebouwd. Waarom het gebouw, dat eerst moest worden gerenoveerd, dan ook voor andere mogelijke functies moet worden afgeschreven, is stof tot nadenken. Van respectvolle renovatie van een belangrijk geacht erfgoed tot volledige sloop is een zeer merkwaardige wending (Team Vlaams Bouwmeester, 2016). Zo vertelt Paul Vermeulen in vaktijdschrift A+: *'De Erfgoedcel beweest hem geen dienst door zijn werk te behandelen als het monument dat het niet is'*. De geest van Paul Felix wordt gemist (Vermeulen, 2016).

De 'stijlbreuk' naast de beschermden
neoklassieke Gaanderijen van Charles
Girault uit 1907 wordt 'gedeleteet'.

Afb. 53 Een buitenzicht van de monumentale trappenpartijen van het stedelijk zwembad.

Afb. 54 Collage van de film 'Shutter Island', van regisseur Martin Scorsese, 2010.

A photograph of a lighthouse on a rocky island in the ocean. The lighthouse is a tall, cylindrical tower with a black top section. It is situated on a small, dark rock island in the middle of the sea. In the foreground, a hand is holding a piece of aged, yellowed paper. The paper has the handwritten text "WHO IS 677?" written on it. The background shows a vast ocean with waves and a distant, hazy coastline under a cloudy sky.

4.
CONCEPT
EN
SCENARIO

WHO IS 677?

4.1 EEN MUZIKALE SITE ALS PILOOTPROJECT VOOR STADSVERNIEUWING

Een planologische beschrijving op microniveau

Het niervormige gebied is stedenbouwkundig zeer interessant ingepland. Het lijkt alsof de Koningin Astridlaan deze plek afsnijdt van het stedelijk gedeelte van de stad. Het behoort eerder de zee toe dan de stad. Dat bracht me bij het extreme concept: *'flip the beach'*. Om de afsnijding nog meer te versterken en het gebied letterlijk terug te geven aan de zee, worden het strand en de dijk, gelegen voor de Gaanderijen, verplaatst naar het gebied waar mijn interventie zal plaatsvinden. Met als gevolg dat de zee druist tegen de zuilen van de Gaanderijen. Het doel is een eigen en nieuwe identiteit te geven aan de locatie en een soort 'eiland voor de muzikant' te creëren; denkend aan Martin Scorsese's meesterwerk uit 2010: *'Shutter Island'*. Het is een spannende film waar geesteszieken op een eiland in een vuurtoren worden opgesloten. Een mysterieus karakter beheerst deze thriller. Om deze geheimzinnige sfeer door te trekken in mijn project wordt er, uitgestrekt over het hele gebied, een artificieel duinenlandschap aangelegd. Dat zal zorgen voor meer eenheid tussen de bestaande architecturen. Ik tracht de erfgoedwaardige monumenten zo fragiel als zandkastelen te laten pronken op het strand.

4.1.1 Persoonlijke visies over de aanwezige gebouwen – Visie op erfgoed

Eerst en vooral moeten de Koninklijke Gaanderijen, sinds 1981 beschermd als monument, worden gerestaureerd (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016b). Dat gebeurt vanuit een traditionele visie ten opzichte van de erfgoedwaarden. De centrale, glazen wand, die dienst deed als windscherm voor de zwemmers, wordt verwijderd. Zo kan het publiek door de kolommen circuleren. Dat met als doel een maximale toegankelijkheid ten opzichte van de site te vrijwaren en zo veel mogelijk passanten aan te trekken.

Het Thermae Palace hotel, evenzeer opgenomen op de Inventaris Onroerend Erfgoed als monument sinds 2002, blijft volledig intact (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016c). Het kan dienen als tijdelijk verblijf voor de muzikanten. Met een knipoog naar het primitieve hiërarchische systeem van Leopold II, pas ik mijn progressief sociaal experiment van het multicultureel-vluchtelingen-orkest toe. Deze voorname locatie ondergaat een transformatie van een catwalk voor vooraanstaande Oostendse appartement-bezitters naar een creatief speelveld van interactie en muziek.

Als ik relevant wil zijn, en een echte betekenis in het leven van mensen wil brengen, moet er een plek middenin het maatschappelijk debat worden geclaimd. We moeten een stap verder zetten dan hetgeen je zou kunnen omschrijven als het bieden van 'ontspannende schoonheid'. Ik vind het onze rol om vragen op te werpen. Over wie we zijn, wat we doen, en waar we naartoe willen, als gemeenschap én als individu (Storme, 2016).

Vergeleken met het rationele sterke karakter van het Thermae Palace hotel, kent de Koninklijke Villa beperkte architecturale kwaliteiten. Het private karakter draagt zeer weinig bij aan de gevoelsmatige ervaring ter plaatse. Daarom besluit ik het pand af te breken en het perceel vrij te maken. Zo kan het dienst doen als locatie voor het nieuwbouwproject waar de muziekbibliotheek, repetitie- en tentoonstellingsruimten, buffet-restaurant en de radiostation worden ondergebracht. Het is belangrijk een afweging te maken tussen de hedendaagse staat van het gebouw en de nieuwe potentiële waarden die we kunnen toevoegen. De Villa is niet beschermd als monument noch ingeschreven op de Inventaris Onroerend Erfgoed. Dit is opmerkelijk omdat de locatie gekenmerkt wordt door monumenten met aanzienlijke erfgoedwaarden. De weg voor afbraak ligt dus volledig open. Het vertelt veel over de visie van de stad. Het is belangrijk niet ondoordacht te handelen. We kunnen echter stellen dat de erfgoedkwaliteiten reeds verloren zijn gegaan en dat een nieuwbouwproject op die plaats veel meer te bieden heeft aan de stad en zijn inwoners.

Daarentegen is het Koningspark wel opgenomen op de Inventaris Onroerend Erfgoed (Agentschap Onroerend Erfgoed, 2017a) en geeft het identiteit aan de plek via zijn intieme stemming. De Esdoorn bomen groeien perfect in een droge zandgrond. Het verplaatsen van het strand vormt dus geen enkel probleem voor de aanwezige vegetatie.

Concept 'flip the beach'

Nieuw inplantingsplan met het verspreide duinenlandschap.

4.2 HET STEDELIJK ZWEMBAD ALS RUÏNE VOOR HET VOLK

Naast de villa, gaanderijen en het hotel staat het stedelijk zwembad wat meer in de schijnwerpers. Architectuurcriticus Geert Bekaert beschrijft in 1981 reeds de essentie van het zwembad als stedelijk project:

De analytische manier van denken bleek hier het ideale instrument om van deze opdracht meer een complexe stedelijke structuur dan een gebouw te maken. Ook al is het stoere gebouw dat het zwembad geworden is een nadrukkelijke aanwezigheid. Het is van alle kanten transparant en toegankelijk. Het hoort echt de stad toe. De verbeelding krijgt hier een vrijer loop dan in het meeste andere werk van Paul Felix (Bekaert in Archipel, 2016, online bron).

Dit citaat is het fundament voor de ontwerpkeuze die ik maak. Gebouwen hebben meerdere levens. Afbraak van dit jong icoon is een pleidooi voor demotie. Het complex kan dienst doen voor publieke functies die een grote overspanning kunnen gebruiken. De centrale ligging aan de zeedijk moet opnieuw optimaal worden benut (Archipel, 2016). Het gebouw behoort de stad toe, dit idee wordt concreet door het pand volledig open te stellen voor de bevolking. Het overtuigen van de stedelijke dienst om toch te investeren in het icoon, gefundeerd door een lokale overtuiging, zou een optimistisch vervolgsenario kunnen zijn.

66

Afb. 55 Vogelperspectief over het gebied van het stedelijk zwembad.

4.2.1 Inspirerende voorbeelden

Aan de hand van drie uitgesproken voorbeelden tracht ik een duidelijk beeld te scheppen over mijn visie en doel omtrent het stedelijk zwembad. Ze hebben me gedurende mijn proces, elk op een andere manier, enorm geïnspireerd.

Als eerste voorbeeld refereer ik naar *The Tacheles* in Berlijn, te Mitte. In een tijd van heropleving na de val van de Berlijnse muur in 1989, wordt Berlijn onderverdeeld in Oost en West. Een strook tussen beide gebieden, ook wel 'niemandsland' genoemd, kende een vervallen karakter na de bombardementen. Op die grens bevindt zich het *Kunsthau Tacheles*. Oorspronkelijk is het opgericht als een shoppingcentrum in 1907 en kent het een transformatie tot AEG bedrijf in 1928. Vanaf 1934 doet het dienst als kantoorruimte voor de Nazi's. Een explosie in 1981 vernielt een groot deel van het gebouw en maakt van de façade een ruïne. Een krakerscultuur, overgewaaid vanuit West-Berlijn, palmt geleidelijk het pand in en zo wordt het omgevormd tot informeel kunstencentrum. Een kleine theaterzaal, een café, illegale nachtclubs, clandestiene kunstruimten en zelfs woonvertrekken zijn opgericht. Deze spontane, sociale *setting* van jonge artiesten, studenten en alternatieve groepen maken het gebied Mitte zeer attractief. Deze vorm van gentrificatie zorgt voor veel entertainment en lokt investeerders en toeristen. *'The fine art of gentrification, the alternative population ventures into a previously neglected area as urban pioneers, paving the way for a second, wealthier wave of newcomers'* (Sandler, 2011, 690). Het gebouw en omringde site worden uiteindelijk opgekocht door een private ontwikkelaar, *The Fundus Group*. Ze stemmen in om de 'semi-ruïne' te behouden maar wel de nodige veiligheidsmaatregelen te nemen voor bezoekers. Het leven in dat gebied kent een enorme impuls en wordt zo een representatie van artistieke experimenten, *avant-garde* muziek en *trendsetting* (Plevoets & Sowinska-Heim, under review; Sandler, 2011). *Kunsthau Tacheles* is een vooruitstrevend en geslaagd concept waarin een gebied een bruisend tweede leven krijgt, toegankelijk voor een enorm breed publiek.

Afb. 56 *Kunsthau Tacheles*.

Afb. 57 Een vluchteling bidt voor een afbeelding van Jezus Christus in de zelfgebouwde gebedsruimte in *The Jungle*.

Een artikel uit de Guardian, van 12 juni 2016, is een goede staving voor het concept van de vrijheid als invulling van het gebouw, zoals de initiatieven omtrent *Kunsthau Tacheles* reeds aantoonde. Auteur Oliver Wainwright vertelt hoe bewoners van het vluchtelingenkamp in Calais, ook wel *The Jungle* genoemd, initiatief nemen om hun thuis en cultuur te representeren. Cafés en restaurants, kerken en moskeeën, zelfs een boekenwinkel en een radiostation ontstaan zeer spontaan in *The Jungle*. Verschillende groepen organiseren zich en richten een nieuw stedelijk weefsel op, gebaseerd op hun zeer diep gewortelde cultuur. Men toont aan wat er kan gebeuren als mensen niet de 'papepel in de mond wordt gegeven'. Ze krijgen de kans om hun eigen gemeenschap op te bouwen op een manier die hen een gevoel van eigenaarschap geeft. Een groot deel van de vluchtelingen is zeer ondernemend en duidelijk in staat tot het bouwen van een eigen leefbare omgeving (Wainwright, 2016). De mens heeft een persoonlijke drang om zich 'thuis' te voelen en zal zich daar automatisch naar schikken.

Een tweede voorbeeld is de Sint-Amelbergakerk in Bossuit. Een kerk die is onttrokken aan de eredienst en te kampen had met bouwfysische problemen. Vanuit de dialoog tussen de verschillende betrokken partners is gezocht naar de juiste manier om met dat gegeven en de plek om te gaan. In het kader van een scenario van 'nabestemming' wordt kunstenaar Ellen Harvey aangetrokken, die voorstelt de kerk te transformeren tot een 'gecontroleerde ruïne'. Vanuit haar vaststelling dat enerzijds een kwaliteitsvolle publieke ruimte in het dorp ontbreekt en anderzijds de kerk een centrale positie bekleedt in het dorpsweefsel, stript ze het kerkgebouw en laat het skelet overgroeien met woekerplanten. De nieuwe *terrazzo* vloer volgt de footprint van de oude kerk en visualiseert haar geschiedenis door middel van een 'schaduw', gebaseerd op het silhouet van de ruïne uit de Eerste Wereldoorlog. Het kunstwerk kan worden beschouwd als een project dat een sociale en culturele meerwaarde creëert met behoud van de *genius loci* (Vlaamse Bouwmeester, 2013).

Het concept van een ruïne is mede gebaseerd op de idee van de 'intelligente ruïne' van Bob Van Reeth. Hij beschrijft dat bouwen het maken is van intelligente ruïnes. Gebouwen overleven vele generaties, leefstijlen, woonbehoeften, méér zelfs, ze blijven nuttig, geschikt en bruikbaar. Gebouwen ondergaan veranderingen, zonder dat hun identiteit verloren gaat. Gebouwen, structuren kunnen niet opgetrokken worden als versteende programma's van eisen. Het is dus belangrijk bouwsels te concipiëren waarin de tijd, net zoals de vorm en materiaal, zit ingebouwd. Dat vindt men terug in de stad, welke de gelijktijdigheid van heden en verleden is. Die simultaneïteit is de stedelijke kwaliteit bij uitstek. In de stad is het duidelijk dat het oude niet voorbij is, maar dat het heden mee deel uitmaakt van de actualiteit (Van Reeth, 2008).

Afb. 58 De Sint-Amelbergakerk in Bossuit.

Als derde voorbeeld verwijs ik naar *SESC Pompéia* in Brazilië, een schitterend herbestemmingsproject van Lina Bo Bardi (1914-1992). In 1977 verwoordde ze poëtisch haar doel: *'The factory which once produced black smoke will now produce flowers'* (Bo Bardi in Ferraz, 2012, online bron).

Het oorspronkelijke gebouw huisvestte in 1938 het Duitse bedrijf 'Mauser & Cia Ltda' dat stalen olievaten produceerde en dat werd overgenomen in 1945 door de Braziliaanse industriële onderneming 'Ibsen'. Het bedrijf produceerde oliedrums en later koelkasten en kerosine tot en met 1968. De site kent een oppervlakte van 16.500 m² en wordt voornamelijk omringd door woonfuncties. Lina Bo Bardi kreeg de kans de plek nieuw leven in te blazen en ze besloot een herbestemmingsconcept te ontwikkelen. Op dat moment is ze 63 jaar en heeft ze reeds naam en faam verwezenlijkt in de Braziliaanse architectuurwereld, onder andere met het 'Museu de Arte de Sao Paulo' (MASP). Het einde van 20 jaar militaire dictatuur betekende het begin van een revolutionaire periode. Lina Bo Bardi doet afstand van de matige architectuur en gooit een 'bom' in het veld van geaccepteerde saaiheid. In de heersende flow van 'Centre Pompidou' in Parijs bewijst Bo Bardi dat ook Brazilië een referentiepunt kan worden voor vernieuwende, conceptuele architectuur. Met een extreme betrokkenheid transformeert ze een site tot een schoolvoorbeeld van respectvolle interventie en sociale interactie (Ferraz, 2012).

De 'Pompéia' is een zeer groot centrum van 23.000 m² met een programma voor sport, cultuur en ontspanning. Diverse sporthallen en een zwembad trekken de aandacht in de vorm van grote nieuwe torencomplexen. Eveneens kan je tentoonstellingsruimtes, een theaterzaal of bibliotheek vrij bezoeken. Daarnaast heb je restaurants met gemeenschappelijke tafels, een bar, winkels en ruimtes voor workshops, cursussen, lezingen en muzikale evenementen. Deze huisvest Bo Bardi in de bestaande fabriekspanden. Ik zie dit als een subtiele knipoog naar de voorgaande functies waarin 'creatie' ook centraal staat, de ingeplande nieuwe functies hebben diezelfde drager en bepalen mee het behoud van de *genius loci* (Ferraz, 2012).

De architect focust op de creatieve, culturele en actieve ontwikkeling van de bevolking en bereikt alle sociale klassen. Bo Bardi brengt mensen van het Zuiden en Noorden van de stad samen op deze centrale plek. Het autoverbod, de georganiseerde buitenactiviteiten en het houten dek dat in de zomer wordt omgetoverd tot 'São Paulo beach', maken *SESC Pompéia* een citadel van vrijheid en een idyllische droom van het maatschappelijk samenleven.

Afb. 59 André Vainer, Lina Bo Bardi en Marcelo Ferraz in 1986, poserend voor *SESC Pompéia*.

De onpersoonlijke, commerciële '*non-place*-architectuur' wordt verbannen. Het is een project vol nuances waarin de architecturale ingrepen even uiteenlopend zijn als de participanten. De spontane sociale interactie is een weerspiegeling van de intelligente ontwerpkeuzes, zoals volgend citaat van Bo Bardi in 1986 aantoont:

Architecture for me is to see an old man or a child with a full plate of food walking elegantly across our restaurant, looking for a place to sit at a communal table. (...)

We had a socialist experiment here (Bo Bardi in Ferraz, 2012, online bron).

Het opstellen van een alomvattend programma en het bieden van ruimtelijke oplossingen die een optimale toegankelijkheid vrijwaren, betekenen de sleutel tot succes. Het openbare en uitnodigende karakter is een verlenging van het leven op straat. Het hele ontwerpproces was één groot groepswerk; participatie van zowel arbeiders, jonge ontwerpers als ervaren ingenieurs is een directe weerspiegeling van de differentiatie die het uiteindelijke project uitstraalt. Mensen voelen zich betrokken en emotioneel verantwoordelijk. Lina Bo Bardi zette de sterke, aanwezige *genius loci* in en speelde deze uit als fundament van haar toevoegingen. De arbeiders die jaren werkten in de fabrieken keren terug in een ontspannen sfeer en rakelen verhalen op over hun gemeenschappelijk verleden tijdens een zwempartij of workshop. Zo slaagde Bo Bardi erin het gebouw zelf een deel te maken van een reeds aanwezige gemeenschap. De nobele rol van architectuur is vervuld en de plek ademt een verrassend levendige *vibe* uit. Omdat de authentieke geest van de plek hand in hand gaat met de nieuwe toegevoegde waarden. Dit project betekent voor mij dé sociale weerspiegeling, interactie en expressiviteit die architectuur moet uitlokken en uitdrukken. De postmoderne architectuurstijl van het zwembad leunt aan bij de vormtaal van *SESC Pompéia*.

72

Afb. 60 Volksfeest in een van de getransformeerde fabriekshallen in 1977.

The factory which once produced black smoke will now produce flowers (Ferraz, 2012, online bron).

Afb. 61 Het evenement 'The Arts Thrive' vindt plaats op de site van *SESC Pompéia* in Brazilië, 2012.

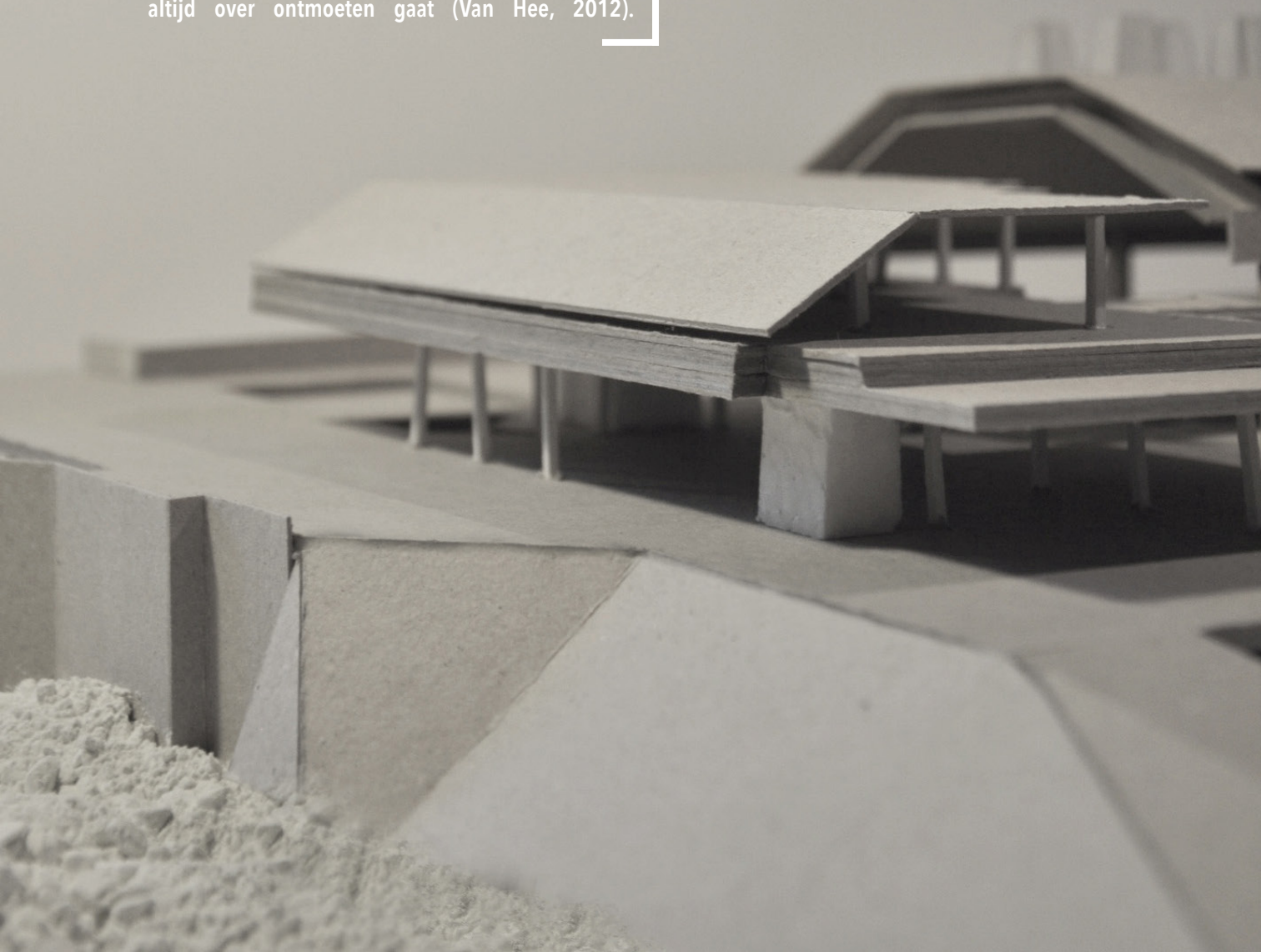
Met de gentrificatie van *Kunsthuis Tacheles*, het concept van de 'intelligente ruïne' van de Sint-Amelbergakerk en het behoud van de *genius loci* van *SESC Pompéia* in het achterhoofd klaren we de visie omtrent het brutalistisch erfgoed van Oostende beetje bij beetje op.

Eerst en vooral is de stap van brutalistische, constructieve eerlijkheid naar de vluchteling opzoek naar oprechtheid niet moeilijk te maken. Men moet afstand doen van architectuur met absolute schoonheid als doel 'an sich', de doelgroep van de vluchtelingen heeft dan ook geen boodschap aan esthetiek en vormgeving. Er is nood aan vrijheid tot creatie en mogelijkheden tot ontplooiing. De idee van 'rent a box', zoals beschreven in hoofdstuk 2.2.2, zal worden ondergebracht in het betonnen karkas van het complex; dat in combinatie met het muziekcafé. Daarnaast zal de grote zwembadhal in zijn gestripte staat kunnen dienen als overdekte markthal voor allerlei stadsevenementen. De vergelijking met de bekritiseerde stadshal in Gent is niet veraf. De associatie Robbrecht en Daem architecten en Marie-José Van Hee ontwerpt in 2012 op het Emile Braunplein te Gent een nieuwe markthal. Er ontstaat veel discussie. De deining wordt verwekt door de bouw van de hal in de open ruimte tussen de Sint-Niklaaskerk, het Belfort en het Stadhuis. De hal is in feite een groot dak dat een rechthoekig deel van het plein van circa 16 bij 40 meter boven het 'Grand Café' overdekt. De commotie kan niet simpelweg worden toegeschreven aan het gebruikelijke verzet tegen het nieuwe. De kwestie blijkt de Gentenaars aan te grijpen. De oprichting van de nieuwe publieke ruimte wordt door velen als een aanmatiging beschouwd. Door haar positie, haar omvang en uitgesproken aanwezigheid heeft ze onmiskenbaar een grote impact op de situatie. Ze breekt in op de vertrouwde monumentale context van het stadscentrum en transformeert daar de hoedanigheid van een weidse, open ruimte waar de communale bouwwerken uit een groots verleden zelfstandig konden verschijnen. Ze beroert aldus de band die tussen de stad en haar monumenten werd geconstrueerd, en ooit, als een iconische verbeelding van de stad, uitkristalliseerde in het beeld van de 'drie torens' (Châtel, 2012).

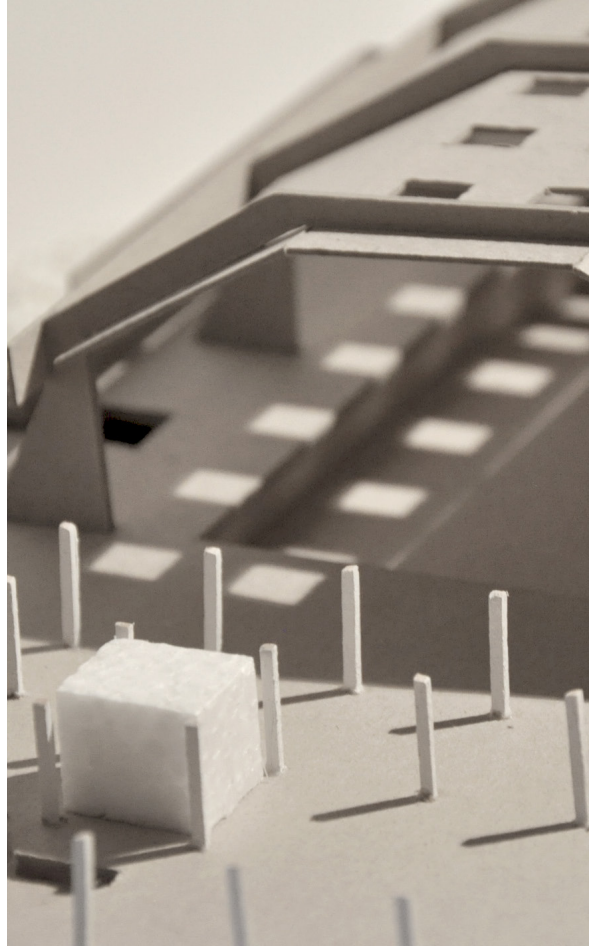

Afb. 62 De stadshal op het Emile Braunplein te Gent.

Het enige waar het om draait is dat stadsarchitectuur
altijd over ontmoeten gaat (Van Hee, 2012).

Het enige waar het om draait is dat stadsarchitectuur altijd over ontmoeten gaat. Net zoals op de projectsite van mijn ontwerp opdracht, is er ook hier sprake van een 'stijlbreuk' omwille van verschillende architectuurvormen op één plek. Echter pleit ik voor een positieve beschouwing ten aanzien van dit fenomeen. Marie José Van Hee (°1950) vertelt dat ontwerpen met karakter tenminste niemand onberoerd laten. Ze gaan juist de dialoog en de confrontatie aan met andere gebouwen in de omgeving. Dat vraagt het nodige geduld. Een gebouw moet de tijd krijgen om zich aan te passen aan de stad. En de stad moet ook innovatie durven toelaten. Anders versteent ze. Er wordt nu gewerkt aan de steden van morgen en dan moet je als ontwerper soms eigenzinnige maar doordachte keuzes maken. Als er alleen maar braaf naar het verleden blijft gekeken worden, dan herleid je steden tot een soort levenloos decor. De glans wordt er vanaf gehaald. Het zijn uiteindelijk de burgers, bezoekers en toevallige passanten die een verdere invulling geven aan projecten. Niets zo interessant als plots een beetje toerist zijn in eigen stad (De Vroey, 2014).

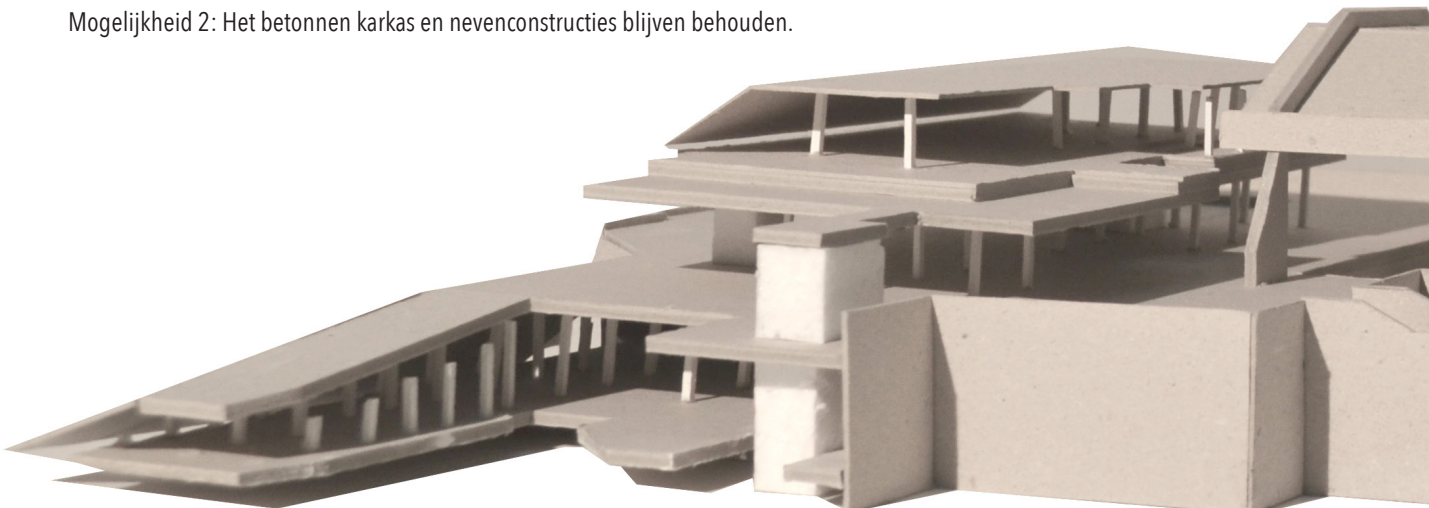

Mogelijkheid 1: Door enkel een of meerdere verdiepingen weg te halen, worden de interessante betonnen structuren en kolommen blootgelegd.

76

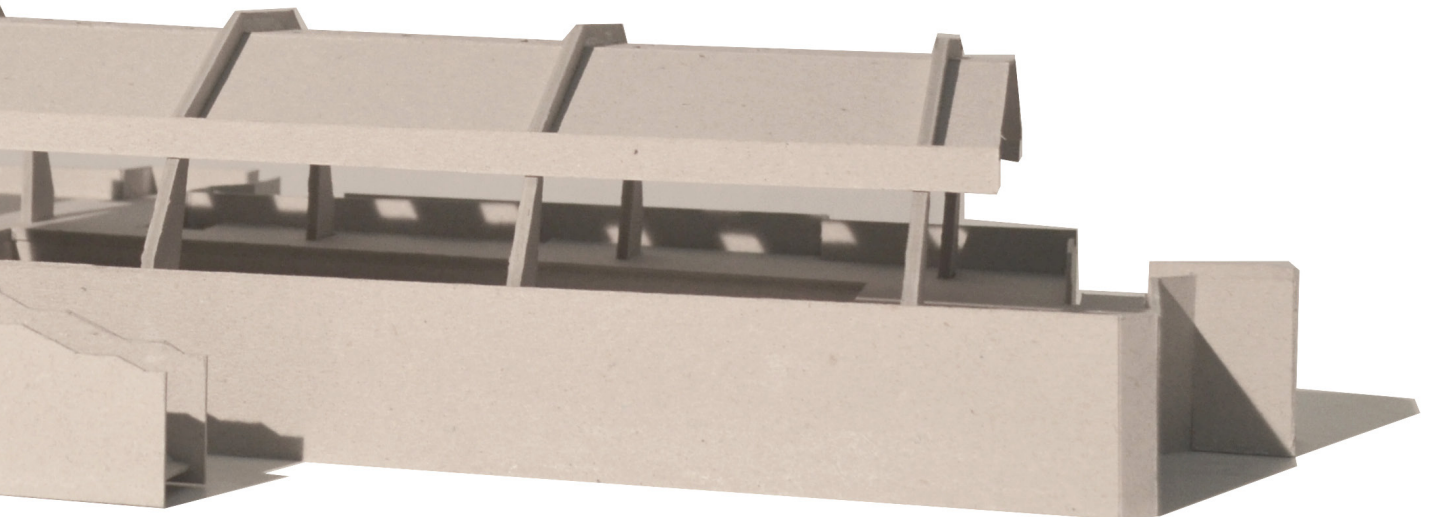
Alle voorgaande bevindingen, argumenten en vergelijkingen hebben de analyse van het zwembad beïnvloed. Het maken van een abstracte, functionele maquette van het stedelijk zwembad heeft me in eerste instantie heel veel inzicht gegeven in de opbouw en structuur van het complex. De maquette is zo opgebouwd dat delen zoals terrassen, hellingen of zelfs volledige etages kunnen worden weggehaald. Via een ontwerpend onderzoek heb ik de verschillende mogelijkheden overwogen en er een aantal op een rij gezet.

Mogelijkheid 2: Het betonnen karkas en nevenconstructies blijven behouden.

Mogelijkheid 3: Enkel de zwemhal blijft behouden om als overdekte markthal publieke functies te dienen.

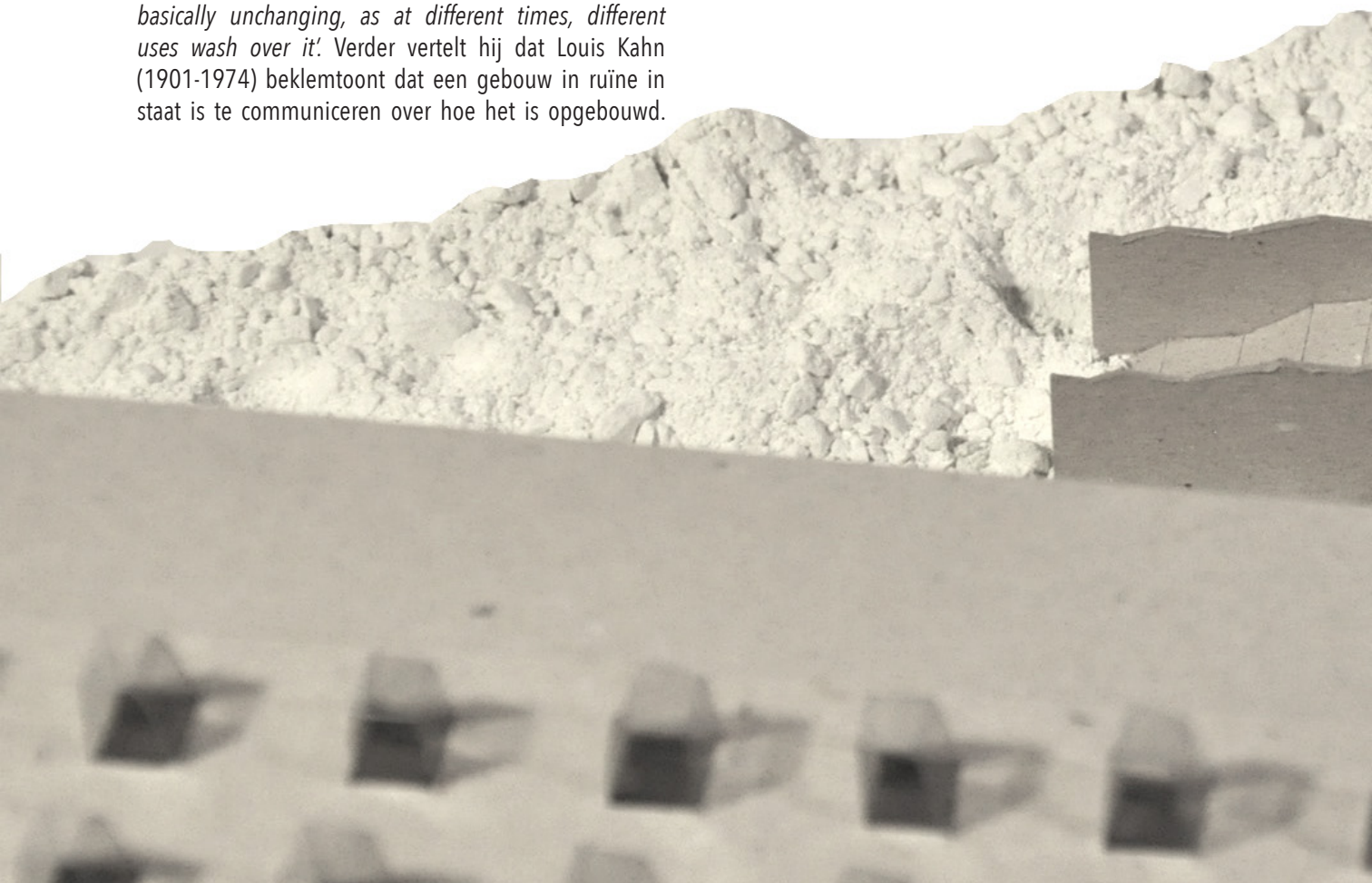
4.2.2 Visie op erfgoed

Deze paragraaf vat voorgaande bevindingen samen en formuleert een besluit. Het brutalistische zwembad kan een zeer duurzame en economisch-voordelige positie innemen in de stad. In de eerste fase stel ik dan ook voor het te 'strippen' tot zijn betonnen karkas, zoals het voorstel van *BEL-architecten*, aangehaald in punt 3.4.3. Met als doel het te laten fungeren als nieuwe culturele broedplaats, evoluerend naar een rijk palimpsest. De *genius loci* van de plek zal ademen op een unieke manier en kansen bieden aan de participanten om nieuwe lagen te creëren. Ik motiveer de keuze door te beklemtonen dat deze uitgesproken architectuur in het bijzonder als 'ruïne', verwijzend naar de Sint-Amelbergakerk en *Kunsthau Tacheles*, extra tot zijn recht kan komen in een landschappelijke omgeving. De grote hal van het zwembad zal pronken in het duinenlandschap. Het lijkt mij essentieel deze architecturale parel, vastgesteld als bouwkundig erfgoed sinds 2009, een nieuwe bestemming te geven, maar met oog voor zijn aftakelingsproces. Bepaalde erfgoedwaarden zullen daarbij verloren gaan. Toch kadert deze 'constructieve eerlijkheid' in het brutalistische gedachtegoed. De interpretatie van Fred Scott in zijn boek, *On altering architecture*, sluit aan bij de brutalistische waarden van 'leesbaarheid en structuur'. Hij haalt Aldo Rossi's (1931-1997) vergelijking van een ruïne met een rots aan: *'One can think of it like a rock, basically unchanging, as at different times, different uses wash over it'*. Verder vertelt hij dat Louis Kahn (1901-1974) beklemtoont dat een gebouw in ruïne in staat is te communiceren over hoe het is opgebouwd.

Door verval verliest het zijn geslotenheid en wordt het een transparante structuur, met een continuüm van ruimtelijkheid (Scott, 2008). Algemeen valt echter de besluiten dat een ruïne 'reddeloos' is, ze valt uiteindelijk niet meer te redden. We moeten ons bewust zijn van de onomkeerbaarheid van wat het gebouw is overkomen en voeling hebben met de 'andere' dan functionele krachten die in een ruïne schuilen: de suggesties, de associaties, de herinneringen en de spiegel van de onherroepelijke tijd die elke ruïne is en waarin wij mensen onszelf ook zien (De Maegd & De Rynck, 2000).

Het stedelijk zwembad wordt omgevormd tot een open en vrij gebouw met ruimte voor Simon's & Garfunkel's *sound of silence* en bekleed met de 'kunst van bewoning' (Van den Heuvel, 2002).

Het is een uitdaging voor de moderne verering van dit erfgoed, om een balans te vinden tussen het verval en de aanpassing. Werkelijk modern zijn betekent dat men hergebruik en nieuwheid aanvaardt als deel van het erfgoedbeleid (Iunescu, 2016). Vlad Iunescu vertelt in een artikel in architectuurtijdschrift A+ dat elke ruïne een *memento mori* is, maar evenzeer aanspoort tot reflecteren over haar toekomstige 'roeping'. Kunsthistoricus Alois Riegl (1858-1905) stelt echter dat men een gebouw ook kan zien als een organisme dat organisch groeit en leeft.

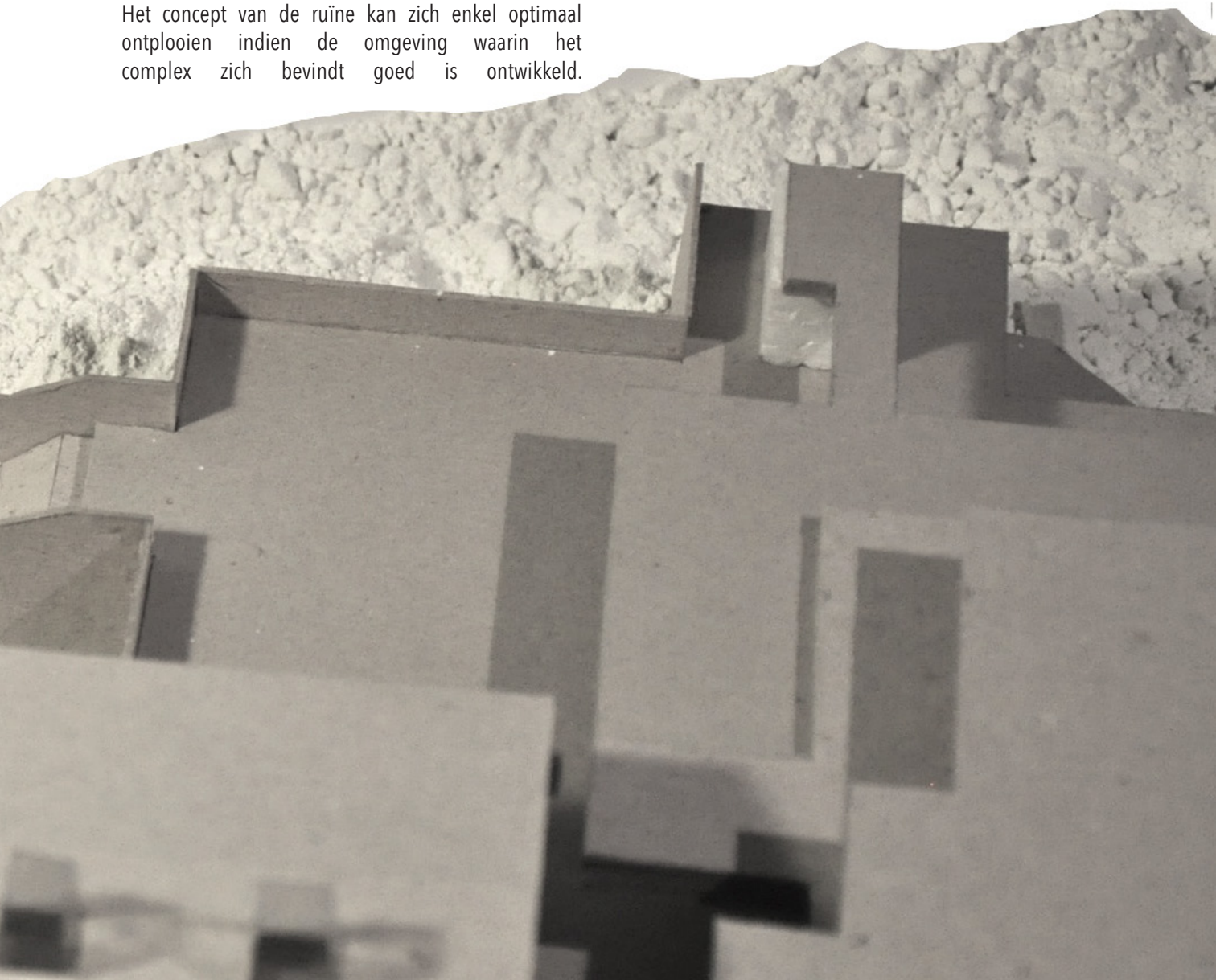
Zou het concept van de ruïne dan geen perfecte compromis zijn tussen het afbraakplan van de stad en een volwaardige renovatie? Waarom zou het niet kunnen zijn dat zijn beste moment nog moet komen? (Van Cleempoel in Tjonck, 2016).

Het begrip *counterpreservation*, geïntroduceerd door Sandler (2011), is een goede vertaling van het sterke standpunt dat ik wil innemen. *Counterpreservation* tast de grenzen van verlaten architectuur af. In hoeverre kan men de utilitaire, dagelijkse activiteiten zoals wonen, werken, eten en recreatie implementeren in een drastisch verouderd gebouw. Het is een krachtig statement wat wijst op een verlangen om te shockeren. Deze toepassing is natuurlijk beperkt. Alles verandert met de tijd en zal uiteindelijk onbruikbaar worden. Maar toch kan deze gedachtegang veel betekenen voor onze kijk ten aanzien van afgeschreven architectuur (Plevoets & Sowinska-Heim, under review; Sandler, 2011).

Het concept van de ruïne kan zich enkel optimaal ontplooiën indien de omgeving waarin het complex zich bevindt goed is ontwikkeld.

Het pad wat ik bewandel wijkt enorm af van de traditionele waarden van erfgoed, ik tracht de visies open te trekken. Het gaat hier over een opwaardering van het gebouw. Zodat het op een maatschappelijke geïntegreerde manier zijn historische boodschap kan verkondigen (MoWaV & SVE & VCAR, 2000). Omdat er sprake is van sloop ben ik op zoek gegaan naar een goed alternatief.

Ik pleit niet voor een volwaardige restauratie, omdat ik ervan overtuigd ben dat er een nieuwe balans kan worden gevonden tussen afbraak en restauratie. Een evenwicht dat evenzeer een positieve economische kant belicht. *'Het kapitaal minacht elke ideologie die zijn ontwikkeling hindert, maar heeft wel behoefte aan een ideologie om zich van politieke steun te verzekeren. Die ambivalentie kan beleidsmakers in de war brengen als ze de dorst naar een culturele identiteit van zowel de banken als het volk moeten laven'* (Iunescu, 2016).

4.3 DE CITADEL VAN EB EN VLOED

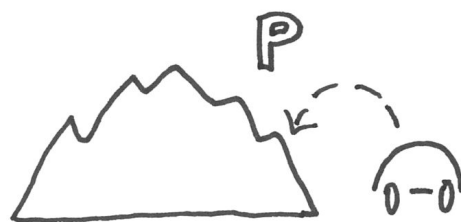
Naast de essentiële rol die het gebouw van het zwembad vervult op de muzieksite, besteed ik evenzeer aandacht aan de uitvoering van het overige programma. De muziekbibliotheek, repetitie- en tentoonstellingsruimten, het radiostation en een buffet-restaurant worden ondergebracht in een nieuw gebouw op de voormalige grond van de Koninklijke Villa. Geïnspireerd door de vormtaal van het reeds beschreven project van Lina Bo Bardi, *SESC Pompéia* in Brazilië, ga ik de architecturale confrontatie met het zwembad aan. De locatie aan de Venetiaanse Gaanderijen, met zicht op zee, is uniek. Via de weerlegging van het strand en het aanleggen van een duinenlandschap, wordt de plek getransformeerd naar het 'eiland voor de muzikant'. De getijdenverandering van eb en vloed ten opzichte van de gebouwen is als een weerspiegeling van de politieke wereld ten opzichte van de vluchtelingen. De vraag luidt hoe ik een tij(d)loze architectuur kan verwezenlijken die fungeert als spons en de iconen met elkaar verbindt via het medium muziek. Mijn visie op deze site sluit aan bij Bob Van Reeth's verwoording in verband met het herbestemmingsproject voor het Casino Kursaal:

Ik wil een project maken als de partituur van een compositie, die uitvoeringen suggereert maar nog niet vastlegt. De toonaard is er, de noten zijn er, de muziek is er, de uitvoering komt er. En dat is een mentaliteit die spreekt uit alle aspecten van dit voorstel: stedenbouwkundig-architecturaal, financieel en m.b.t. ontwikkeling. Het gaat hier om 'totaalstrategie', een toekomstgericht totaalconcept van Oostende. Om veel meer dus dan het renoveren en/of vervangen van één gebouw (Van Reeth in Neven, 2005, 57).

80

Naast de woorden van Bob Van Reeth was ook het nieuwe bezoekerscentrum van het natuurpark het Zwin in Knokke-Heist, opgeleverd in 2016, een grote inspiratiebron. De integratie in het weidse landschap en de rigoureuze maatvoering is een schoolvoorbeeld voor de moderne vormgeving. Het is ontworpen door het architectenduo Cousée & Goris in samenwerking met Gafpa. Het gebouw vervloeit subtiel met zijn unieke natuurlijke omgeving, zonder zijn sterke eigenschappen te verliezen. De architecten kiezen voor twee materialen die de constructie en esthetiek bepalen: hout en beton. Beton omwille van een maximale bestandheid tegen zout, wind en water; en hout, in het bijzonder 'Douglas' uit het Zwarte Woud, als verwijzing naar de 'Zeeuwse schuur'. De beleving van het landschap en natuurlijk licht spelen de hoofdrol. De ramen kaderen de natuur in, als een romantisch landschapsschilderij (Tritsmans, 2016). Het structureel grid van kolommen vormen de ene keer een zuilengang, dan een passage, dan het gevelbeeld. Deze transformatie en verschillende toepassingen van het gebruik van de kolommen, komt ook terug in mijn ontwerp, waarin evenzeer de perceptie centraal staat. Zoals Ralph Waldo Emerson (1803-1882) zo mooi verwoordt: *'Leef in het zonlicht, zwem in de zee, drink de wilde lucht'* (Emerson in Vervoordt, 2013, 177).

Eerst en vooral is het artificiële duinenlandschap in mijn project niet enkel opgevat als groene ruimte maar is het eveneens een functionele toevoeging. Deze landschapselementen zullen evenzeer dienst doen als verborgen publieke parking, wat een optimale mobiliteit met zich meebrengt. De populariteit van de site kan alleen maar stijgen. Zo ook genieten de omgevende gebouwen van extra parkeergelegenheden en dus meer aantrekkingskracht. De duinen maken van de Koningin Astridlaan een holle weg en beklemtonen de afsnijding van het stedelijk weefsel, een nieuwe laterale weg zal de parkings gemakkelijk bereikbaar maken. Daarnaast is er een onderscheid gemaakt tussen het fiets- en autoverkeer. Een aangelegd fietspad biedt een unieke route doorheen de site. De voetgangers genieten een vrij parcours over het gehele gebied. De auto is niet meer in zicht.

Conceptschets van het parkingsysteem.

Leef in het zonlicht, zwem in de zee, drink de wilde lucht (Emerson in Vervoordt, 2013,177).

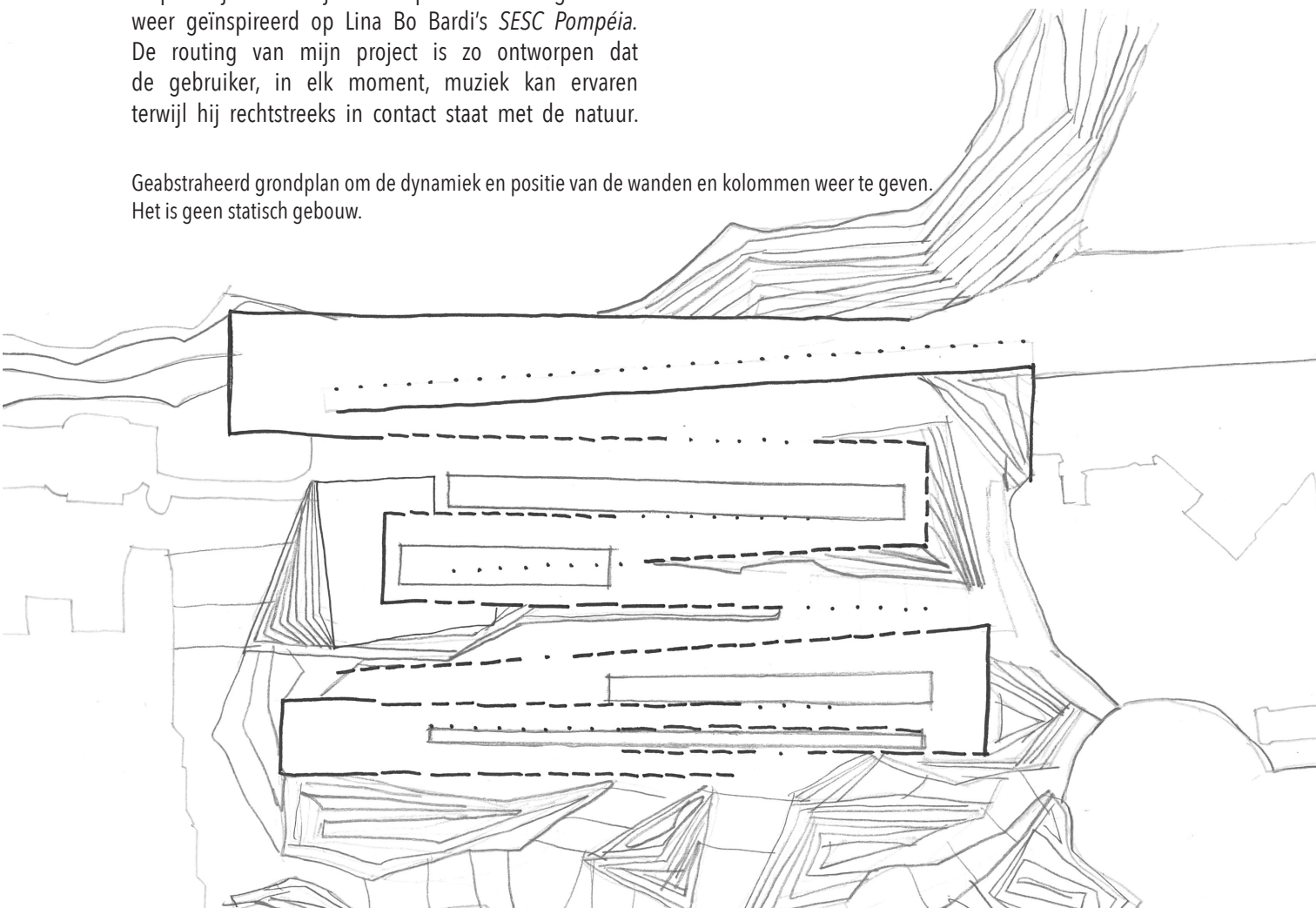
Afb. 63 Render van het nieuwe bezoekerscentrum voor het Zwin in Knokke-Heist, door Gafpa.

Als tweede landschappelijk aspect is de aanleg zo geconcipieerd alsof de duinen mijn project binnendringen. Een afwisselend positief en negatief spel van ruimtes zorgt voor een verweving van binnen en buiten. Via het plaatsen van muren en kolommen, volgens de aslijnen van de Koninklijke en de Venetiaanse Gaanderijen, worden er op een interessante manier plekken gecreëerd. De wanden monden uit in kolommen en vormen zo in de uiteinden grote bruikbare plekken. Op een dynamische manier trachten losstaande volumes, geplaatst tussen de wanden, de functies te herbergen. De oplopende muren geven een dieptewerking en veroorzaken zo een continu contact met de hoofdrolspeler, de Noordzee. De filtering van het kristalheldere licht, door de ritmiek van de zuilen, bepaalt de sfeer van zonsopgang tot zonsondergang.

Het zigzag circulatiepatroon, dat door de plaatsing van de muren ontstaat, biedt de bezoeker een verrassend parcours langs tentoonstellingsruimten en muziekstudio's en voorbij workshopruimtes of de muziekbibliotheek. En via de radio-omroep krijgt de vluchteling op de site letterlijk een stem die iedereen bereikt. De grootte en omvang van de ruimtes zijn gebaseerd op de lay-out van deSingel, meer bepaald het modernistische gedeelte van Léon Stynen. Een bezoek en rondleiding ter plaatse op 10 augustus 2016 waren inspirerend, en bij het inkijken van de plannen bleek de organisatie zeer toepasselijk voor mijn ontwerp. De inrichting is dan weer geïnspireerd op Lina Bo Bardi's *SESC Pompéia*. De routing van mijn project is zo ontworpen dat de gebruiker, in elk moment, muziek kan ervaren terwijl hij rechtstreeks in contact staat met de natuur.

82

Geabstraheerd grondplan om de dynamiek en positie van de wanden en kolommen weer te geven. Het is geen statisch gebouw.

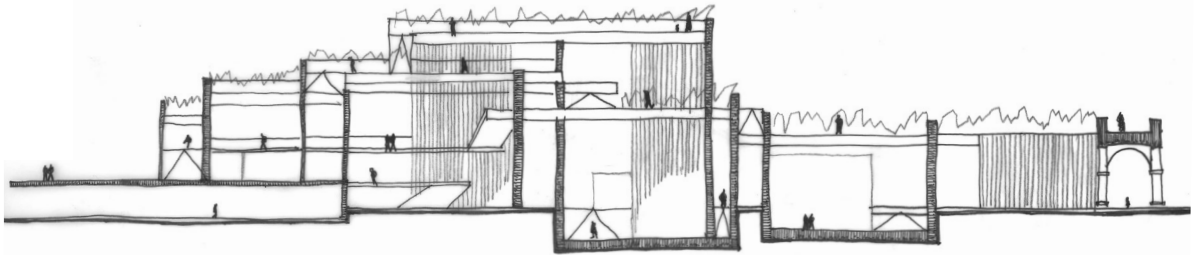
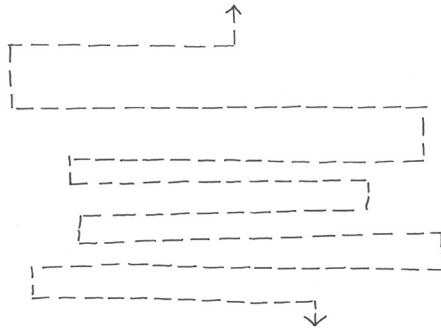

De wanden zijn als duingrassen die het zand bijeenhouden en verzamelen. Duingras is de pioniersplant die belangrijk is bij de vorming van duinen. Het is een vaste plant met de wetenschappelijke naam *Ammophila Arenaria*, en die behoort tot de grassenfamilie. De lange wortelstokken zijn met elkaar verbonden door spruiten. De wortels van de plant zoeken in de diepte de zoetwaterlens op, op gemiddeld zo een 1,2 meter onder de duintop, maar boven het zoute water in de zandbodem bevindt (Link, n.d.).

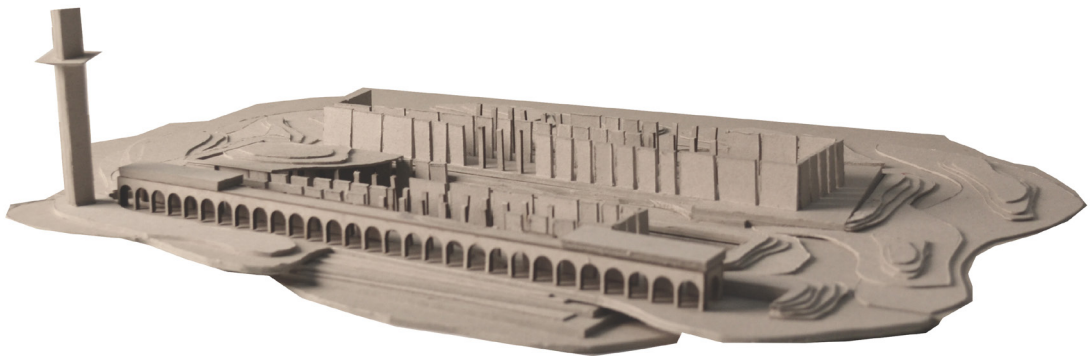
Aruno
arenaria, 587.

Conceptschets van de circulatie.

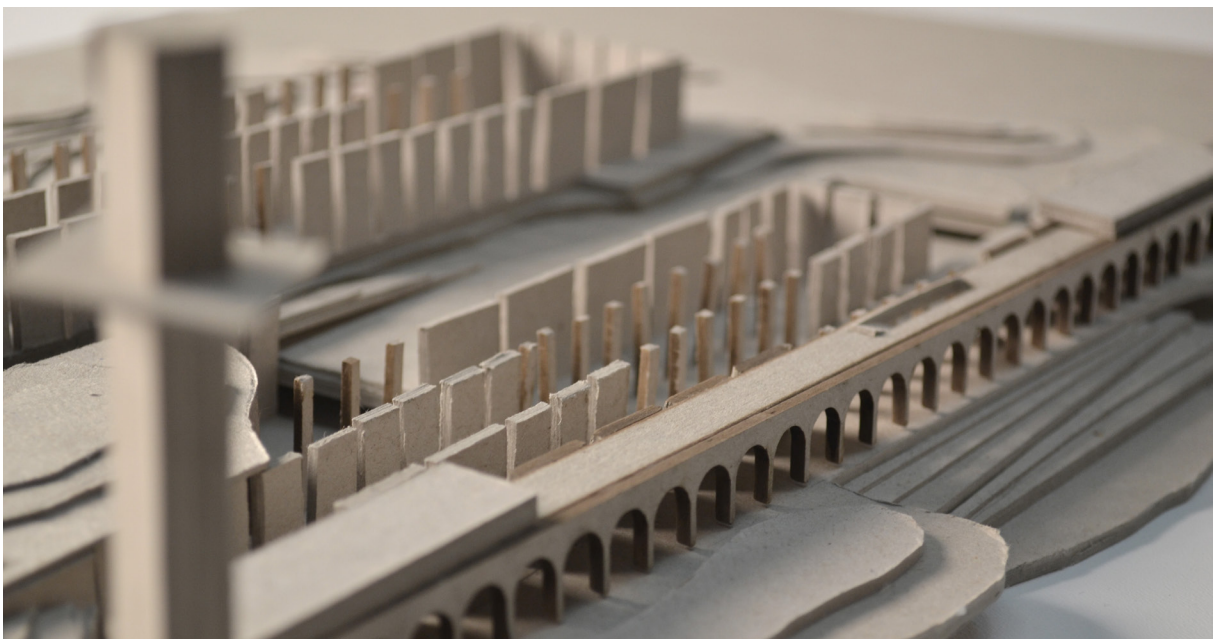

Doorsnede waarop de dubbelwandigheid, zicht op zee en het landschappelijk karakter zichtbaar is.

84

Eerste studiemacquette ter onderzoek van de plaatsing van de wanden en de mogelijkheid tot een toren. De uitkijktoren is later in het ontwerpproces weggefallen.

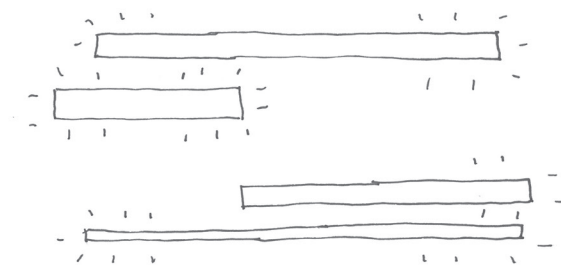

Op de studiemaquettes is de fragmentatie van de wanden goed te zien. Beeld je in hoe het zand doorheen de openingen waait en het gebouw dus voortdurend in verandering is. Het sterke lineaire balkensysteem is tot in de oneindigheid reproduceerbaar en staat in contrast met de oncontroleerbaarheid van de natuur.

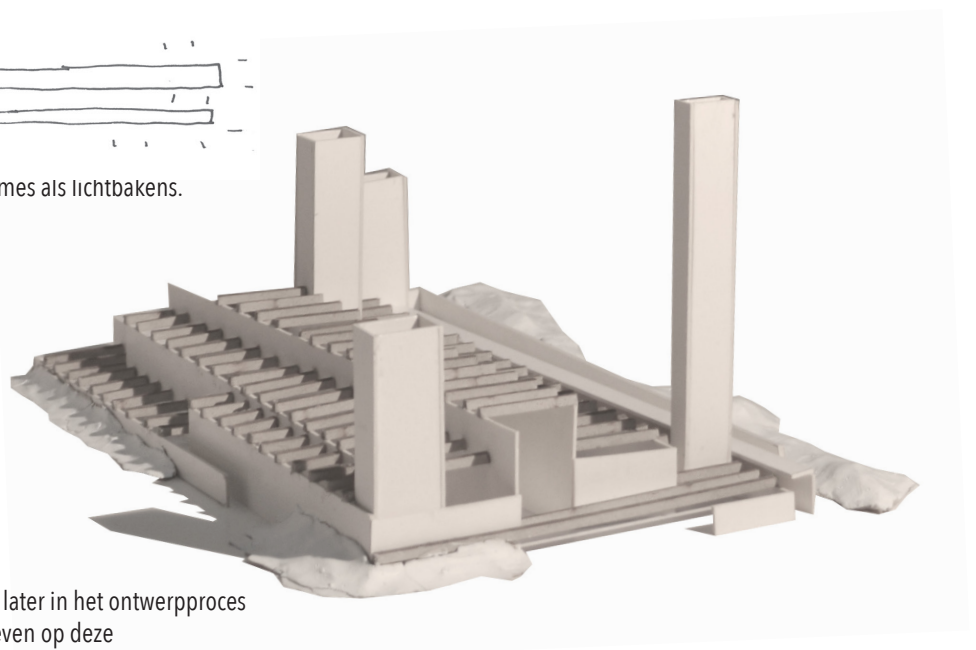
De muzikanten zijn de hoofdrolspelers. Het principe bestaat eruit de musici een optimale plek te garanderen. En hun de eindeloze uitgestrektheid van de woelige Noordzee en de hemel, als steeds wisselend canvas van kleuren, te gunnen (Vervoordt, 2013). De glazen volumes, die onder andere de klaslokalen en repetitieruimtes voor de artiesten onderbrengen, genieten van het gefilterde zonlicht overdag en zijn als lichtbakens 's nachts. De glasplaten kunnen via een railsysteem volledig opengezet worden. Het parcours, zowel doorheen het gebouw als over de begroeide daken, geeft de mogelijkheid aan iedere passant om van de mooiste horizon te genieten.

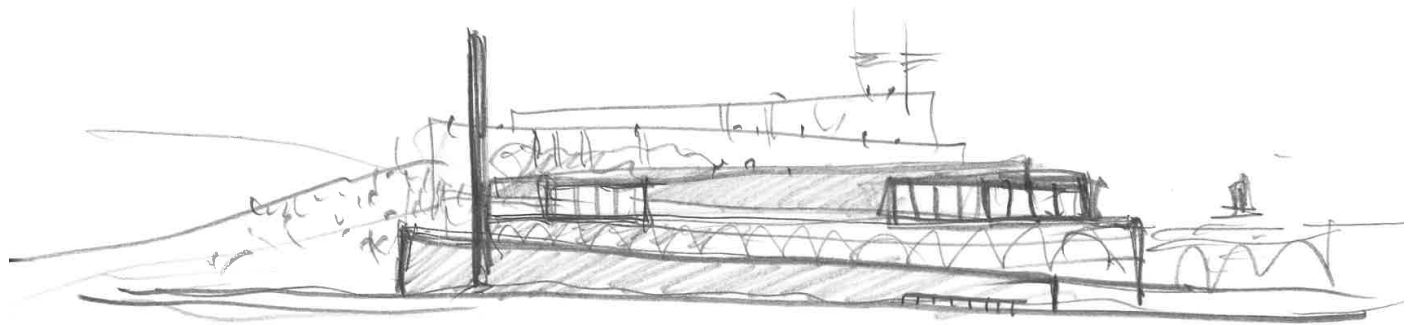
De studiemaquette geeft de ritmiek van het gebouw weer.

Conceptschets van de glazen volumes als lichtbakens.

Het onderzoek naar de torens, die later in het ontwerpproces zijn weggefallen, wordt weergegeven op deze studiemaquette. Echter weerspiegelt het balkenrooster reeds de sterke constructieve vormtaal.

De eerste conceptschets voor het masterproject.

86

Zicht van op zee van het nieuwbouwproject in Oostende.

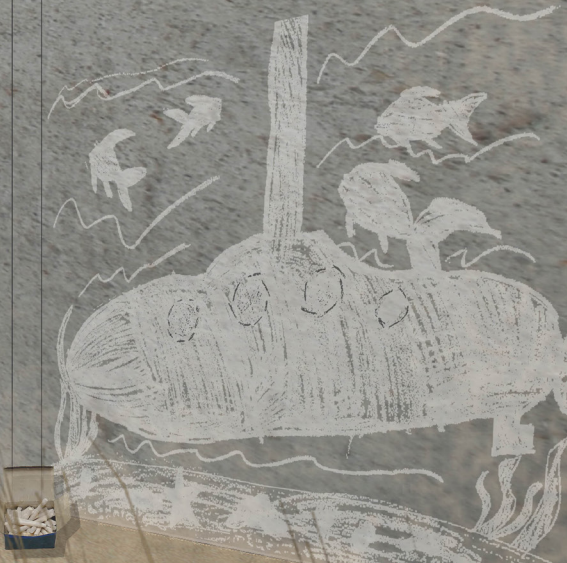
Het gehele complex, met zijn krachtige uitstraling, is als een citadel die deel uitmaakt van de Atlantikwall van Oostende. Het Unesco Werelderfgoed, de Erbil Citadel in Irak, spreekt tot mijn verbeelding. Het is alsof de voorste constructie de Koninklijke Gaanderijen van Oostende zijn, waarachter een 'imperium' te voor schijn komt. Een citadel is een zelfstandig verdedigbaar vestingwerk binnen een open stad, met het doel om weerstand te bieden na de val van het overige deel van de vesting (Encyclo, 2007). Deze definitie is een theoretische betekenis die aansluit bij het doel van mijn project om een veilige omgeving voor de vluchteling te ontwerpen.

Afb. 65 De duizendjarige Erbil Citadel met een theehuis op de voorgrond, gelegen in Erbil, Irak.

Impressie van de connectie tussen de Venetiaanse gaanderijen en het nieuwe gebouw. Persoonlijk beeld.

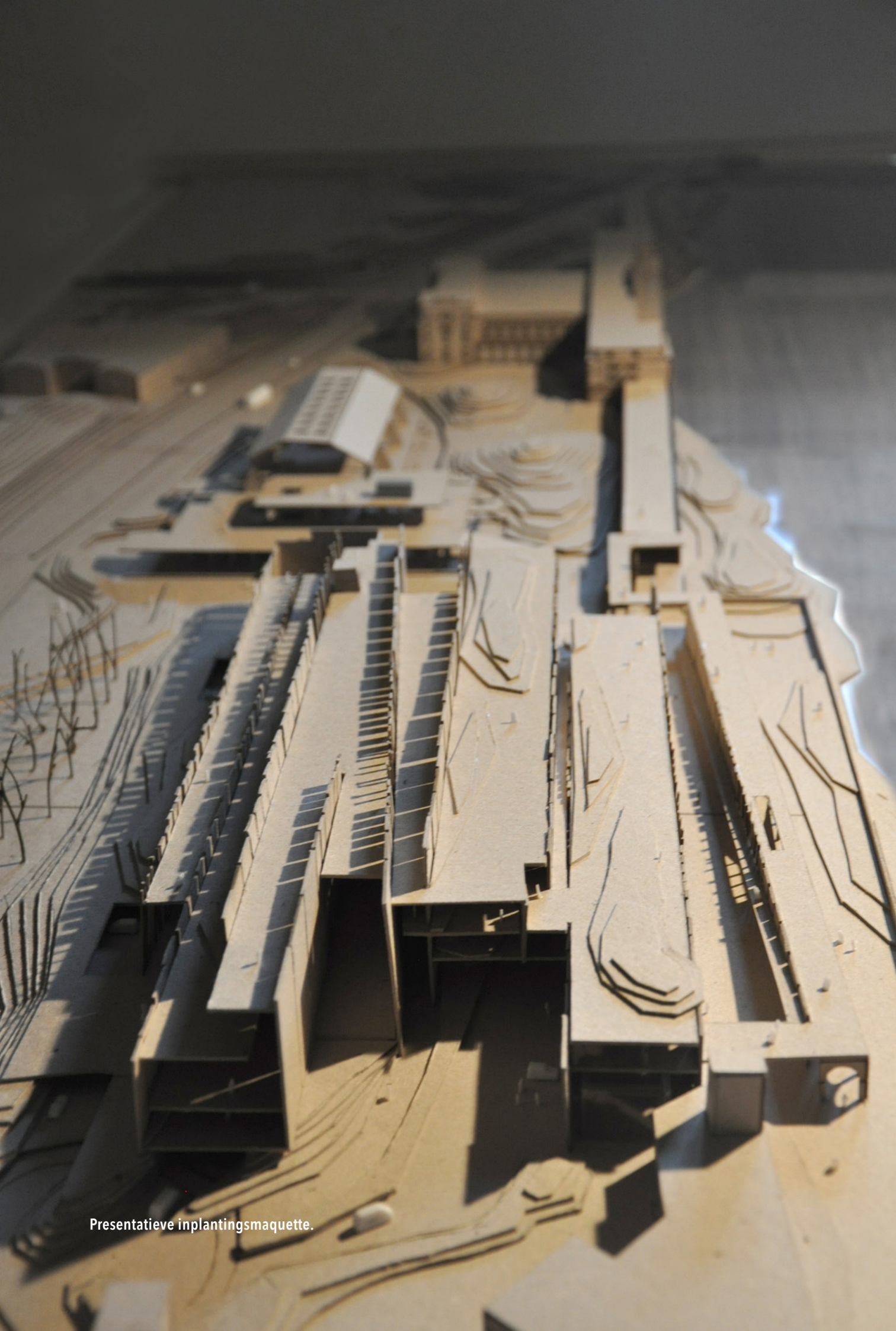

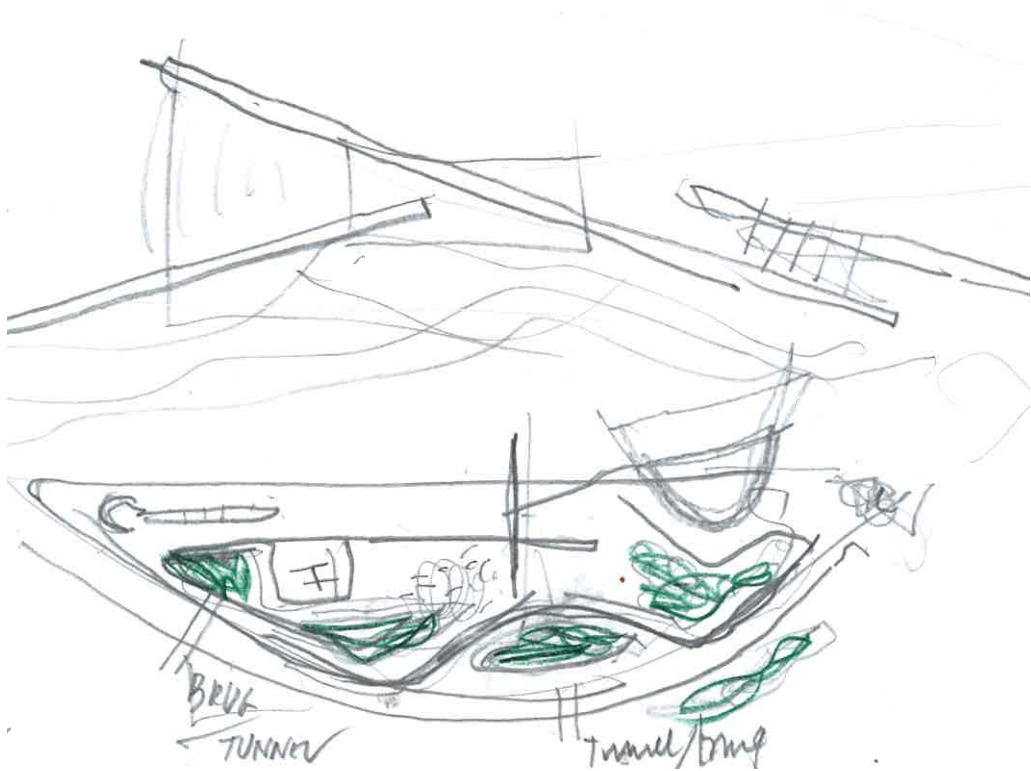
Een vervolgsenario voor het project kan zijn dat eens het programma zijn functie verloren heeft, de kracht van het compromisloze duinenlandschap het gebouw overneemt. De Noordzee bemachtigt de ruimtes die als ruïne zullen verder leven. Zo maken we de link met het concept van de ruïne voor het zwembad, op zoek naar het *ensemble*.

Het gebouw zal in zijn laatste levensfase de functie van energie centrale vervullen. Hierbij speelt het 'wave dragon' systeem de hoofdrol. Energie wordt opgewekt door het aansturen van een windturbine. De op en neer gaande beweging van de golven veroorzaken luchtstromingen die de turbine in gang zet. Daarnaast zullen verticale as-turbines extra energie kunnen leveren indien nodig. De glazen volumes zijn modulair opgebouwd en kunnen uit elkaar gehaald worden om ergens anders opnieuw dienst te doen.

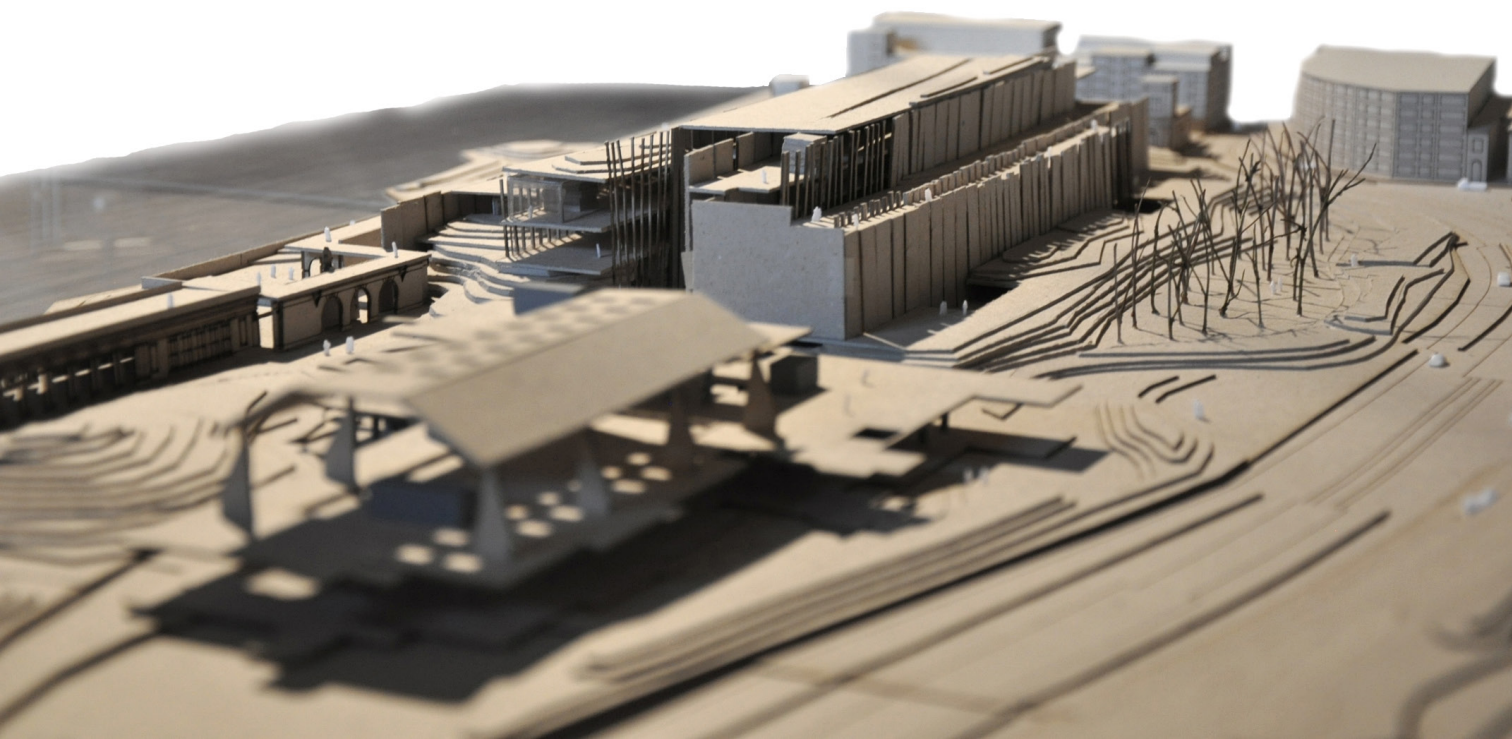
Presentatieve inplantingsmaquette.

Een schets van in het begin van het ontwerpproces.
De organische inplanting van het gebied was toen reeds het streefdoel.

93

The times they are a-changin', haal het overbodige weg en ga met mij mee de leegte in (Vervoordt, 2013).

4.4 HET STARTSCHOT MET HET KLARAFESTIVAL 2017

Ter afronding kaderen we het verhaal terug in de actualiteit. Het Klarafestival dat plaatsvindt in maart 2017 kent dit jaar een zeer interessant thema: *'Home Sweet Home'*. Het onderwerp van dit muziekfestival sluit perfect aan op deze thesis. Het gaat over migratie en verplaatsing, ballingschap en identiteit. Artistiek directeur Hendrik Storme vertelt dat kunst, en muziek bij uitstek, bijna altijd het resultaat is van een vruchtbare vermenging van de meest uiteenlopende culturele invloeden. Nergens ter wereld is sprake van eenzijdige, pure muziek. Inter-en transculturele processen en uitwisselingen zijn de norm. Het is precies deze dynamiek die culturen levend maakt, en muziek is er het kloppend hart van. Tegelijk is het, meer dan andere kunstvormen, gericht op vermenging en dialoog. Muziek is enorm vatbaar voor culturele 'contaminatie' - of verrijking.

We leven in complexe tijden. Onze wereld is in volle verandering, en het gaat snel. Het Klarafestival is stevast eigentijds en speelt in op vragen die de brug naar de actualiteit maken: Welke rol spelen de roots van een componist in zijn of haar werk? Wat doet vluchten met muzikanten en componisten? Blijft er iets over van de oorspronkelijke culturele context? Heeft de cultuur en muziek van het gastland invloed op hun composities? En omgekeerd: hoe en in welke mate kan een componist zijn nieuwe omgeving mee vorm geven? Ontstaat er kruisbestuiving, vermenging? (Storme, 2016).

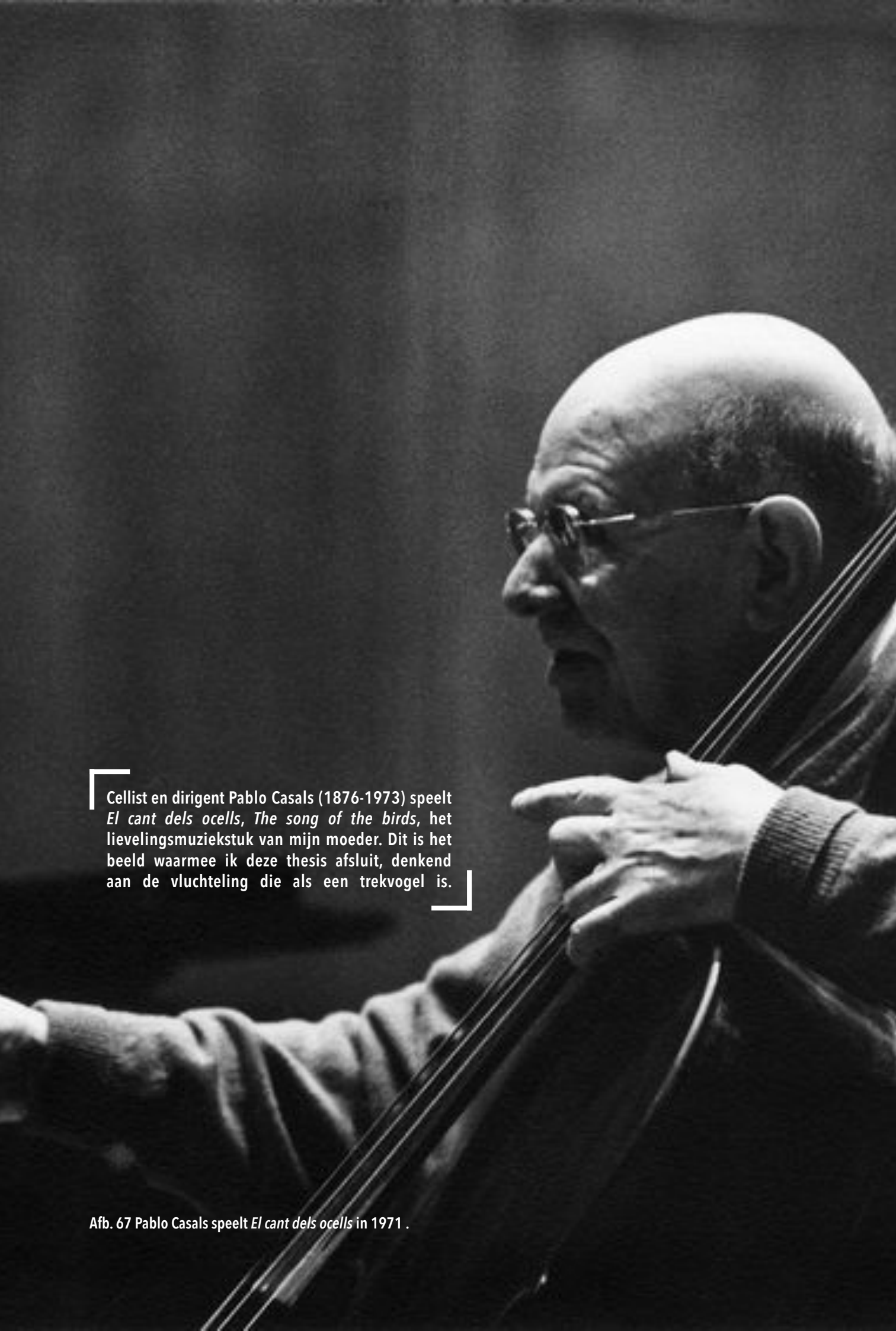
Het aanbieden van een zo breed mogelijk gamma aan culturele activiteiten, van de *folk-rock* van Bob Dylan tot de Negende symfonie van Antonín Dvořák, voegt een nieuwe waardevolle dimensie op de locatie toe. Daarnaast is het symbolisch concert van het Nationaal Orkest van België met Syrische vluchtelingen van het *Syrian Expat Philharmonic Orchestra* een van de geplande blikvangers van het festival (Sokol, 2017). De verwijzing naar hoofdstuk 1.3 is gemaakt. Een bewijs dat mijn gekozen thema brandend actueel is.

94

Het Klarafestival kan perfect plaatsvinden op de Oostendse muzieksite. Een divers publiek zal worden aangetrokken en men kan op die manier info verschaffen aan de geïnteresseerde deelnemers voor het muziekprogramma van het multicultureel orkest.

Afb. 66 Affiche van het Klarafestival 2017.

A black and white photograph of Pablo Casals playing the cello. He is shown in profile, facing left, wearing glasses and a dark sweater. The lighting is dramatic, highlighting his face and the instrument against a dark background. The text is overlaid on the left side of the image.

Cellist en dirigent Pablo Casals (1876-1973) speelt *El cant dels ocells*, *The song of the birds*, het lievelingsmuziekstuk van mijn moeder. Dit is het beeld waarmee ik deze thesis afsluit, denkend aan de vluchteling die als een trekvogel is.

5. CONCLUSIE

De onderzoeksvraag luidde als volgt: *'Is een muzikale architectuur krachtig genoeg om mensen elkaar in Oostende te laten ontmoeten?'* Als conclusie kan mijn eindproject als positief antwoord dienen. Het is een ontwerp waarin muziek en architectuur, als complementaire en stimulerende kunstvormen, worden verzoend. Het is belangrijk te benadrukken dat het één mogelijke invalshoek is, die verschillende visies opentrekt. Het besluit kwam tot stand door uiteenlopende onderzoeken die sporadisch, gedurende het traject, het pad kruisten. Deze thesis beargumenteert dat het mogelijk is mensen samen te brengen via muziek. Dat is enerzijds volbracht dankzij een sociaal concept, anderzijds door een scherpzinnige architectuur en erfgoedbenadering.

Het inzetten van muziek om mensen bij elkaar te brengen, via bijvoorbeeld een multicultureel orkest, belichaamt het sociale aspect van het concept. Het kan zelfs een vorm van integratie betekenen op alle niveaus. Daarentegen is er via een zeer sprekende, geheimzinnige architectuur een plek in de stad Oostende gecreëerd met een eigen, herkenbare identiteit. Dit met als doel de culturele draagwijdte, welke onderontwikkeld is, te vergroten. Het initiatief biedt niet enkel een meerwaarde voor de specifieke doelgroep van de vluchteling, maar er wordt evenzeer een maximale toegankelijkheid voor een zeer ruim publiek gevrijwaard. Het differentieel programma, dat toetst aan alle intellectuele niveaus, scherpt ieders verbeelding aan. Een gevoel van culturele verzadiging maakt gelukkig. Muziek biedt een uitlaatklep en moet daarom gelijkwaardig geacht worden met de primaire behoeften van de mens. De benaderingen op vlak van erfgoed, in het bijzonder het voorstel van de ruïne voor de toekomst van het stedelijk zwembad, zijn atypisch maar hebben grote kans op slagen. Ze tonen aan en hebben als resultaat dat gevestigde standpunten de moeite waard zijn te herdenken of op zijn minst in vraag te stellen.

Het schrijven van deze thesis heb ik als een positieve opgave ervaren. Trots op het resultaat rond ik deze periode af. Het oorspronkelijk plan is gedurende de schrijfperiode vaak gewijzigd. De eerste idee om het Casino Kursaal te herbestemmen, is uiteindelijk uitgemond in een diepgaande analyse van het stedelijk zwembad van Oostende en een groot nieuwbouwproject. Het algemeen doel van dit onderzoek is om mensen aan te zetten tot denken en stil te laten staan bij de hedendaagse stemmingen van de politieke wereld. Ik heb geleerd nooit het eerste kernidee uit het oog te verliezen en tijdig uit te zoomen. De Engelse dichter T.S. Eliot (1888-1965) beschrijft op een poëtische manier de reis die je aflegt bij het schrijven, in mijn geval vooral het structureren, van de thesis:

We zullen blijven zoeken, en aan het einde van onze zoektocht komen we aan waar we vertrokken waren en kennen we die plaats voor de eerste maal (Eliot in Vervoordt, 2013, 191).

6. REFERENTIELIJST

- Abrahamson, M. (2011, 20 November). *Brutalism: The Word Itself and What We Mean When We Say It*. Geraadpleegd op 20 november 2016, via <https://criticundertheinfluence.wordpress.com/2011/11/20/brutalism-the-word-itself-and-what-we-mean-when-we-say-it/>
- Agentschap Onroerend Erfgoed, (2014). *Onroerend erfgoed. Een toelichting*. Geraadpleegd op 9 januari 2017, via <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/onroerend-erfgoed-een-toelichting>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2016a). *Bogenbrug De Drie Gapers en ruitersstandbeeld van koning Leopold II, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 28 december, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/56978>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2016b). *Koninklijke Gaanderijen, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 17 november 2016, via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/56979>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2016c). *Thermae Palace, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 24 november, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/56980>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2016d). *Venetiaanse Gaanderijen, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 28 november 2016, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/56976>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2017a). *Koningspark, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Geheel/Straat*. Geraadpleegd op 15 februari 2017, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/108088>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2017b). *Leopoldpark, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 17 februari 2017, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/77710>
- Agentschap Onroerend Erfgoed (2017c). *Maria-Hendrikapark, Inventaris Bouwkundig Erfgoed/Bouwkundig relict*. Geraadpleegd op 17 februari 2017, via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/77743>
- Archipel (2016, 20 april). *SOS brutalisme ... SOS zwembad Oostende*. Geraadpleegd op 20 november 2016, via <http://archipelvzw.be/nl/agenda/530/sos-brutalisme-sos-zwembad-oostende>
- Barenboim, D. (2010, 8 september). *'Bring music Bring Live'*. Geraadpleegd op 12 oktober 2016, via <https://www.indexcensorship.org/2010/09/daniel-barenboim-music/>
- Barnes, J. (2016). *Het tumult van de tijd*. Geraadpleegd op 25 oktober, via <http://www.kathymathys.nl/julian-barnes-het-tumult-van-de-tijd-de-standaard/>
- Belpaeme, L. (2016, 5 oktober). *'Er moet een infopunt komen'*. Geraadpleegd op 23 oktober 2016, via <http://www.hln.be/regio/nieuws-uit-oostende/-er-moet-een-infopunt-komen-a2900026/>
- Bontridder, A. (1979). *Gevecht met de rede. Léon Stynen, leven en werk*. Antwerpen: Comité Léon Stynen.
- Burton-Hill, C. (2010, 8 september). *'Bring music Bring Live'*. Geraadpleegd op 12 oktober 2016, via <https://www.indexcensorship.org/2010/09/daniel-barenboim-music/>
- CD&V (2012, 21 juni). *Koninklijke Gaanderijen: Dringende nood aan restauratie!*. Geraadpleegd op 24 november 2016, via <http://www.oostende.cdenv.be/nieuws/koninklijke-gaanderijen-dringende-nood-aan-restauratie>
- Châtel, G. (2012). *Stadhal Gent*. Geraadpleegd op 27 december 2016, via <http://www.vai.be/nl/project/stadshal-gent>
- Cottee, S. (2015, 17 augustus). *Why Syrian Refugees in Calais Want to Come to the United Kingdom*. Geraadpleegd op 20 oktober 2016, via <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/08/calais-migrant-camp-uk-syria/401459/>
- Decreus, T. (2015, 27 augustus). *Vluchtelingen houden ons een spiegel voor waarin we weigeren te kijken*. Geraadpleegd op 16 oktober 2016, via <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2015/08/27/vluchtelingen-houden-ons-een-spiegel-voor-waar-in-we-weigeren-te-kijken>
- De Maegd, C. & De Rynck, P. (2000). Ruïnes: een evenwicht tussen natuur en cultuur in Koning Boudewijnstichting (Ed.), *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw. Kritische Beschouwingen* (53-59). Koning Boudewijnstichting en Tijdsbeeld: Brussel en Gent.
- De Stad Oostende (2004). *03. De Koninklijke Villa*. Geraadpleegd op 24 november 2016, via <http://www.oostende.be/product.aspx?id=5753>
- De Stad Oostende (2014). *Cultuurbeleid*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, via <http://www.oostende.be/product.aspx?id=1963>

- De Vroey, L. (2014). *Stadsarchitectuur gaat altijd over ontmoeten*. Geraadpleegd op 20 oktober 2016, via <http://www.visitflanders.com/nl/inspiratie/arts-and-heritage/stadsarchitectuur-gaat-altijd-over-ontmoeten.jsp>
- De Zee (n.d.). *Koninklijke Gaanderijen + Thermae Palace*. Geraadpleegd op 12 november, via <http://www.dezee-oostende.be/nl/locaties-werken/locaties-werken/koninklijke-gaanderijen-thermae-palace>
- Dylan, B. (1962). *Blowin' In The Wind*. Geraadpleegd op 16 oktober 2016, via <http://bobdylan.com/songs/blowin-wind/>
- Dylan, B. (1963). *The Times They Are A-Changin'*. Geraadpleegd op 16 oktober 2016, via <http://bobdylan.com/songs/times-they-are-changin/>
- Encyclo. (2007). *Citadel*. Geraadpleegd op 12 februari 2017, via <http://www.encyclo.nl/lokaal/10454>
- Ferraz, M. (2012). *Lina Bo Bardi: Together, The making of SESC Pompéia*. Geraadpleegd op 24 november 2016, via <http://linabobarditogether.com/2012/08/03/the-making-of-sesc-pompeia-by-marcelo-ferraz/>
- Fontaine, E. (2016, 20 januari). *Hier bouwt de stad in 2017 een gloednieuw zwembad*. Geraadpleegd op 20 november 2016, via http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20160119_02079022
- Fracalossi, I. (2013). *Clássicos da Arquitetura: SESC Pompéia/Lina Bo Bardi*. Geraadpleegd op 28 november 2016, via <http://www.archdaily.com.br/br/01-153205/classicos-da-arquitetura-sesc-pompeia-slash-lina-bo-bardi>
- Hostyn, N. (1983). Monumenten, beelden & gedenkplaten te Oostende: Het Leopold II-monument op de zeedijk. *De Plate*, 12, 218-219.
- Hostyn, N. (2001) *Oostende architecturaal: vanaf het begin van de kuurstad tot het Thermenhotel*. Geraadpleegd op 10 november 2016, via http://www.dbnl.org/tekst/vla016200101_01/vla016200101_01_0038.php
- Ionescu, V. (2016). Stemming en herbestemming: ruïne met melancholische historicus. *A+*, 259, 43-44.
- Kahn, L. (2013). *The power of architecture*. Weil am Rhein: Vitra Design Museum.
- Keung, N. (2016, 20 mei). *Last Syrian newcomers leave Toronto's Hotel for refugees*. Geraadpleegd op 24 november 2016, via <https://www.thestar.com/news/immigration/2016/05/20/last-syrian-newcomers-leave-torontos-hotel-for-refugees.html>
- Khaleeli, H. (2016, 23 juni). *The Orchestra of Syrian Musicians: 'When there is violence, you have to make music'*. Geraadpleegd op 24 januari 2017, via <https://www.theguardian.com/music/2016/jun/23/syrian-national-orchestra-daman-albarn-when-there-is-violence-you-have-to-make-music>
- Kuraal Oostende. (2014). *Geschiedenis van het gebouw*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, via <http://www.kursaalooostende.be/extra/about#sthash.upirWwCl.dpuf>
- Link, L. (n.d.). *Ammophila arenaria*. Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <http://pfaf.org/user/Plant.aspx?LatinName=Ammophila+arenaria>
- Master & Margarita, (2016). *Het muzikale landschap in de sovjet-unie*. Geraadpleegd op 13 oktober 2016, via <http://www.masterandmargarita.eu/nl/09context/muziek.html>
- MoWaV & SVE & VCAR. (2000). Integrale en geïntegreerde erfgoedzorg in Koning Boudewijnstichting (Ed.), *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw. Kritische Beschouwingen* (81-87). Koning Boudewijnstichting en Tijdsbeeld: Brussel en Gent.
- Nevejans, A. (2013, 2 augustus). *Léon Stynen*. Geraadpleegd op 28 december 2016, via http://www.odis.be/hercules/toonPers.php?taalcode=nl&id=64535#PS_BIOGRAFIE_64535
- Neven, R. (2005). *Met uitzicht op zee: een nieuw begin voor het kursaal van Oostende*. Gent/Brussel: Mercatorfonds en Dexia Bank.
- Oostdijk, B. (2008). *Brutalisme - Archipedia*. Geraadpleegd op 28 december 2016, via <http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=90>
- Pechman, A. (2016). *Lina Bo Bardi's Brazil On Discovering Architecture and One's Literary Patron Saints*. Geraadpleegd op 28 november 2016, via <http://www.thetowner.com/lina-bo-bardi-brazil/>
- Plevoets, Bie & Sowinska-Heim, Julia (under review) *Society as a catalyst for regeneration of heritage sites: vernacular transformation and its influence on the formal adaptive reuse practice*. In: *Space & Culture*.
- Quirk, V. (2013, 26 Maart). *Brutalism/Clog*. Geraadpleegd op 30 december 2016, via <http://www.archdaily.com/348310/brutalism-clog>
- Radio Veronica, (n.d.). *De geschiedenis van Radio Veronica*. Geraadpleegd op 31 december 2016, via <http://www.radioveronica.nl/de-geschiedenis-van-radio-veronica>
- Raes, J. (2016). Boven het tumult uit klinkt muziek. *De Standaard*, 248, 33.
- Refugee Music Project (2016). *Presenting artists in refugee camps through song and performance*. Geraadpleegd op 28 oktober 2016, via <http://www.refugeemusicproject.com>
- Sandler, D. (2011). Counterpreservation: Decrepitude and memory in postunification Berlin. *Third Text*, 25(6), 687-697.
- Scott, F. (2008). *On Altering Architecture*. London: Routledge.

- Sokol, K (2017, 9 januari). *Klarafestival 2017 draait rond thema "home sweet home"*. Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/cultuur%2Ben%2Bmedia/muziek/1.2862671>
- Sprangers, R. (2012, 20 november). *Geschiedenis van het zendschip Veronica*. Geraadpleegd op 31 december, via <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis-van-het-zendschip-veronica/>
- Storme, H. (2016). *Klarafestival Interview*. Geraadpleegd op 20 december 2016, via <http://www.klarafestival.be/nl/content/interview>
- Team Vlaams Bouwmeester (2013). *De Sint-Amelbergakerk van Bossuit*. Geraadpleegd op 22 november 2016, via <http://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/kunst-in-opdracht/projecten/kunst-opdracht08-repeat>
- Team Vlaams Bouwmeester (2016). *Open oproep procedure stedelijk zwembad Oostende stopgezet*. Geraadpleegd op 20 november 2018, via <http://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/open-oproep/projecten/oo2702-oostende-stedelijk-zwembad>
- Theuninck J.M. & Vermaut, C. (2001) *Oostende, stad in zicht. Beelden en verhalen uit een stad aan zee*. Oostende: Stadsbestuur.
- Traveltalia. (2016). *Vluchtelingen en migranten aan de Belgische Kust*. Geraadpleegd op 16 oktober 2016, via http://www.traveltalia.com/region_article.asp?article=73
- Tritsmans, B. (2016). *Natuurarchitectuur*. A+, 263, 20-23.
- Van Cleempoel, K. in Tjonck, P. (2016). *U Hasselt: Adaptive reuse als alternatief*. A+, 259, 55-56.
- Van den Heuvel, (2002). *As Found: The Metamorphosis of the Everyday On the Work of Nigel Henderson, Eduardo Paolozzi, and Alison and Peter Smithson*, OASE, 59, 52-67.
- Van Reeth, B (2008, 2 april). *De intelligente ruïne*. Geraadpleegd op 20 november 2016, via <https://ruininreverse.wordpress.com/2008/04/02/de-intelligente-ruine/>
- Vermeulen, P. (2016). *Hand overspeeld*. A+, 259, 78-81.
- Vervoordt, A. (2013). *Ruimte en licht*. Tiel: Lannoo.
- Wainwright, O. (2016, 8 juni). *We built this city: how the refugees of Calais became the camp's architects*. Geraadpleegd op 27 november 2016, via <https://www.theguardian.com/artanddesign/2016/jun/08/refugees-calais-jungle-camp-architecture-festival-barbican>
- Wijn, C. (2013). *De Culturele Stad*. Nijmegen: Colofon, VOC uitgevers.

7. AFBEELDINGEN

De afbeeldingen zonder bronvermelding zijn persoonlijke foto's.

De plannen heb ik verkregen via de architectenbureaus.

Cover foto (Afb. 1): *Pinterest* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 30 november 2016, via <https://www.pinterest.com/pin/314618723950337347/>

Afb. 2: Vanden Bosch, V. *De Standaard* [Foto]. (2016, 14 oktober), 241, 35.

Afb. 3: *Oxfam* [Foto]. (2013). Geraadpleegd op 5 december 2016, via <https://www.oxfam.org/en/tags/aard>

Afb. 4: *Sole Luna Collection* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 12 oktober 2016, via <http://solelunadoc.org/produzioni/sole-luna-collection/>

Afb. 5: Vrolijk, R. *De Standaard* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via http://www.standaard.be/cnt/dmf20161023_02533896

Afb. 6: MacDonald, A. *Wikipedia* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 11 oktober 2016, via https://en.wikipedia.org/wiki/File:World_map_-_low_resolution.svg

Afb. 7: Behrakis, Y. *The Guardian* [Foto]. (2015). Geraadpleegd op 11 oktober 2016, via <https://www.theguardian.com/artanddesign/ng-interactive/2015/dec/21/photographer-of-the-year-2015-yannis-behrakis>

Afb. 8: *Savoteur* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 15 november 2016, via <http://www.savoteur.com/world/the-10-1-best-jazz-clubs-in-the-world>

Afb. 9: *De Stad Oostende* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 16 november 2016, via <http://www.visitoostende.be/nl/winters-uitwaaien-culturele-winterfestivals>

Afb. 10: *Wigan Lane Books* [Foto]. (2013). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <https://wiganlanebooks.co.uk/wp-content/uploads/2013/05/lrecoub1.jpg>

102

Afb. 11: Warren, A. *Telegraph* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <http://www.telegraph.co.uk/music/what-to-listen-to/damon-albarn-and-the-orchestra-of-syrian-musicians-helped-put-gl/>

Afb. 12: *Refugee Music Project* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <http://www.refugeemusicproject.com>

Afb. 13: *MiAmigo40* [Foto]. (1960). Geraadpleegd op 23 januari 2017, via <http://miamigo40.be/nl/radio-veronica-studio-te-zien-op-de-radiodag/>

Afb. 14: Bakker, J. *Flickr* [Foto]. (2013). Geraadpleegd op 28 oktober 2016, via <https://www.flickr.com/photos/erfgoed/10786405286>

Afb. 15: Vermeersch, D. *De Plate* [Foto]. (1953). Geraadpleegd op 26 januari 2017, via <http://www.deplate.be/trefwoorden/luchtfotos-0#.Wln3Mndx-2x>

Afb. 16-Afb. 21: *Geopunt* [Kaart]. Geraadpleegd op 10 oktober 2016, via <http://www.geopunt.be/kaart>

Afb. 22: *Bulo* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 12 oktober 2016, via <http://www.bulo.com/nl/designers/18-leon-stynen>

Afb. 23-Afb. 31: Neven, R. *Met uitzicht op zee: een nieuw begin voor het kursaal van Oostende* [Foto]. (2005). Gent/Brussel: Mercatorfonds en Dexia Bank.

Afb. 32: Bekaert, G. *Archis* [Foto]. (1994). 495, 64-65.

Afb. 33: Bekaert, G. *Archis* [Foto]. (1994). 495, 68-69.

Afb. 34: Neven, R. *Met uitzicht op zee: een nieuw begin voor het kursaal van Oostende* [Foto]. (2005). Gent/Brussel: Mercatorfonds en Dexia Bank.

Afb. 35: *Architectenbureau Felix & Partners BVBA* [Foto]. (2000). Geraadpleegd op 26 januari 2017, via <http://www.felix-partners.be/nl/projecten/detail/bibliotheek-kris-lambert-oostende>

Afb. 36: *Vakantie-loft* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 26 januari 2017, via <http://www.vakantie-loft.be/nl/>

Afb. 37: Dobbelaere, M. *Pinterest* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 25 oktober 2016, via <https://www.pinterest.com/pin/331014641331511829/>

Afb. 38: Bakker, J. *Wikimedia* [Foto]. (2003). Geraadpleegd op 30 november 2016, via https://commons.wikimedia.org/wiki/File:56976_Venetiaanse_Gaanderijen.jpg

- Afb. 39: Verge, R. *De Oostendse Gazette* [Foto]. (2012). Geraadpleegd op 30 november 2016, via <http://roys-fotoblog.skynetblogs.be/archives/category/bouwwerken-en-straten/index-5.html/>
- Afb. 40: A.D.F.N. *De Plate* [Foto]. (1907). Geraadpleegd op 16 november 2016, via http://www.deplate.be/content/postkaart-koninklijke-villa-30#.WIn_YXdx-2w
- Afb. 41: *De Stad Oostende* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 16 november 2016, via <http://www.visitoostende.be/nl/zorghotel-koninklijke-villa>
- Afb. 42: *Archipel* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 20 november 2016, via <http://archipelvzw.be/nl/agenda/530/sos-brutalisme-sos-zwembad-oostende>
- Afb. 43: Vermoortel, G. *Oostendenoars* [Foto]. (1908). Geraadpleegd op 16 november 2016, via <http://oostendenoars.blogspot.be/2015/01/oostende-in-1908.html>
- Afb. 44: *Architectenwoning* [Foto]. (1968). Geraadpleegd op 25 november 2016, via <http://www.architectenwoning.be/index.php/te-koop/detail/128/villa-m>
- Afb. 45: *Architectenwoning* [Foto]. (1958). Geraadpleegd op 25 november 2016, via <http://www.architectenwoning.be/index.php/te-koop/detail/161/duplex-penthouse-felix>
- Afb. 46-47: *Archipel* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 20 november 2016, via <http://archipelvzw.be/nl/agenda/530/sos-brutalisme-sos-zwembad-oostende>
- Afb. 48: Bollaert, S. A+ [Foto]. (1978). 259, 79.
- Afb. 49-52: *Team Vlaams Bouwmeester* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 11 november 2016, via <http://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/open-oproep/projecten/oo2702-oostende-stedelijk-zwembad>
- Afb. 53: *Archipel* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 20 november 2016, via <http://archipelvzw.be/nl/agenda/530/sos-brutalisme-sos-zwembad-oostende>
- Afb. 54: *FanPop* [Foto]. (2016). Geraadpleegd op 8 december 2016, via <http://images2.fanpop.com/imagephotos/11500000/Shutter-Island-Soundtrack-jacket-shutter-island-11512454-2560-1278.jpg>
- Afb. 55: Beeldbank Oostende. *Dement* [Foto]. (n.d.). Geraadpleegd op 10 november 2016, via <http://www.iloveo.be/dement-gaat-onder-voorbehoud-akkoord-met-afbraak-stedelijk-zwembad/>
- Afb. 56: DPA. *Berlin* [Foto]. (2012). Geraadpleegd op 18 november 2016, via <http://www.berlin.de/kultur-und-tickets/tipps/kunst/institutionen/2225711-2227531-tacheles.html>
- Afb. 57: CNS/Lecocq, S/EPA. *The Catholic Weekly* [Foto]. (2015). Geraadpleegd op 19 februari 2017, via <https://www.catholicweekly.com.au/religious-freedom-worldwide-has-spiralled-downward/>
- Afb. 58: Rodríguez, R. *SmugMug* [Foto]. (2009). Geraadpleegd op 20 december 2016, via <http://www.felipe-rodriguez.com/Travel/Berlin/i-V48Sz3Z>
- Afb. 59: Simões, E. *Lina Bo Bardi Together* [Foto]. (1986). Geraadpleegd op 20 december 2016, via <http://linabobarditogether.com/2012/08/03/the-making-of-sesc-pompeia-by-marcelo-ferraz/>
- Afb. 60: Saggese, A. *Lina Bo Bardi Together* [Foto]. (1986). Geraadpleegd op 20 december 2016, via <http://linabobarditogether.com/2012/08/03/the-making-of-sesc-pompeia-by-marcelo-ferraz/>
- Afb. 61: Engel, C. *Danish Teak Classics* [Foto]. (2012). Geraadpleegd op 19 februari 2017, via <https://www.danishteakclassics.com/news-events/events/arts-thrive-brazil/>
- Afb. 62: Van De Velde, T. A+ [Foto]. (2013). Geraadpleegd op 3 januari 2017, via <http://a-plus.be/projects/belgische-prijs-voor-architectuur-2013-stadshal-en-centrumpleinen/#.WGfCXXdx-2w>
- Afb. 63: *Gafpa* [Foto]. (2013). Geraadpleegd op 10 januari 2017, via <http://www.gafpa.net/project/g1015/>
- Afb. 64: Kops, J. *Wilde Planten in Nederland en België* [Foto]. (1844). Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <http://wilde-planten.nl/helm.htm>
- Afb. 65: Pasha, R. *Wikimedia* [Foto]. (2014). Geraadpleegd op 12 februari 2017, via https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Erbil_Citadel_and_Machko_tea_house.jpg
- Afb. 66: *Het Klara Festival* [Foto]. (2017). Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <https://klarafestival.be/nl>
- Afb. 67: *Pinterest* [Foto]. (2017). Geraadpleegd op 16 februari 2017, via <https://www.pinterest.com/pin/442689838343149727/>

